

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XIV. évfolyam (2021)
2. szám

ISSN 1789-5286 (nyomtatott)
ISSN 2559-8651 (elektronikus)

NEMZET ÉS BIZTONSÁG

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

Impresszum

Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszerzői Egyetem
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:
Dr. Tálas Péter

Szerkesztőségi titkár:
Dr. Háda Béla

Szerkesztők:
Dr. Csiki Varga Tamás és Etl Alex

Szerkesztőbizottság:
Dr. Németh Gergely (elnök),
Dr. Balogh István, Dr. Forgács Balázs,
Dr. Csiki Varga Tamás, Dr. Háda Béla,
Prof. Dr. Gazdag Ferenc, Dr. Kaiser
Ferenc, Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Siklósi Péter, Dr. Rác András,
Prof. Dr. Szenes Zoltán,
Dr. Marsai Viktor, Szöllősi Antal

Kiadó: Nemzeti Közszerzői Egyetem,
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:
Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:
Gergely Zsuzsanna, Resofszi Ágnes,
Zsávolya Zoltán

A szerkesztőség címe:
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.
Telefonszám: +36 (1) 432 9092
Fax: +36 (1) 432 9058
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/nb>

Nyomdai munkák:
Pátria Nyomda Zrt.

ISSN 1789-5286 (nyomtatott)

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre
küldött kéziratokat lehetőségeink
szerint gondozzuk.

Tartalom

Kommentár

Felméry Zoltán

Helyzetértékelés 2

Biztonságpolitika

Jó járt Krisztián

**A Biden-adminisztráció első fél évének
Oroszország-politikája** 3

Kása Bálint

**A líbiai erőviszonyok alakulása és az aktívan
érdekelte külső szereplők kilátásai** 16

Nagy Milada

**A kínai „okosváros”-eszközök biztonsági
kockázatai** 27

Pintér Tibor

**„Megfogyva bár, de törve nem...” avagy az ADF
túlélésének és megújulásának dinamikája** 36

Védelempolitika

Pénzváltó Nikolett

„Tagadható” háborúk? 50

Reflektorfényben

Deák András – Szabó John – Weiner Csaba

**Energiapolitikai versengés új felállásban
Délkelet-Európában: az Európai Unió
az Egyesült Államokkal és Oroszországgal
szemben?** 70

Kitekintő

Szabó Hedvig – Dobák Imre

Az információs társadalom nemzetbiztonsága . . 93

Olvasólámpa

Etl Alex

Biztonságpercepció Kelet-Közép-Európában . . 111

Dunay Pál

**Recenzió Gazdag Ferenc *Három évtized magyar
külpolitikája (1989–2018)* című könyvéről** 115

Számunk szerzői 121

Felméry Zoltán¹

Helyzetértékelés

Néhány gondolat a Covid-19-járvány gazdasági következményeiről

A koronavírus-járvány lassan két éve hatással van az életünkre. Mára túl vagyunk három – egymástól sok tekintetben különböző – hullámon, és valamennyi elismert epidemiológiai szakember véleménye szerint is itt állunk egy negyedik küszöbén. A negyedik hullám a jelenlegi ismereteink alapján sok tekintetben szintén különbözni fog a korábbiaktól. Elsődlegesen azért, mert mára valamennyi európai társadalom számára hatásos vakcinák állnak rendelkezésre a vírus ellen, és az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ adatai szerint, Bulgáriát és Romániát leszámítva, az uniós államok lakosságának nagyobbik része már legalább egy oltást megkapott. Magyarországon az oltható lakosság 65,7%-a élvez feltételeseleg védelmet a vírus ellen, egyes országoknál pedig (ilyen például Franciaország, Dánia vagy Portugália) ez az arány a 80%-ot is meghaladja.

Az oltottsági arányok növekedése következtében megváltoztak a pandémia elleni védekezés irányelvei, és természetesen a járványhullámok keltette társadalmi és gazdasági hatások is. Amennyiben a közeljövőben nem alakulnak ki olyan mutációk, amelyekkel szemben a kifejlesztett vakcinák nem nyújtanak védelmet, azt feltételezhetjük, hogy a korábbiakban tapasztalt lezárások jó eséllyel elkerülhetők. Erre engednek következtetni a kormányok részéről megfogalmazott legutóbbi nyilatkozatok is. Bár vélelmezhetően visszatérnek az életünkbe további korlátozó intézkedések (maszkhordás, egyes szolgáltatások védettségi igazolvánnyal való igénybevétele, kötelező tesztelés stb.), az oltottak nagy száma következtében reménykedhetünk abban, hogy az egészségügyi ellátórendszerek kapacitásai nem merülnek ki további igénybevétel esetén sem, és így a korlátozások sem terjednek majd ki a gazdasági kontinuitást veszélyeztető lépésekre.

A fentiek következtében eljött tehát a gazdasági számvetés ideje, az ilyen jellegű törekvések ma már nem vallanak túlzott önbizalomra. Ezzel kapcsolatban egyszerűen elmondható, hogy a lezárások megszűnése valóban erős felhajtóerőt jelentett, és 2021 második negyedévében valamennyi európai gazdaságban robusztus növekedés volt tapasztalható. Magyarországon a tavalyi év azonos időszakához viszonyítva 17,9% volt a GDP bővülése, ami nagyságrendileg a 2019. év végi szintet jelenti. A 2021-es év egészére az Európai Bizottság által közzétett, becslült GDP-növekedés a legtöbb uniós ország esetén meghaladja a 3%-ot, az átlagos növekedés mértéke pedig 4,8%. Másrészt az Eurostat adataiból tudjuk, hogy a Covid-19 előtt az EU27-ek átlagos munkanélküliségi rátája valamivel 6,5% alatt volt, az első hullám idején megközelítette a 8%-ot, mára pedig ismételen csökkenésnek indult, és visszatért 7% alá. A fenti két kiragadott példa (és leginkább fetiszizált mutatószám) tehát valóban a gazdasági kilábalás felé mutat, teljes képet azonban értelemszerűen nem közvetít. Ehhez az egyre nagyobb számban megjelenő, a pandémia gazdasági következményeinek értékelésével foglalkozó elemzések nyújthatnak fogódzót számunkra.

¹ Felméry Zoltán az Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: felmery.zoltan@uni-nke.hu

Jóárt Krisztián¹

A Biden-adminisztráció első fél évének Oroszország-politikája

A tanulmány a felek sajtónyilatkozatai, a genfi csúcstalálkozó, valamint az elmúlt fél év orosz–amerikai kapcsolatok szempontjából jelentősebb eseményei tükrében próbálja meg értelmezni az új amerikai adminisztráció Oroszország-politikáját. A szerző először bemutatja az orosz külpolitikai elemzők várakozásait a 2020-as amerikai elnökválasztást megelőzően. Ezután ismerteti a Biden-elnökség bilaterális kapcsolatok szempontjából meghatározó első lépéseit, illetve azok orosz fogadtatását. Az elemzés bemutatja mindazon eseményeket, amelyek 2021 júniusában elvezettek a genfi csúcstalálkozóhoz, és a csúcstalálkozót követő amerikai és orosz nyilatkozatok alapján értékeli a találkozón elért eredményeket.

Kulcsszavak: amerikai–orosz kapcsolatok, Biden-elnökség, Oroszország, amerikai külpolitika

The Russia Policy of the Biden Administration's First Six Months

The study intends to assess the new U.S. administration's Russia policy in light of the press releases of the parties, the Geneva summit and other major events of the past six months that proved to be relevant to the U.S.–Russia relationship. First, the author presents the expectations of the Russian foreign policy experts toward the 2020 U.S. elections, then introduces the first steps of the Biden Administration in the field of Russia policy and the Russian reception thereof. The analysis enumerates the events leading up to the Geneva summit in June 2021, and based on the American and Russian statements evaluates the achievements of the summit.

Keywords: U.S.–Russia relations, Biden Presidency, Russia, U.S. foreign policy

Biden megválasztásának orosz fogadtatása

A 2020-as amerikai elnökválasztásra Oroszországban jóval kevesebb figyelem irányult, mint az azt megelőzőre. A 2016-os választás egy olyan politikai outsider győzelmét hozta el, aki a kampány során Vlagyimir Putyint többek között olyan pozitív jelzőkkel illette, mint hogy „valódi vezető”,² és aki Kissinger stratégiáját újraértelmezve Oroszországgal

¹ Jóárt Krisztián a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézet külső munkatársa és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: joart.krisztian@gmail.com

² *Trump says Putin 'a leader far more than our president'*. [online], 2016. 09. 08. Forrás: bbc.com [2021. 07. 21.]

kívánt szövetkezni Kína ellenében.³ Ezért nem meglepő, hogy Donald Trump elnökségére fokozott várakozásokkal tekintett az orosz politikai elit. Négy év után azonban az orosz lelkesedésnek nyoma sem maradt, ahogyan a kapcsolatok Washingtonnal a korábbinál is fagyosabbra hűltek. Moszkva számára a Trump-elnökség egyetlen pozitív hozadéka az volt, hogy felgyorsította az Egyesült Államok elszigetelődését és aláasta a saját maga által kiépített liberális világrendet és szövetségi rendszert.⁴ A kétoldalú kapcsolatokban azonban nem következett be fordulat.

Bár a 2020-as elnökválasztást végigkísérték a Joe Biden lejárátását célzó orosz befolyásolási műveletek,⁵ a választás kimenetelének nem volt valódi tétje: a kapcsolatok javulására esély sem mutatkozott, a mélypontról tovább süllyedni pedig már nem volt hova.⁶ Az világos volt, hogy Biden és Putyin között „nem fog működni a kémia”, mint-hogy előbbi nyilvánosan és négyszemközt is többször kinyilvánította az orosz elnökkel szemben érzett ellenszenvét.⁷ Ugyanakkor némi pozitívumot jelentett az orosz fél számára is, hogy Bidennel várhatóan visszatér majd a professzionális hozzáállás az amerikai külpolitika-csinálásba. Az új elnök ugyanis George H. W. Bush óta a külpolitikai kérdésekben messze legkompetensebb amerikai vezető. Külpolitikai stábjában pedig javarészt az Obama-időszak veteránjai kaptak helyet, akiket bár a Kreml nem szívlel, de kiválóan ismer. Így tehát a kiszámíthatóság visszatérése az amerikai külpolitikába Moszkva számára is üdvös volt. Ráadásul hiába volt meg a Putyin iránt érzett szimpátia Trump részéről, a személyes viszony nem volt képes felülrni a mélyen gyökerező strukturális problémákat. A demokrata politikusok tevékenységének köszönhetően ráadásul Oroszország a mccarthyzmus időszaka óta nem látott módon vált az amerikai belpolitika tényezőjévé. Ennek következtében Trump négy éve sok szempontból kontraproduktív volt Moszkva számára. Mivel belpolitikai okokból az amerikai elnök mozgásterere rendkívül beszűkült az Oroszország-politika vonatkozásában, Trump pozitív retorikája ellenére nem volt valódi esély az együttműködésre. Ahogy Andrej Kortunov fogalmazott, beigazolódott az a régi igazság, amely szerint csakis egy széles belpolitikai támogatással rendelkező, erős amerikai elnök az, aki képes konstruktív viszony kialakítására Oroszországgal.⁸ Ráadásul az amerikai Kongresszus 2017-ben elfogadta a CAATSA-törvényt (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*), amellyel a szankciós politika jelentős része kikerült az elnök hatásköre alól. A Trump-ciklus alatt az Egyesült Államok 46 új szankciót fogadott el Oroszországgal szemben.⁹ Mindeközben paradox módon az Oroszországgal

³ Eugene Rumer – Richard Sokolsky: *Kissinger Revisited. Can the United States Drive a Wedge Between Russia and China?* [online], 2021. 02. 03. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]

⁴ Dmitrij Trenyin: *Why Putin Isn't Sweating the Midterms.* [online], 2018. 11. 06. Forrás: politico.com [2021. 07. 21.]

⁵ National Intelligence Council: *Foreign Threats to the 2020 US Federal Elections.* [online], 2021. 03. 10. Forrás: dni.gov [2021. 07. 21.]

⁶ Fjodor Lukjanov: *US Election Seen from Russia. "No Rosy Expectations".* [online], 2020. 09. 15. Forrás: globalaffairs.ru [2021. 07. 21.]

⁷ Vlagyimir Frolov: *No Longer 'Ours'. With a Biden White House, the Kremlin Is Facing a Tough New Reality.* [online], 2020. 11. 12. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 07. 21.]

⁸ Andrej Kortunov: *President Joe Biden and Russia.* [online], 2020. 06. 26. Forrás: russiandcouncil.ru [2021. 07. 21.]

⁹ Dmitrij Trenyin: *Russia Has No Illusions About a Biden Presidency.* [online], 2020. 11. 06. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 01. 30.]

békülékenyebb Trump-adminisztráció volt az, aki Javelin páncéltörő rakétákat szállított Ukrajnának, amely lépéstől korábban az Obama–Biden tandem elzárkózott.

Joe Biden részéről szintén mérsékeltek voltak a várakozások a putyini Oroszországgal való együttműködés lehetőségeit illetően. Sőt, a tekintetben is, hogy egyáltalán együtt kell-e működni Moszkvával, és ha igen, mely ügyekben elengedhetetlen ez. Ez utóbbi különösen érzékenyen érintette az orosz vezetést, amelyet a kapcsolatok további romlásának perspektívája helyett sokkal inkább nyugtalanított a kapcsolatok teljes marginalizálódásának eshetősége. Miközben Biden alelnökként 2009-ben még azt mondta, hogy „itt az ideje megnyomni a reset gombot és áttekinteni azon számos területet, melyen együtt lehet és együtt is kellene működnünk Oroszországgal”,¹⁰ 2020-ra ezen területek köre immáron csupán a stratégiai fegyverzetkorlátozásra redukálódott.¹¹ Egy 2018-as beszélgetés során pedig azzal kapcsolatban, indokolt-e új hidegháborúról beszélni, úgy nyilatkozott, hogy a korábbi ideológiai küzdelemmel ellentétben Oroszország ma csupán egy önmagát védő kleptokrácia, egy hanyatló ország másodosztályú katonai erővel.¹² Biden hosszú idő után az első amerikai elnök volt, aki anélkül lépett hivatalba, hogy új alapokra kívánta volna helyezni a kapcsolatokat Oroszországgal. Az a felismerés, hogy nem kell Moszkvával mindenáron az együttműködést keresni – következésképp pedig az orosz érdekek figyelmen kívül hagyhatók – kedvezőtlen fordulatot jelzett a Kreml számára. A putyini vezetés ezért nem is sietett gratulálni Biden elnökké választásához. Míg az orosz elnök 2016-ban rögtön a szavazást követő reggelen gratulált Trumpnak, Biden esetében egészen december 15-éig, az elektori kollégium megerősítéséig kivárt. A köztes időt pedig Oroszországhoz köthető, a kibertérben aktív szereplők és az orosz média a választás eredményét megkérdőjelező narratívák terjesztésére használták fel.¹³

A fentiek okán a Biden–Putyin találkozó lehetőségét illetően is pesszimisták voltak az elemzői várakozások. Miközben az első személyes találkozóra az amerikai és orosz elnök között korábban minimum az egyik legkorábbi multilaterális esemény alkalmával, jellemzően a beiktatást követő tavasszal vagy nyáron sor került már,¹⁴ addig a kétoldalú amerikai–orosz csúcstalálkozó esélye az új négyéves ciklus első felében szinte kizártnak tűnt. A legtöbb, amire orosz szakértők számítottak, egy nemzetközi csúcstalálkozó szünetében lebonyolított rövid találkozó volt, valamikor az elnökség első két évében.¹⁵

¹⁰ *Remarks by Vice President Biden at 45th Munich Conference on Security Policy.* [online], 2009. 02. 07. Forrás: obamawhitehousearchives.gov [2021. 07. 21.]

¹¹ Joseph Biden Jr.: *Why America Must Lead Again. Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump.* [online], 2020. 03/04. Forrás: foreignaffairs.com [2021. 07. 21.]

¹² Council on Foreign Relations: *Foreign Affairs Issue Launch with Former Vice President Joe Biden.* [online], 2018. 01. 23. Forrás: cfr.org [2021. 07. 21.]

¹³ *Foreign Threats to the 2020 US Federal Elections.* [online], 2021. 03. 10. Forrás: www.dni.gov [2021. 07. 21.]

¹⁴ *Встреча президентов России и США на Женевском озере. Что важно знать.* [online], 2021. 06. 15. Forrás: rbc.ru [2021. 07. 21.]

¹⁵ *US–Russia Relations after the US Election. What Can We Expect?* [online], 2020. 11. 06. Forrás: gwu.edu [2021. 07. 21.]

Az Új START meghosszabbítása

Noha a találkozóra nem mutatkozott igény egyik fél részéről sem, Biden tartotta magát korábbi ígéretéhez, és az első héten az Új START szerződés öt évvel történő feltétel nélküli meghosszabbításáról döntött. Gesztusértékű volt, hogy a bejelentést követő napon az orosz parlament két háza rögtön és egyhangúlag elfogadta a szerződés meghosszabbítását.¹⁶ A megállapodás feltétel nélküli meghosszabbítása világos üzenet volt Moszkva számára: a fegyverzetkorlátozás elválasztható a megannyi vitás ügytől és az orosz–amerikai kapcsolatok aktuális állapotától. Sőt, minél alacsonyabb a bizalom szintje a két fél között, annál nagyobb szükség van az együttműködésre a fegyverzetkorlátozás terén. A lépés egyben Washington megtépzott megítélésének helyreállítása miatt is fontos volt. Biden külpolitikai krédója szerint Amerikának fáklyaként kell mutatnia az utat, és az erő helyett a jó példa erejével elől járnia. Ennek szimbolikus megnyilvánulását jelentette az, hogy legelső hivatali napján határozott az Egyesült Államok visszalépéséről a párizsi klímamegállapodásba, visszatért a WHO-ba, s ebbe a sorba jól illeszkedett az Új START megállapodás meghosszabbítása is.

A megállapodás apropóján sor került az első telefonbeszélgetésre is Vlagyimir Putyin és Joe Biden között. A beszélgetésről beszámoló fehér házi és a Kreml által közreadott sajtóközlemény azonban jelentősen eltért egymástól. A Kreml által kibocsátott közlemény a két fél felelősségét hangsúlyozta a globális biztonság és stabilitás garantálásában, valamint az együttműködés lehetőségét a koronavírus-járvány kezelésében, illetve a kereskedelem és a gazdaság területén. Továbbá megemlítette, hogy érintették Putyin elnöknek az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak csúcstalálkozója vonatkozó javaslatát.¹⁷ Ezek egyikéről sem tett említést a Fehér Ház sajtónyilatkozata, amely ehelyett – az Új START meghosszabbításáról született megállapodás tényén kívül – az orosz Külső Hírszerző Szolgálat (SZVR) által végrehajtott SolarWinds kiberműveletet, az Afganisztánban szolgáló amerikai katonák fejére kitűzött orosz vérdíjról szóló jelentéseket, az amerikai elnökválasztásba történt orosz beavatkozási kísérletet, illetve a Navalnij ügyével kapcsolatban Biden által felvetett aggodalmakat tartotta fontosnak megjegyezni.¹⁸ Vagyis a Kreml igyekezett a beszélgetést úgy tálalni, mint két globális hatalom egyeztetését a nemzetközi közösséget érintő kihívások széles köréről. Ezzel szemben a Fehér Ház rövid közleménye egyértelművé tette, hogy a fegyverzetkorlátozás területén kívül nincs olyan kérdés, amelyben Washington Moszkva támogatását vagy akár csak jóváhagyását keresné, az Egyesült Államok és szövetségesei elleni orosz tevékenység pedig nem marad válasz nélkül az új adminisztráció részéről. Szintén éles kontraszt mutatkozott Ukrajnát illetően. Míg az amerikai kommuniké hangsúlyosan említi Biden elnök kiállását Ukrajna szuverenitása mellett, addig a Kreml nyilatkozata szerint a felek csupán „érintették” az „ukrajnai belső

¹⁶ Andrej Baklickij: *A New Start for Arms Control?* [online], 2021. 02. 03. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]

¹⁷ *Телефонный разговор с Президентом США Джоозефом Байденом.* [online], 2021. 01. 26. Forrás: kremlin.ru [2021. 07. 21.]

¹⁸ *Readout of President Joseph R. Biden Jr. Call with President Vladimir Putin of Russia.* [online], 2021. 01. 26. Forrás: whitehouse.gov [2021. 07. 21.]

rendezés” (*vnutriukrainszkoje uregulirovanyije*) kérdését. A markánsan eltérő hangsúlyok ellenére a beszélgetés hangvételét a Kreml professzionálisnak és őszintének írta le.

A Biden-interjú és utóhatása

Nem kellett azonban sokáig várni addig, amíg az amerikai belpolitikai megfontolások felülírták az új adminisztráció professzionális külpolitikáját. Egy március közepi interjú következményeként a diplomáciai kapcsolat újabb mélypontra süllyedt. A riporter azt a kérdést szegezte Bidennek, hogy az elnök gyilkosnak tartja-e Vlagyimir Putyint. Szemben egy 2017-es hasonló helyzettel, amikor Donald Trumpnak tették fel ugyanezt a kérdést – és amelyre Trump akkor kitérő választ adott –, Biden igyekezett határozottságot és erőt sugározni, és a kérdésre határozott igennel felelt.¹⁹ Az interjút követően Oroszország hazarendelte konzultációra washingtoni nagykövetét, és ugyanezt javasolta a moszkvai amerikai nagykövet számára is. Mindeközben Putyin nyilvános reakciójában nem eszkalálta tovább a feszültséget, válasza higgadt és kimért volt. Az orosz elnök feltehetőleg igyekezett kihasználni azt a helyzetet, hogy amerikai partnere példátlanul durva és professzionálisnak korántsem tekinthető kijelentése után valamiféle morális fölényben tetszeleghet. A sértés ellenére nyilvános online vitára invitálta az amerikai elnököt. Putyin válaszába ugyanakkor némi cinizmus is vegyült. Jó egészséget kívánt Biden elnöknek, ami valószínűleg bujtatott utalás volt arra, hogy amerikai kollégája nála tíz évvel idősebb, a kampány során pedig az orosz propaganda is többször kétségbe vonta egészségügyi alkalmasságát.²⁰ Sőt, Biden szavait Igor Morozov, a Szövetségi Tanács gazdaságpolitikai bizottságának tagja egyenesen úgy kommentálta, hogy azok betegségről és kezdődő demenciáról árulkodnak.²¹ Így hát Putyin jókívánsága meglehetősen áthallásos volt.

A botrányt kavará részlet mellett méltánytalanul kevés figyelmet kaptak az interjú többi részei, pedig azok fontos támpontokat adtak az új adminisztráció Oroszország-politikájának értelmezéséhez. Biden az Oroszországhoz való hozzáállását azzal a mondással jellemezte, hogy „lehet sétálni és rágózni egyszerre”. Vagyis a vitás ügyek ellenére együtt lehet működni Moszkvával mindazon területeken, amelyek mindkét fél érdekében állnak, ahogyan ezt az Új START megállapodás meghosszabbítása is fémjelezte. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az amerikai vezetés tompítaná a Kremllel szembeni kritikáját, és keményen fel fog lépni az amerikai érdekek ellen irányuló orosz lépésekkel szemben.

Az Ukrajna körüli orosz katonai mozgósítás

A „lehet sétálni és rágózni egyszerre” megközelítés próbáját hamarosan a gyakorlatban is láthattuk, amikor Oroszország márciusban az 1991-es kivonulás óta példátlan méretű katonai erőt vont össze az ukrán határ közelében.²² A helyzet miatt Biden elnök április 13-án

¹⁹ Alekszandr Baunov: *Biden and Putin's War of Words*. [online], 2021. 03. 22. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]

²⁰ *Байден скрывает, что серьезно болен?* [online], 2020. 10. 26. Forrás: tsargrad.tv [2021. 07. 21.]

²¹ *В Совфедe отреагировали на слова Байдена о Путине*. [online], 2021. 03. 17. Forrás: rbc.ru [2021. 07. 21.]

²² James Sherr: *Ukraine: A Crisis Recedes, a Fog of Ambiguity Descends*. [online], 2021. 05. 24. Forrás: icds.ee [2021. 07. 21.]

ismételten telefonon egyeztetett Vlagyimir Putyinnal. A januári beszélgetéshez hasonlóan az orosz és amerikai hivatalos beszámolók ismét lényegi tartalmi különbséget mutattak. Míg a Fehér Ház szerint Biden az Ukrajna körüli helyzet eskzalálódásának oldására szólította fel orosz partnerét, addig a Kreml szerint mindössze véleménycsere történt az ukrán *belső* válságról. A figyelmeztetéssel együtt Biden javasolta, hogy kerítsenek sort csúcstalálkozóra egy harmadik országban az elkövetkező hónapokban. A telefonhívást követő napon Washington visszahívta két, a Fekete-tengerre tartó hajóját annak érdekében, hogy ne eskzalálja tovább az amúgy is feszült helyzetet. Ezt a lépést a kijevi vezetés érthető okokból csalódottan fogadta.²³ Ugyanakkor a Putyinnal folytatott beszélgetés nem korlátozta az amerikai adminisztrációt abban, hogy április 15-én egy újabb masszív szankciós csomagot fogadjon el. Annak ellenére sem, hogy a Kreml a hívás másnapján megüzente John Sullivan moszkvai nagyköveten keresztül, hogy amennyiben Biden szavait barátságatlan lépések követik majd, Moszkva a leghatározottabban fog reagálni.²⁴ A beszélgetés alkalmával Biden elnök egyébként előre tájékoztatta Vlagyimir Putyint a szankciók kihirdetéséről. A szankciókat az „orosz kormány ártalmas külföldi tevékenységei” miatt vezették be, ami meglehetősen általános indoklás ugyan, ám a tételesen felsorolt lépések kimerítő listáját adják a Washington számára elfogadhatatlan orosz magatartásnak. Bár a meghozott szankciók nem különösebben fájdalmasak, jelzik azokat a „vörös vonalakat”, amelyek átlépése a jövőben jelentős gazdasági következményekkel járhat Oroszország számára.²⁵

Más szempontból azonban olybá tűnik, hogy a Biden-adminisztráció a szankciók széles indoklásával igyekezett egyszer s mindenkorra letudni a korábban már megígért amerikai válaszlépéseket – többek között az amerikai elnökválasztás során történt orosz befolyásolási törekvésekkel és a SolarWinds kiberművelettel összefüggésben –, hogy azok a jövőben ne mérgezzék tovább az amerikai–orosz kapcsolatokat. Erre utal, hogy a szövegben helyet kapott az Afganisztánban szolgáló amerikai katonák fejére kítűzött állítólagos orosz vérdíj ügye is, amellyel összefüggésben azonban konkrét szankciókat nem vezettek be. Hasonlóképp, a SolarWinds Orion platformja elleni orosz kiberművelettel összefüggésben a dokumentum elkövetőként megnevezi az SZVR-t, de – a korábban már szankcionált másik két orosz hírszerző szervezettel, az FSZB-vel és a GRU-val ellentétben – nem él szankcióval ellene.²⁶ A szankciós csomag tehát egyrészt értelmezhető stratégiai jelzéseként, a gazdasági nyomásgyakorlás további eskzalációját vetítve előre arra az esetre, ha Moszkva folytatja destabilizációs törekvéseit.²⁷ Másrészt úgy is értelmezhető, hogy az az Oroszországgal fennálló problémák azon fejezetének lezárását jelentette, amely

²³ *U.S. drops plans to send destroyers into the Black Sea due to concerns over Russia.* [online], 2021. 04. 15. Forrás: politico.com [2021. 07. 21.]

²⁴ *Посла США Салливана пригласили к помощнику Путина.* [online], 2021. 04. 14. Forrás: ria.ru [2021. 07. 21.]

²⁵ Vlagyimir Frolov: *Спор о жевательной резинке. Байден предлагает и саммит, и санкции – как быть Путину?* [online], 2021. 04. 16. Forrás: republic.ru [2021. 07. 21.]

²⁶ Lásd Frolov (2021) i. m. Ez azért is fontos, mivel világosan jelzi azt a választóvonalat, amely a kiberhírszerzés (mint amilyen a SolarWinds művelet is volt) és a destruktív célú kiberműveletek között húzódik. Míg az előbbi befelé a játékszabályokba, addig az utóbbi – és ebből mind az FSZB, mind pedig a GRU bőven kivette a részét az elmúlt években – elfogadhatatlan Washington számára.

²⁷ Ellen Nakashima: *Biden administration imposes significant economic sanctions on Russia over cyberspying, efforts to influence presidential election.* [online], 2021. 04. 15. Forrás: washingtonpost.com [2021. 07. 21.]

még az új adminisztráció hivatalba lépése előtt íródott, és amelyet a Biden-elnökség nem kívánt maga előtt görgetni a jövőben.

A szankciók kihirdetésének napján Biden sajtótájékoztatót tartott, ahol beszámolt az elfogadott szankciókról, azok okairól, illetve a Putyinnal folytatott telefonbeszélgetésről. Bár a beszéd tartalmazott implicit fenyegetéseket is („nyilvánvalóvá tettem Putyin elnök számára, hogy tovább is mehetünk volna” a szankciók tekintetében), Biden számos gesztust gyakorolt Oroszország irányába.²⁸ Az Egyesült Államokról és Oroszországról mint két *nagyhatalomról* beszélt, amelyeknek jelentős felelősségük van a globális stabilitás garantálásában. Ez szimbolikus jelentőségű volt, hiszen hét évvel korábban Obama elnök Oroszországot regionális hatalomként aposztrofálta.²⁹ Az együttműködés lehetséges területeit pedig szélesebbre nyitotta, a stratégiai stabilitás kérdésén túl az észak-koreai és iráni nukleáris programok jelentette fenyegetést, valamint a klímaváltozás és a járvány elleni küzdelem területeit is megemlítve. Mint fogalmazott, „ahol az Egyesült Államoknak érdekében áll együttműködni Oroszországgal, ott együtt kell és együtt is fogunk működni”.³⁰ Az április 13–15-i események tehát jól demonstrálták a „lehet rágózni és sétálni egyszerre” Oroszország-politika gyakorlati működését. A Biden–Putyin csúcstalálkozó beharangozása semmilyen módon nem korlátozta a Fehér Házat abban, hogy újabb szankciókat léptessen életbe Oroszországgal szemben. Az Oroszországgal való együttműködés az új adminisztráció felfogásában kizárólag az érdekek egybeesésén alapul, ehhez pedig nem szükséges feltétlenül a felek közti jó viszony. Washington párbeszédet folytathat adott szakpolitikai kérdésekben Moszkvával, miközben szankciókkal nyomatékositja, mely lépések elfogadhatatlanok a számára. Ez a pragmatikus hozzáállás egyébként tartalmában jelentős kontinuitást mutat a trumpi Oroszország-politikával. A különbség csak annyi, hogy Biden elnök mindehhez széles belpolitikai támogatást tudhat maga mögött. Ahogy Dmitrij Szuszlov orosz külpolitikai elemző fogalmazott, míg a retorika Trump esetében pozitív volt, zéró esély mutatkozott az előrelépésre. Az ugyanis, hogy Oroszország a Trump elleni belpolitikai küzdelem eszközévé vált, ellehetlenített bárminemű együttműködést a két ország között. Biden esetében viszont, bár a retorika durva, valódi lehetőség kínálkozik az együttműködésre.³¹

Mégis, az a tény, hogy a második telefonhívásra (illetve azzal együtt a csúcstalálkozó beharangozására) az ukrainai eszkaláció kontextusában került sor, azt jelzi, hogy Oroszország szerepe továbbra sem megkerülhető. Bár valószínűleg a tavaszi orosz katonai erődemonstráció az ukrán határ mentén elsősorban Kijevnek szólt, világos üzenet volt a Biden-adminisztráció számára is: azt, hogy miről és mikor tárgyalnak Oroszországgal, nem csupán Washington fogja eldönteni. Moszkva képes és hajlandó továbbra is kivívni az Egyesült Államok figyelmét – még ha ezt katonai erővel kell is kikényszerítenie. Ahogy Vlagyimir Frolov orosz külpolitikai elemző fogalmazott, Oroszország jelentősége az Egyesült Államok számára ma közvetlenül attól függ, hogy Moszkva milyen súlyos

²⁸ *Remarks by President Biden on Russia.* [online], 2021. 04. 15. Forrás: whitehouse.gov [2021. 07. 21.]

²⁹ Steve Holland – Jeff Mason: *Obama, in dig at Putin, calls Russia 'regional power'.* [online], 2014. 03. 25. Forrás: reuters.com [2021. 07. 21.]

³⁰ *Remarks by President Biden on Russia.* (2021) i. m.

³¹ *Managing Confrontation in US–Russian Relations.* [online], 2021. 05. 18. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]

problémákat képes okozni Washingtonnak világszerte.³² E problémák köre pedig számos, amire időről időre emlékezteti is az orosz vezetés az erőforrásait és figyelmét egyre inkább Kínára összpontosító Egyesült Államokat.

Transzatlanti egység

A június 16-ára kitűzött Biden–Putyin csúcstalálkozó az amerikai elnök európai körútjának utolsó állomását jelentette. A Fehér Ház számára ezért fontos volt, hogy a találkozó előtt rendezze a vitás kérdéseket európai szövetségeseivel, és a transzatlanti egységet demonstrálva tárgyalhasson Vlagyimir Putyinnal Genfben.³³ Ennek fontos elemét képezte az Északi Áramlat–2 kapcsán bevezetett amerikai szankciók felfüggesztése. A vezetékek sorsának rendezése mindenekelőtt német belpolitikai okok miatt³⁴ volt fontos, még ha ez Moszkva számára is győzelmet jelentett. Az, hogy Washington mentesítene a gázvezeték építéséért felelős Nord Stream–2 AG céget a szankciók alól, egy nappal Antony Blinken és Szergej Lavrov külügyminiszterek reykvíki találkozója előtt szivárgott ki.³⁵ Az időzítés miatt ezért úgy tűnhetett, hogy a lépés Moszkva felé gyakorolt gesztus volt, miközben az valójában az amerikai–német kapcsolatok szempontjából bírt jelentőséggel.

Feltehetőleg szerepe volt a szankciók felfüggesztésének abban is, hogy a brüsszeli NATO-csúcs zárónyilatkozatában sikerült meggyőző egységet felmutatni Oroszországgal, kisebb részben pedig Kínával szemben.³⁶ A kommuniké Oroszországot fenyegetésként értékeli, és kimerítő listáját adja mindazon orosz tevékenységeknek, amelyek a szövetség érdekeit sértik. Bár a NATO továbbra sem zárkózik el a Moszkvával való együttműködéstől, leszögezi, hogy az elmúlt 25 év ezirányú törekvései kudarcot vallottak azon okból kifolyólag, hogy Oroszország rendre figyelmen kívül hagyta a partneri viszony alapelveit. A nyilatkozat szerint a szövetség nyitott marad az „időszakos, célzott és tartalmas” párbeszédre Oroszországgal.³⁷ Más szavakkal, a dialógus Moszkvával önmagában nem cél, a párbeszéd konkrét ügyek mentén azonban továbbra is fontos a félreértések és a nem szándékolt eskaláció elkerülése végett. Konstruktív viszony a felek között azonban csakis akkor várható, ha az orosz magatartás megváltozik. Vagyis a NATO–Oroszország kapcsolatban a labda Moszkva térfelén pattog.

³² Frolov (2020) i. m.

³³ Biden európai körútjának részletes bemutatásáért lásd Csiki-Varga Tamás – Tálás Péter: *Stratégiai szolidaritástól egy új „transzatlanti alkuig”?* – Joe Biden európai körútjának mérlege. [online], 2021. 07. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 07. 21.]

³⁴ Steven Pifer: *Rebuilding US–German relations. Harder than it appears.* [online], 2021. 03. 25. Forrás: brookings.edu [2021. 07. 21.]

³⁵ Jonathan Swan: *Scoop: Biden to waive sanctions on company in charge of Nord Stream 2.* [online], 2021. 05. 18. Forrás: axios.com [2021. 07. 21.]

³⁶ Elképzelhető, hogy az utóbbi idők Kínával szembeni szimbolikus EU-s kiállása mögött is Washingtonnak az Északi Áramlat 2 kapcsán tett engedménye áll. Vö. Kovács Krisztián: *A Merkel-korszak véget ért, a hidegháború elkezdődött.* [online], 2021. 07. 13. Forrás: portfolio.hu [2021. 07. 21.]. Szintén az USA érdekeit tükrözi az, hogy a brüsszeli NATO-csúcs zárónyilatkozatában helyet kapott Kína is, amelynek „deklarált ambíciói és aszertív viselkedése rendszerszintű kihívást jelent”.

³⁷ NATO: *Brussels Summit Communiqué.* [online], 2021. 06. 14. Forrás: nato.int [2021. 07. 21.]

A genfi csúcstalálkozó

Ahogy fentebb már említettük, Biden hivatalba lépésekor még úgy tűnt, kevés esély van a felek közti csúcstalálkozóra a ciklus első felében. Abban, hogy ez másképp alakult, feltehetőleg nem kis szerepet játszott a tavaszi Ukrajna körüli orosz katonai erődemonstráció. A két vezető találkozásával kapcsolatban minimális várakozások voltak az amerikai és az orosz oldalon egyaránt. A diplomáciai kapcsolatok helyreállításán túl – amire valóban sor is került (március óta a két nagykövét nem volt az állomáshelyén) – kevés kézzelfogható eredményt reméltek. Ahogy Fjodor Lukjanov orosz szakértő fogalmazott, Moszkva a stabil konfliktuskezelés alapjainak lerakását várta a találkozótól,³⁸ nem pedig a problémák megoldását.³⁹ Washington ugyanerre számított, amit jól tükrözött Biden rövid, körülbelül tízperces nyilatkozata a találkozót követően. Az amerikai elnök a stabil és kiszámítható kapcsolatok fontosságát húzta alá, amelyek alapkövét jelentette a mostani, két és fél órás személyes találkozó.

A csúcstalálkozó deklarált célja amerikai részről az volt, hogy védőkorlátokat állítson az eszkaláció elkerülése és a stabilabb, kiszámíthatóbb együttműködés érdekében. Az elnök hangsúlyozta, hogy politikája nem Oroszország ellen irányul, hanem az amerikai embereket szolgálja. Biden nyilatkozatából egyértelműen kiolvasható volt az orosz kül- és belpolitika markáns különválasztása. Bár beszéde elején röviden említést tett az Egyesült Államokat aggasztó orosz belpolitikai ügyekről – így többek között Alekszej Navalnij esetéről, illetve a Szabad Európa Rádió/Szabadság Rádió működésének ellehetetlenítéséről –, a sorok között jelezte: Washington a szimbolikus lépéseken túl nem fog beavatkozni az orosz belügyekbe. Biden leszögezte, hogy a demokratikus értékek és az emberi jogok védelme „országunk DNS-ének a része”, ezért nem mehet el ezek megsértése mellett szó nélkül.⁴⁰ A hasonló ügyekkel kapcsolatban a jövőben is „ki fogja fejezni aggodalmát” az Egyesült Államok, történjenek bár azok Oroszországban vagy másutt. Más szavakkal, noha Washington bírálni fogja az orosz vezetés elnyomó lépéseit, a bideni Oroszország-politika fókuszában nem az orosz belpolitika áll. Az új adminisztrációnak nem szándéka megváltoztatni a Kreml belpolitikai magatartását, és nincsenek is illúziói azzal kapcsolatban, hogy ez külső kényszer hatására lehetséges lenne. Ez minden bizonynyal pozitív üzenet volt a szeptemberi Duma-választás miatt egyébként is feszült putyini vezetés számára.

Jóval határozottabb hangnemet ütött meg Biden az orosz külpolitikai viselkedést illetően, amely téren az orosz vezetés józan belátása és önérdéke helyett világos költségek kilátásba helyezésével kívánja korlátok közé szorítani az orosz lépéseket. Leszögezte, hogy az amerikai demokrácia aláadására tett kísérleteket „nem fogják tolerálni” és „válaszolni fognak rájuk”. Nagyon világos stratégiai jelzést adott az adminisztráció az orosz kiberműveletek vonatkozásában, megnevezve azokat a területeket, amelyek Washington számára a „vörös vonalat” jelentik. Az amerikai elnök egy 16 entitásból álló listát adott át orosz kollégájának azon kritikus infrastruktúrákról, amelyek nem képezhetik kibertámadás

³⁸ A borítékolható nézetkülönbségek miatt a felek eleve elzárkóztak a közös sajtótájékoztató lehetőségétől.

³⁹ *What to expect from the Putin-Biden summit?* [online], 2021. 06. 11. Forrás: ecf.eu [2021. 07. 21.]

⁴⁰ *Watch Joe Biden's Full Press Conference After Putin Summit.* [online], 2021. 06. 16. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]

célpontjait a jövőben. Ezek megszegése esetén az Egyesült Államok saját „jelentős kiberképességeivel” fog válaszolni. Noha Biden nem nevezte meg, hogy mely kritikus infrastruktúrákról van szó, nagy valószínűséggel az amerikai Belbiztonsági Hivatal (*Department of Homeland Security*) által kijelölt 16 terület lehet érintett.⁴¹ Az a tény, hogy Biden nyilvánosan is bejelentette a lista átadásának tényét, illetve, hogy Washington szintén kibertámadással reagálna abban az esetben, ha Oroszország e területeket venné célba, az elrettentés nyomatékosítását szolgálja. A válaszlépés elmaradása ugyanis így nemcsak Moszkva szemében ásná alá az elrettentés hitelét, de belpolitikai költségeket is teremtené Biden számára.⁴² Az amerikai elnök határozott fellépése ezen a területen minden bizonnyal azt a célt is szolgálta, hogy megnyerje a hazai közvélemény és politikai elitek támogatását Oroszország-politikája számára. Biden ugyanis el szeretne volna kerülni, hogy elődjéhez hasonlóan az amerikai belpolitika korlátozza külpolitikai mozgásterét Moszkva vonatkozásában. A felek megállapodtak arról, hogy szakértői munkacsoportok szintjén fogják kidolgozni a kibertérre vonatkozó részletszabályokat. Ugyanakkor a kiberbiztonsággal foglalkozó amerikai és orosz szakértők egyaránt úgy látják, hogy a közeljövőben nincs esély egy kötelező erejű megállapodás tető alá hozására ezen a területen.⁴³ Míg az Egyesült Államok a kiberbiztonság technikai oldalára helyezi a hangsúlyt, addig Moszkva számára nemcsak a technikai aspektus, hanem (és főként) a tartalom (is) számít. Nem véletlen, hogy az orosz terminológiában a „kiberbiztonság” helyett inkább az „információbiztonság” kifejezés használatos, amely jóval tágabb területet ölel fel: a kommunikáció technikai biztonságának garantálásán túl beletartozik az orosz nemzet „tradicionális spirituális-morális értékeinek” védelme is a „destruktív információs-pszichológiai befolyástól”.⁴⁴ Az információ szabad áramlásának korlátozása a szuverén nemzeti internet jegyében – amit Moszkva propagál – aligha összeegyeztethető az Egyesült Államok demokráciafelfogásával.

Biden elnökkel ellentétben Vlagyimir Putyin nem összegezte a találkozót, helyette rögtön az újságírói kérdésekre válaszolt közel egy órán keresztül. Putyin válaszai mindenekelőtt az orosz közvéleménynek szóltak, ezért igyekezett az orosz belpolitikai klímát érő nyugati bírálatokat képmutatónak beállítani. Így például Navalnij alapítványának szélsőséges szervezetté való nyilvánítását párhuzamba állította a Capitoliumot megostromlókkal szembeni büntetőeljárással. Néhány válaszát azonban kifejezetten a nyugati országok közvéleményének és politikai vezetésének címezte Putyin. Hosszasan beszélt például Ukrajnáról, annak ellenére, hogy elmondása szerint Bidennel csupán érintették a kérdést, ám részletekbe menően nem tárgyaltak róla. Putyin elmondta, hogy az amerikai elnök egyetértett azzal, hogy a kelet-ukrajnai rendezésnek a minszki megállapodáson kell alapulnia. Vagyis – valószínűleg nem függetlenül a tavaszi katonai erődemonst-

⁴¹ Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA): *Critical Infrastructure Sectors*. [online], 2020. 10. 21. Forrás: cisa.gov [2021. 07. 21.]

⁴² Erről lásd James D. Fearon „költséges jelzés” elméletét. James D. Fearon: Signaling foreign policy interests. Tying hands versus sinking costs. *The Journal of Conflict Resolution*, 41. (1999), 1. 68–90.

⁴³ *U.S.-Russian Contention in Cyberspace. Are Rules of the Road Necessary or Possible?* [online], 2021. 06. 10. Forrás: russiamatters.org [2021. 07. 21.]

⁴⁴ *Указ президента Российской Федерации о Стратегии национальной безопасности Российской Федерации*. [online], 2021. 07. 02. Forrás: pravo.gov.ru [2021. 07. 21.]

rációtól – Oroszországnak sikerült megerősítenie, hogy az ukrajnai rendezés csakis az orosz érdekek (azaz a minszki megállapodás) szerint valósulhasson meg, elejét véve az ukrán fél által szorgalmazott alternatív rendezési terveknek. Ennek vonatkozásában Oroszországnak egyetlen kötelezettsége van csupán – tette hozzá Putyin: a megállapodás végrehajtásának elősegítése, amire haladéktalanul készen áll, amennyiben Kijev elindul ezen az úton. Ukrajna esetleges NATO-tagságának kérdését Putyin azzal zárta rövidre, hogy ezen nincs mit megvitatni.

Az orosz elnök a találkozót konstruktívna és professzionálisnak írta le. Kiemelte, hogy amerikai kollégája nagyon tapasztalt, egy nyelvet beszélnek, pragmatikusak, és mindketten saját népük érdekeit védik.⁴⁵

Összegzés

Noha egyelőre nem látni még, hogy az új amerikai adminisztráció pontosan milyen Oroszország-politikát fog folytatni, az elnökség első félévében számos olyan esemény történt, amely támpontul szolgál erre vonatkozóan. Biden a „reset”, a kapcsolatok új alapokra helyezésének ígérete nélkül lépett hivatalba. Jól láthatóan nincsenek illúziói azzal kapcsolatban, hogy az orosz vezetés magatartása megváltoztatható, ezért a cél mindössze a konfrontáció stabil keretek közé szorítása. Az együttműködés lehetőségét Biden szelektív módon, adott ügyek mentén képzei el, a „lehet rágózni és sétálni egyszerre” elv alapján. Ehhez nem szükséges a jó viszony a két ország között, csupán a jól felfogott érdekek egybeesése. Beszédes, hogy az amerikai elnök a genfi csúcstalálkozó után tartott félórás sajtótájékoztatójában összesen hússzor említette az „érdek” szót, míg az „értékekre” csupán háromszor tett utalást.⁴⁶

Biden szelektív, a közös érdekek szűk körére korlátozódó Oroszország-politikája ugyanakkor ellenállásba ütközik orosz részről, Moszkva ugyanis továbbra is nagyhatalomként tekint önmagára, és így helyet követel magának a tárgyalóasztalnál. A putyini vezetés számára nem elfogadható, hogy kizárólag Washington szabja meg az amerikai–orosz kapcsolatok dinamikáját és intenzitását. Az Ukrajna körüli mozgósítással Putyinnak sikerült elérnie, hogy Biden felhívja telefonon, egyeztessen vele és találkozóra hívja. Ez azt a meggyőződést erősítheti Moszkvában, hogy a provokáció kifizetődő. Másfelől Moszkva igyekszik kihasználni a Fehér Ház szelektív, az egyes ügyeket egymástól különválasztó külpolitikáját az Oroszországgal való kapcsolatokban. Ez a megközelítés ugyanis lehetővé teszi a Kreml számára, hogy agresszív politikája ellenére Oroszország együttműködést kínáljon (vagy imitáljon) azon ügyekben, amelyek kevésbé fontosak az orosz érdekek szempontjából, ezáltal a párbeszéd fenntartására ösztönözve a Nyugatot.⁴⁷ Ezt jól illusztrálta, hogy a genfi csúcstalálkozóra úgy került sor, hogy Oroszország semmilyen mértékben nem csökkentette a nyomásgyakorlást Ukrajnán. Sőt, az Ukrajna körül zajló „hadgyakorlat” lezárultával nemcsak jelentős orosz katonai erő maradt hátra, hanem Moszkva ráadásul októberig az Azovi-tenger egészét és a Fekete-tenger egy részét is lezárta a külföldi

⁴⁵ *Байден и Путин: о чем говорили президенты в Женеве.* [online], 2021. 06. 16. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]

⁴⁶ *Remarks by President Biden on Russia.* [online], 2021. 06. 16. Forrás: whitehouse.gov [2021. 07. 21.]

⁴⁷ Kurt Volker: *How Putin Keeps Winning.* [online], 2021. 07. 23. Forrás: cepa.org [2021. 07. 24.]

hajóforgalom elöl hadgyakorlatra hivatkozva. A csúcstalálkozót követő sajtótájékoztatón pedig Putyin elnök egyértelművé tette, hogy Ukrajna kérdéséről érdemben nem esett szó, és arról a jövőben sem kíván tárgyalni Oroszország.

Olyan ismert szakértők, mint amilyen James Sherr, régóta amellettt érvelnek, hogy amennyiben a Nyugat következetes politikát akar folytatni Oroszországgal szemben, akkor az orosz belpolitikai kérdéseket el kell határolni az orosz külpolitikától.⁴⁸ Úgy tűnik, hogy az új amerikai adminisztráció igyekszik ezt az utat járni. Ahogy Biden elnök kifejtette, a demokratikus értékek és emberi jogok melletti kiállás Amerika saját identitása miatt fontos, az elsősorban a hazai közvéleménynek szól. Ez a sorok között azt is jelenti, hogy Washingtonnak nem célja az orosz belpolitikába történő beavatkozás, és a szimbolikus gesztusokon túl nem fog érdemi lépéseket tenni ebbe az irányba. Ez minden bizonnyal némi nyugalommal tölthette el az orosz vezetést az ősi parlamenti választásokat megelőzően. Mindezzel szemben az amerikai elnök határozott választ ígért azon orosz lépésekre, amelyek az Egyesült Államok vagy szövetségeseinek alapvető érdekeit sértik.

Felhasznált irodalom

- Baklickij, Andrej: *A New Start for Arms Control?* [online], 2021. 02. 03. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]
- Baunov, Alekszandr: *Biden and Putin's War of Words.* [online], 2021. 03. 22. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]
- Biden Jr., Joseph: *Why America Must Lead Again. Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump.* [online], 2020. 03/04. Forrás: foreignaffairs.com [2021. 07. 21.]
- Байден скрывает, что серьезно болен?* [online], 2020. 10. 26. Forrás: tsargrad.tv [2021. 07. 21.]
- Байден и Путин: о чем говорили президенты в Женеве.* [online], 2021. 06. 16. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]
- Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA): *Critical Infrastructure Sectors.* [online], 2020. 10. 21. Forrás: cisa.gov [2021. 07. 21.]
- Csiki-Varga Tamás – Tálás Péter: *Stratégiai szolidaritástól egy új „transzatlanti alkuig”? – Joe Biden európai körútjának mérlege.* [online], 2021. 07. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 07. 21.]
- Fearon, James D.: Signaling foreign policy interests. Tying hands versus sinking costs. *The Journal of Conflict Resolution*, 41. (1999), 1. 68–90. Online: <https://doi.org/10.1177/0022002797041001004>
- Council on Foreign Relations: *Foreign Affairs Issue Launch with Former Vice President Joe Biden.* [online], 2018. 01. 23. Forrás: cfr.org [2021. 07. 21.]
- National Intelligence Council: *Foreign Threats to the 2020 US Federal Elections.* [online], 2021. 03. 10. Forrás: dni.gov [2021. 07. 21.]
- Frolov, Vlagyimir: *No Longer 'Ours'. With a Biden White House, the Kremlin Is Facing a Tough New Reality.* [online], 2020. 11. 12. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 07. 21.]
- Frolov, Vlagyimir: *Спор о жевательной резинке. Байден предлагает и саммит, и санкции – как быть Путину?* [online], 2021. 04. 16. Forrás: republic.ru [2021. 07. 21.]
- Holland, Steve – Jeff Mason: *Obama, in dig at Putin, calls Russia 'regional power'.* [online], 2014. 03. 25. Forrás: reuters.com [2021. 07. 21.]
- Kortunov, Andrej: *President Joe Biden and Russia.* [online], 2020. 06. 26. Forrás: russiancouncil.ru [2021. 07. 21.]
- Kovács Krisztián: *A Merkel-korszak véget ért, a hidegháború elkezdődött.* [online], 2021. 07. 13. Forrás: portfolio.hu [2021. 07. 21.]

⁴⁸ James Sherr: *The etiquette of confrontation. James Sherr on why the discourse of confrontation can never be cordial, but must always be correct.* [online], 2021. 03. 31. Forrás: theins.ru [2021. 07. 24.]

- Lukjanov, Fjodor: *US Election Seen from Russia. "No Rosy Expectations"*. [online], 2020. 09. 15. Forrás: globa-laffairs.ru [2021. 07. 21.]
- Managing Confrontation in US–Russian Relations*. [online], 2021. 05. 18. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]
- NATO: *Brussels Summit Communiqué*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: nato.int [2021. 07. 21.]
- Nakashima, Ellen: *Biden administration imposes significant economic sanctions on Russia over cyberspying, efforts to influence presidential election*. [online], 2021. 04. 15. Forrás: washingtonpost.com [2021. 07. 21.]
- Pifer, Steven: *Rebuilding US–German relations. Harder than it appears*. [online], 2021. 03. 25. Forrás: brookings.edu [2021. 07. 21.]
- Посла США Салливана пригласили к помощнику Путина*. [online], 2021. 04. 14. Forrás: ria.ru [2021. 07. 21.]
- Readout of President Joseph R. Biden Jr. Call with President Vladimir Putin of Russia*. [online], 2021. 01. 26. Forrás: whitehouse.gov [2021. 07. 21.]
- Remarks by President Biden on Russia*. [online], 2021. 04. 15. Forrás: whitehouse.gov [2021. 07. 21.]
- Remarks by Vice President Biden at 45th Munich Conference on Security Policy*. [online], 2009. 02. 07. Forrás: obamawhitehousearchives.gov [2021. 07. 21.]
- Rumer, Eugene – Richard Sokolsky: *Kissinger Revisited. Can the United States Drive a Wedge Between Russia and China?* [online], 2021. 02. 03. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 07. 21.]
- Sherr, James: *The etiquette of confrontation. James Sherr on why the discourse of confrontation can never be cordial, but must always be correct*. [online], 2021. 03. 31. Forrás: theins.ru [2021. 07. 24.]
- Sherr, James: *Ukraine: A Crisis Recedes, a Fog of Ambiguity Descends*. [online], 2021. 05. 24. Forrás: icds.ee [2021. 07. 21.]
- Swan, Jonathan: *Scoop: Biden to waive sanctions on company in charge of Nord Stream 2*. [online], 2021. 05. 18. Forrás: axios.com [2021. 07. 21.]
- Телефонный разговор с Президентом США Джоозефом Байденем*. [online], 2021. 01. 26. Forrás: kremlin.ru [2021. 07. 21.]
- Trenyin, Dmitrij: *Russia Has No Illusions About a Biden Presidency*. [online], 2020. 11. 06. Forrás: carnegiemoscow.org [2021. 01. 30.]
- Dmitrij Trenyin: *Why Putin Isn't Sweating the Midterms*. [online], 2018. 11. 06. Forrás: politico.com [2021. 07. 21.]
- Trump says Putin 'a leader far more than our president'*. [online], 2016. 09. 8. Forrás: bbc.com [2021. 07. 21.]
- U.S. drops plans to send destroyers into the Black Sea due to concerns over Russia*. [online], 2021. 04. 15. Forrás: politico.com [2021. 07. 21.]
- US–Russia Relations after the US Election. What Can We Expect?* [online], 2020. 11. 06. Forrás: gwu.edu [2021. 07. 21.]
- US–Russian Contention in Cyberspace. Are Rules of the Road Necessary or Possible?* [online], 2021. 06. 10. Forrás: russiamatters.org [2021. 07. 21.]
- Указ президента Российской Федерации о Стратегии национальной безопасности Российской Федерации*. [online], 2021. 07. 02. Forrás: pravo.gov.ru [2021. 07. 21.]
- Volker, Kurt: *How Putin Keeps Winning*. [online], 2021. 07. 23. Forrás: cepa.org [2021. 07. 24.]
- В Совфедe отреагировали на слова Байдена о Путине*. [online], 2021. 03. 17. Forrás: rbc.ru [2021. 07. 21.]
- Встреча президентов России и США на Женевском озере. Что важно знать*. [online], 2021. 06. 15. Forrás: rbc.ru [2021. 07. 21.]
- Watch Joe Biden's Full Press Conference After Putin Summit*. [online], 2021. 06. 16. Forrás: youtube.com [2021. 07. 21.]
- What to expect from the Putin–Biden summit?* [online], 2021. 06. 11. Forrás: ecfr.eu [2021. 07. 21.]

Kása Bálint¹

A líbiai erőviszonyok alakulása és az aktívan érdekelt külső szereplők kilátásai

Az az egyes társadalmi rétegekben évtizedekre visszanyúló feszültség, amely az arab tavasz idején tört felszínre és a konfliktus dinamikájának legfontosabb elemét szolgáltatta, a mai napig lezáratlan polgárháborús helyzethez vezetett Líbiában. Ehhez a kezdeti éveket követően egy széles körű külső szerepvállalások is járultak. Utóbbiak mértéke és természete között markáns különbségek fedezhetők fel. A jelenkorban oly elterjedt proxyelemekkel rendelkező összecsapások számos komparatív előnyüknek köszönhetően közvetlenül és lényegesen befolyásolják a MENA-régió legsúlyosabb konfliktusait. Több tanulmány született arról, hogyan képesek külső szereplők pénzügyi, politikai, diplomáciai, katonai vagy hírszerzési arzenáljukat felhasználni rejtett agendájuk megsegítésére, hírnevük lényegi megsértése nélkül. Ugyanakkor ma már egyre kevesebben vitatják az ezen stratégiák jelenléte és a harcok elhúzódása közötti kapcsolatot. A szemben álló helyi aktorok hozzáférése a külső erőforrásokhoz ugyanis jelentősen csökkentette a kompromisszumkészséget, egyben rációlt a proxy és patrónus kapcsolatának klasszikus értelmezésére. Líbia évek óta egy ilyen színtér, ahol a megannyi vitatható külső hozzájárulás a küzdelmekhez csak tovább komplikálta az amúgy is bonyolult társadalmi ellentéteket. Igaz ez még akkor is, ha megállapíthatjuk, hogy Líbiában nem minden külső szereplő használ proxyeszközöket. Ezzel együtt az elmúlt egy év során történtek a status quót jelentősen befolyásoló események, amelyek tükrében érdemes felülvizsgálni a líbiai polgárháborúban közreműködő külső szerepvállalásokat. A mostani elemzés hat olyan külső szereplővel foglalkozik, akik/amelyek az utóbbi időszakban aktív részesei voltak események alakulásának. A cikk fő témaköre az elmúlt egy év eseményeinek kiértékelése, azokból következtetések levonása. Mindennek célja pedig az előttünk álló kritikus hónapok kimenetelének felbecsülése.

Kulcsszavak: proxyháború, Líbia, külső beavatkozás, egységkormány

Development of the Balance of Power in Libya and Prospects of Actively Interested Foreign Actors

Underlying tension within layers of society that can be traced back to decades and which came onto the surface providing the essential element for the dynamic of conflict has led to an up-to-date unresolved environment of civil war in Libya, which after the initial years was accompanied by a wide scale of external contribution. The magnitude and nature of these may be exceedingly different. Conflicts carrying proxy attributes in current times are not only well-spread but convey multiple comparative advantages enabling them to influence the most critical conflicts of the MENA region directly and measurably. Numerous studies have been drawn on foreign actors' ability to utilise their financial, political, diplomatic, military or

¹ Kása Bálint a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola doktorjelöltje. E-mail: balint.kasa@outlook.com

intelligence arsenals in order to facilitate their hidden agendas without ever harming their own reputation in a significant manner. Moreover, less and less experts question today the connection between the presence of such strategies and the endurance of conflicts themselves. Precisely, opposing domestic actors' access to external resources significantly reduced their will to compromise, while they have also refuted classic comprehensions on the relationship among masters and pawns. For years, Libya has been such a stage where countless debatable external contributions only further complicated the by then strained-enough societal oppositions. The fact that not every external actor utilises proxy tools does not alter the accuracy on that either. Still, last year's accommodated events meaningfully altered the status quo, thus necessitating external participation in the Libyan civil war. This study examines six external actors that have actively participated in recent developments. However, its main goal is to analyse the preceding year's events and to draw due conclusions. The purpose behind is to assess the outcome of the critical months ahead.

Keywords: proxy war, Libya, foreign intervention, government of national unity

Bevezetés

Immáron egy évtized telt el az arab tavasz kezdete és Muammár Kaddáfi eltávolítása² óta, de az országban dúló polgárháború egy végeláthatatlan útvesztőbe vezetett, ahol az eredendően társadalmi feszültségeken nyugvó konfliktuson³ idővel a külső szereplők hatalmi játszmája uralkodott el. Az észak-afrikai ország, amely mindösszesen 6,5 millió fős népességgel, ámde hatalmas nyersanyagkészletekkel és földrajzilag fontos elhelyezkedéssel rendelkezik,⁴ több regionális és nemzetközi szereplő érdeklődésének tárgyát képezte. Noha nemzetközi mediátori közbenjárás segítségével hosszú évek megosztott kormányzása után 2021 márciusában egy újabb átmeneti egységkormány vette át a hatalmat, a külső katonai erők kivonása az erre adott három hónapos határidő során csak részben valósult meg.

Khalífa Haftar tábornok egyértelműen az elmúlt egy év legnagyobb vesztese, hiszen nemcsak kiszorult Tripoli térségéből, de számottevő belső és külső támogatást, valamint presztízst is veszített, aminek következtében az eredendően is külső erők által felépített hatalma még inkább függővé vált patrónusaitól. A 2021. februári választások eredményeként Mohammad al-Menfi, egy keleti diplomata lett az Elnöki Tanács vezetője, míg a befolyásos miszráta üzletember, Abdul Hamid Dbeibah került az átmeneti kormány miniszterelnöki székébe. Ugyanakkor a korábbi tapasztalatok birtokában sokan kétségbe vonják az átmeneti kormány sikerességének – s végső soron a 2021. december 24-én tervezendő új választás keretében hatalomra jutó kormány konszolidációjának – esélyét a külső szerepvállalók érdekellentétei okán. Ám nem zárható ki az az eshetőség sem, hogy a közelmúltban megszilárdulni látszó erővonalak valamelyest minden érintett számára kedvező hatásúak lesznek.

² Harkai István: *Líbia – a beavatkozás dilemmái egy bukott államban*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 123–137.

³ Marsai Viktor: *A líbiai válság elmúlt két és fél éve Európa szemszögéből*. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 3. 82–104.

⁴ Besenyő János – Marsai Viktor: *Országismertető: Líbia*. Veszprém, OOK-Press, 2012.

A tanulmány a következőkben a külső beavatkozás három típusát állítja párhuzamba az azokat előidéző ambíciók mentén. Elsőként sor kerül majd a Törökország és Oroszország regionális befolyásának növelését célzó katonai beavatkozások értékelésére, amit Franciaország és Olaszország energiapiaci és migrációs nyomástól vezérelt, ma már lényegesen nagyobb szinkronban álló szerepvállalásának elemzése követ. Harmadikként pedig az ideológiai érdekek által motivált Egyesült Arab Emírségek és Egyiptom összehasonlítása áll a fókuszban. A 2020-as év előtti eseményeket csak a kontextust megkívánó mértékben említjük a megfogalmazott célok szerint.

A földközi-tengeri befolyás és a szénhidrogén-koncessziók kérdése

Törökország jó kapcsolatokat ápolt Kaddáfival és 2011-ben kezdetben ellenezte a líbiai katonai beavatkozást, mivel az akkori vezetéshez köthető erős politikai és kereskedelmi érdekei voltak. Ezzel együtt amerikai ráhatásra végül is csatlakoztak a NATO-művelethez. Noha a mai „Líbia-egyenletben” meghatározó tényezőnek számít Ankara, sokáig nem volt ez így. A fordulópontot 2019. november 27-e jelentette, amikor a Tripoli kormánnyal (*Government of National Accord*, magyarul egységkormány) közösen aláírták azt a földközi-tengeri joghatósági megállapodást, amelynek értelmében létrejött egy 16 tengeri mérföld nagyságú korridor Törökország és Líbia között, s ez természetesen érintette az országok kizárólagos gazdasági övezeteit.⁵ A nemzetközi jogi szempontból sokak által mind a mai napig erősen vitatott szerződés tető alá hozására már egy évvel korábban kísérletet tett Ankara, azonban a GNA akkoriban még nem mutatott hajlandóságot az ilyenmű együttműködésre. Ennek megváltozásához aztán a Haftar és szövetségesei által indított, s a szerződés aláírásakor már nyolc hónapja tartó Tripoli elleni ostrom vezetett.

A török fél – kihasználva a helyzet kínálta lehetőségeket – gyorsan lépett, s 2020 januárjának elején már megalkotta a török fegyveres erők líbiai beavatkozásának jogi alapjait, ami megteremtette a lehetőséget Haftar brigádjainak visszaszorítására. Az ezt követő hónapok egyre növekvő török katonai jelenléte közvetlenül járult hozzá a sikerekhez, végül 2020 nyarán meg is tört az ostrom. Noha a Tripolit érintő közvetlen veszély elhárulni látszott, a kommunikáció arra enged következtetni,⁶ hogy a katonai jelenlét⁷ lényeges csökkentése nem áll a török fél szándékában. Az elmúlt hónapok során ezzel összhangban török katonai légbázis létesült az ország területén,⁸ és számos együttműködési szerződés született helyi intézményekkel.⁹

⁵ Tom Allinson – Mahmoud Hussein: *Turkey-Libya maritime deal triggers Mediterranean tensions*. [online], 2019. 11. 29. Forrás: dw.com [2021. 04. 30.]

⁶ The Arab Weekly: *With senior officials streaming into Libya, Turkey signals it is there to stay*. [online], 2021. 05. 04. Forrás: thearabweekly.com [2021. 10. 17.]

⁷ Ez több ezer főből álló, főleg szír zsoldosok alkotta erőt, valamint néhány száz fős török szárazföldi reguláris erőt foglal magában.

⁸ Dorian Jones: *Turkey under fire over military presence in Libya*. [online], 2021. 05. 25. Forrás: voanews.com [2021. 10. 17.]

⁹ Daily Sabah: *Turkey at forefront as massive reconstruction projects await in Libya*. [online], 2021. 08. 15. Forrás: daily-sabah.com [2021. 12. 17.]

Kulcsfontosságú megemlíteni a tengeri joghatósági szerződés nyomán elinduló földgázkutatókat, amelyek relevanciái közé sorolandók a török nemzeti büszkeség, presztízs, valamint a szuverenitás egyidejű növelése. Gyakorlati szempontból ezeknél fontosabb azonban az energiakereskedelmi status quóra gyakorolt hatás, mivel Ankarának így lehetősége nyílt ellensúlyozni a Kairó által vezetett informális szövetséget (Görögországgal, a Ciprusi Köztársasággal, Izraellel és Jordániával kiegészülve), és a remélt kapacitásnövelés mellett egy, az eddiginél jelentősebb tranzitszereplővé válni. Ennek a jelentősége az elmúlt másfél évtized tendenciáiban keresendő, amikor is Ankara riválisainak pozíciói erősödtek a térségben. A Tripolival kötött paktum több szempontból is pontos helyzetfelismerésként és jó stratégiaként értelmezhető. Először is, noha ez volt a nemzetközileg elismert kormány, senki nem támogatta arányos és kézzelfogható módon, így Törökország kedvező alkupozícióból érkezhett. Másodsorban, így lehetőség nyílt a közvetlen regionális riválisok ellensúlyozására, a hatalmi egyensúly kedvező befolyásolására. Harmadsorban pedig feltárult számos befektetési lehetőség, amelyek közül néhány megvalósítása már folyamatban van.¹⁰

Ankara riválisai közül többen (Egyiptom, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek) a Muszlim Testvériség mellett való kiállást, illetve a politikai iszlámhoz való viszonyt¹¹ nevezik meg a jelentős líbiai szerepvállalás mögött húzódó érdekekkel kapcsolatban, azonban ezek az érvelések pontatlannak tűnnek. Az előbbieken ismertetett szempontok, valamint Recep Tayyip Erdoğan török elnök retorikája is arra engednek következtetni, hogy egy alapjaiban véve ultranacionalista értékrend által uralt törekvésről beszélhetünk. Ebben az átmeneti kormány színrelépése sem hozott változást, mivel Ankara jól látható módon folytatja a Szarrádzs-kormánnyal kezdett közeli viszonyt az immáron Dbeibah miniszterelnök által vezetett kormány irányában is.¹² Ez nemcsak a török csapatok és katonai bázisok maradását, valamint a kiképzések folytatását jelenti, hanem például a Covid-19-világjárvány elleni védekezéshez nyújtott segítséget és más, az újjáépítéshez nélkülözhetetlen projektekhez való hozzájárulást is. Ezzel együtt sejthető, hogy a valós érdekek nem korlátozhatók Líbia és a Földközi-tenger keleti térségére, a Száhel-övezet és más afrikai területek is jelentősek Törökország számára.¹³

Az elmúlt években sokan félreértelmezték Oroszország és Haftar kapcsolatát, és téves következtetéseket vontak le a proxykapcsolat ilyen vagy olyan nemű egyenlőtlenségét illetően. A tábornok támogatásának kezdete legalább 2015-re datálható. Jól megfigyelhető az inntól tapasztalt egybeesés Haftar befolyásának növekedését illetően, s noha a teljes ezt követő időszakot vizsgálva nem Moszkva biztosította a legszámottevőbb segítséget a katonai műveletek sikerességéhez, mégis az orosz fél felől érkező közvetett és közvetlen támogatás jelentette az áttörések kulcsát. Mert habár nem orosz drónok és bombázók hajtották végre a legtöbb hadműveletet, az állami kézben lévő Goznak vállalat éveken

¹⁰ Ayse Betül Bal: *Turkey's ENKA, Siemens to build 2 power plants in Libya*. [online], 2021. 01. 07. Forrás: dailysabah.com [2021. 04. 27.]

¹¹ Jalel Harchaoui: *Why Turkey intervened in Libya*. [online], 2020. 12. 07. Forrás: fpri.org [2021. 04. 27.]

¹² Susan Fraser: *Turkey, Libya recommit to contested maritime borders deal*. [online], 2021. 04. 12. Forrás: apnews.com [2021. 04. 27.]

¹³ Harchaoui (2020) i. m.

keresztül nyomtatta a líbiai dinárt¹⁴ – a Nemzeti Bank beleegyezése nélkül és jelentősen hozzájárulva a valuta elértéktelenedéséhez –, amelyet Haftar zsoldosainak kifizetésére használtak fel.

Meg lehet említeni még a katonai utánpótlást, illetve a kiképzések szerepét, azonban Oroszország Líbia-stratégiájának legfontosabb eleme a katonai magánvállalatokon¹⁵ nyugszik. Közülük is a legfontosabb szereplő a Kremlhez több szálon köthető Wagner Csoport, amely számottevően segítette Haftar előretörését,¹⁶ ugyanakkor közvetve előidézte a fent említett hangsúlyosabb török színre lépést. A gyenge intézmények és az országban uralkodó körülmények egyaránt ideálissá tették a csoport számára, hogy az orosz befolyás növelésére alkalmas szerepet töltsön be. Az elmúlt év során fokozatosan kerültek a Haftar-párti milíciák, illetve az Egyesült Arab Emírátságok légierije által kontrollált légi támaszpontok a Wagner ellenőrzése alá, s itt mindannyiszor légvédelmi rendszerek kiépítésére, valamint hadiellátmányok és zsoldosok beáramlására került sor.¹⁷

Az orosz fél Haftarhoz kapcsolódó bizalmát, illetve elvárásait jól mutatta a Tripoli ostromához nyújtott támogatás, amely jóval később érkezett meg a város déli részén zajló harcokhoz. Ugyanakkor a Tripoliból való visszahúzás lehetővé tette a török érdekszférán kívül eső területek felett gyakorolt orosz befolyás megerősítését, így a Wagner Csoport jelentős tényező maradt Kelet- és Dél-Líbiában. Ennek részeként jelentős mennyiségű aknát telepítettek, és elkezdték a kulcsfontosságú területek körül koncentráltan felépíteni a védelmi infrastruktúrát.¹⁸ Mindez azt sugallja, hogy Oroszországnak nem áll érdekében feladni széles körű ambícióit. Ezek közé sorolandó a befolyás tartós növelése,¹⁹ további szénhidrogén-ágazatbéli koncessziók elnyerése²⁰ és a Tripolival való együttműködés lehetősége.

Nem állítható az, hogy a mostani helyzet ideális volna Moszkvának, ezzel együtt látszik, hogy a befolyási övezetek szilárdabb kirajzolódását követően Oroszország aktív jelenlétet tud fenntartani, és ez mindenképpen segítheti a térségbéli ambíciói elérésében. Az idő egyelőre Moszkvának dolgozik, mivel alacsony befektetéssel, illetve számottevő veszteség nélkül képes jelentős eredményeket felmutatni, míg Törökország gazdasági és pénzügyi nehézségei ellenére²¹ folytat egy kétségtelenül sikeres, ámde hosszú távon

¹⁴ Patrick Wintour: *Battle of the banknotes as rival currencies are set to be issued in Libya*. [online], 2016. 05. 20. Forrás: theguardian.com [2021. 04. 27.]

¹⁵ Oroszország az elmúlt évtized során jelentős tapasztalatra tett szert e tekintetben, hiszen a kormányzathoz közvetlenül nem köthető alakulatok avatkoztak be Szíriában, a Közép-afrikai Köztársaságban és még a Krím-félszigeten is. A gyakorlati tapasztalat mellett nem elhanyagolandó a jogi oldalról gyakorta alkalmazott tagadhatóság sem.

¹⁶ Dylan Yachshen: *Russia now has a position in Libya. What next?* [online], 2020. 11. 23. Forrás: fpri.org [2021. 04. 27.]

¹⁷ Nick Paton Walsh: *Foreign fighters were meant to leave Libya this week. A huge trench being dug by Russian-backed mercenaries indicates they plan to stay*. [online], 2021. 01. 22. Forrás: cnn.com [2021. 04. 30.]

¹⁸ Paul Iddon: *How purported Russian air defence deployment could solidify Libya stalemate*. [online], 2020. 08. 07. Forrás: forbes.com [2021. 04. 27.]

¹⁹ Akár egy hadikikötővel is, erről volt már szó korábban, illetve rövid ideig létezett ilyen Bengáziban.

²⁰ A jelenleg kontrollált területeken van a lelőhelyek nagy része. Ezeket koncentrált védelem övezi, valamint a Kreml ügyesen használja ki Haftar nehéz helyzetét, az „olajkártyát” az alku részévé téve. Nem elhanyagolható ezeken kívül az sem, hogy mekkora befolyásnövekedéshez vezetne ez az Oroszország – Európai Unió relációjában.

²¹ Michael Tanchum: *Turkey's unwinnable three-front: COVID-19, Syria, and Libya?* [online], 2020. 04. 16. Forrás: turkishpolicy.com [2021. 04. 30.]

fenntarthatatlan műveletet.²² Ezzel együtt, ahogyan a fentiekből is látható, ez nem egy nullaösszegű játék. Sokféleképpen alakulhat még a decemberi választás, és persze addig is lesznek még váratlan fejlemények, azonban nehéz lenne elképzelni, hogy Oroszország egy éven belül „vesztesként” távozzon Líbiából.²³

Közeledő európai álláspontok

Franciaország mai líbiai befolyását és eszköztárát jelentős mértékben befolyásolják az elmúlt évek elhibázott stratégiájából fakadó korlátozások. Párizs éveken keresztül segítette²⁴ Haftar, különböző burkolt, de kézzelfogható eszközökkel támogatta műveleteit,²⁵ szemmet hunyt a humanitárius katasztrófák felett, és nagyban járult hozzá Haftar szerepének felértékelődéséhez.²⁶ Nem meglepő módon a török szerepvállalás kedvezőtlenül hatott saját stratégiájára. Ez egyben kihatással volt az ország jövőjére gyakorolt befolyására is, amelynek sikertelensége legutóbb a miniszterelnök és az Elnöki Tanács vezetőjének kijelölésében mutatkozott meg.²⁷ Emmanuel Macron elnök mindenképpen egy olyan átmeneti kormányt szeretett volna, amely hajlandóságot mutat a török tengeri joghatósági szerződés felülvizsgálatára. Azonban az elmúlt egy év eseményei jelentős mértékben változtatták meg az erőviszonyokat, aminek következtében ez a cél egyelőre elbukott.

A jelenlegi egységkormány felállítását illetően egyébként Párizs sokáig kívárt, egyfajta passzív szkepticizmussal követve az események alakulását. Ez is hozzájárult a további marginalizálódáshoz. Mindazonáltal Franciaország az elmúlt hetekben számos szimbolikus lépéssel jelentkezett, és a nyilvánosság számára jól érzékelhető aktív mediátori szerepkörben tűnt fel újra a líbiai színtéren. Macron elnök az országban hét év után újranyitott nagykövetséghez fűződően hangsúlyozta az adósságot, amellyel Líbiának és a líbiai embereknek tartoznak, emellett kiemelte a külföldi zsoldosok mihamarabbi távozásának fontosságát, ám ez kissé álszent fényben tüntette fel, éppen az előbb említett korábbi cselekedetek miatt. Természetesen Franciaország helyre kívánja állítani befolyását, azonban a jelenlegi környezetben ez nem lesz egyszerű. Mindemellett a többi külső szereplőhöz hasonló érdekek fűzik a jövőbeni vezetéssel ápoltnak jó kapcsolathoz, hisz ugyancsak részt akar vállalni az infrastruktúra rekonstrukciójából és energiaipari érdekeltségei vannak a Total vállalat révén.²⁸ Ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy egy rendezetlen Dél-Líbia

²² Rauf Mammadov – Kathryn Petersen: *Turkey, the Gulf, and Libya: The economic impact of a growing geopolitical divide*. [online], 2020. 06. 17. Forrás: mei.edu [2021. 04. 30.]

²³ Az orosz–török szembenállást a szélesebb nemzetközi ambíciók környezetében célszerű értelmezni, hiszen a két fél Szíriában és a hegyi-karabahi konfliktusban is egymás riválisa. Ennek tükrében pedig a líbiai eset szintén ebbe, a geostratégiai érdekellentéteken nyugvó mintába illeszkedik.

²⁴ Az okok között felsorolható a különböző szélsőséges csoportok előretörésének visszaszorítása, valamint geopolitikai, biztonsági, gazdasági és migrációs érdekek.

²⁵ Paul Taylor: *France's double game in Libya*. [online], 2019. 04. 17. Forrás: politico.eu [2021. 04. 27.]

²⁶ David Ehl: *EU, France split on Libya as Khalifa Haftar strikes Tripoli*. [online], 2019. 04. 23. Forrás: dw.com [2021. 04. 27.]

²⁷ Marc Daou: *To regain its standing in Libya, France must restore the credibility it lost*. [online], 2021. 03. 29. Forrás: france24.com [2021. 04. 27.]

²⁸ Salma El-Wardany: *Total in talks with Libya to expand oilfield investment*. [online], 2020. 11. 19. Forrás: worldoil.com [2021. 04. 30.]

ellentétes a regionális érdekekkel, hiszen a Száhel-övben számos francia szövetséges található. Végezetül pedig Párizs meg fogja kísérelni az eseményeket oly módon befolyásolni, hogy visszaszorítsa a török térnyerést, ám ennek a módja ma még ismeretlen.

Olaszország státusza némiképp előnyösebb, köszönhetően a GNA-vel ápoltsabb kapcsolatának, valamint kooperációjának a parti őrség megerősítése, finanszírozása és képzése tekintetében. Mindazonáltal utólag világosan látszik, hogy Róma hibát követett el, amikor nem nyújtott segítséget Haftar Tripolit sújtó offenzívája ellen, valamint akkor, amikor a 2018-as palermói konferencián elismerte a tábornok szerepét. Jóllehet az olasz szándék a konstruktív mediátori szerepvállalás volt, Tripoli ezt másképp értelmezte, és később Törökországban hitelesebb szövetségesre lett. Ez persze nem jelenti azt, hogy Róma számára Líbia veszett ügy lenne, de hasonlóképp a francia példához, a jelenlegi helyzetben jelentős hátrányban van Ankarához és Moszkvához képest.

A másik hasonlóság az olasz fél Franciaországgal való összevetésében a jelenleg tapasztalható kiemelt figyelem az átmeneti kormány felé. Mario Draghi olasz miniszterelnök első hivatalos külföldi útja 2021 áprilisában ugyanis Tripoliba vezetett, ahol a két ország kapcsolatainak szorosabbá fűzéséről tárgyalt. A főbb témakörök közé tartozott az egyszerűbb vízumigénylés megteremtése, a kereskedelmi járatok újraindítása, a Tripolit körülvevő aknamezők felszámolása, az infrastruktúra újjáépítésében szóba jöhető olasz vállalatok, az egészségügy fejlesztéséhez szükséges további hozzájárulások,²⁹ valamint az energiaszektor jövője. Itt megemlítendő, hogy bár Olaszország számára a líbiai olaj és földgáz nem létszükségletű, de számos komparatív előnye van a többi forrással szemben. Továbbá az olasz nemzeti energiaipari vállalat, az Eni jelentős érdekeltségekkel bír az országban,³⁰ s a jelenlegi piaci körülmények között fontos lenne a befektetett eurómilliók mihamarabbi megtérülése. Végül, de nem utolsósorban az évente sok ezer fős tömeget megmozgató³¹ migráció okozta belpolitikai problémák azok, amelyek szintén kiemelt fontosságúvá teszik Líbiát Olaszország számára,³² s Rómának nem is lehet más választása, mint hogy törekszik stabil és kölcsönösen előnyös kapcsolatot kiépíteni a Földközi-tenger túloldalán elhelyezkedő partnerével.

Ma az Európai Unió álláspontja és tagországainak valós cselekedetei lényegesen nagyobb összhangban állnak egymással, mint az ezt megelőző évek során. A migráció kezelésével³³ kapcsolatos elképzelések, valamint az orosz és török katonai erő Líbiából történő kivonulása két olyan témakör, amelyben a tagországok érdekei megegyeznek.

²⁹ Az elmúlt hónapok során jártak már líbiai orvosok továbbképzésen Olaszországban, illetve jelenleg is több száz olasz orvos ténykedik a Miszráta területén. Lásd Arianna Poletti: *Libya: Italy refuses to choose between Tripoli and Haftar*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: theafricareport.com [2021. 04. 27.]

³⁰ Oil and Gas Middle East: *Libya's new prime minister meets with Eni CEO*. [online], 2021. 03. 22. Forrás: oilandgas-middleeast.com [2021. 04. 28.]

³¹ UNHCR: *Arrivals to Europe from Libya*. [online], 2021. 05. 12. Forrás: unhcr.org [2021. 10. 17.]

³² Marsai Viktor: *A líbiai válság elmúlt két és fél éve Európa szemszögéből*. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 3. 82–104.

³³ Tarrósy István: *Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen*. Az Afrikai Unió és a regionális gazdasági közösségek (RECS) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, 12. (2018), 1–3. 5–30.

Regionális ideológiai és geostratégiai érdekek

A haftari műveletek leghangsúlyosabb támogatója egyértelműen az Egyesült Arab Emírségek volt, amely támogatása részeként több száz dróntámadással és bombázással³⁴ igyekezett segíteni a tábornok előretörését. Egészen a Wagner Csoport közelmúltbeli nagyobb szerepvállalásáig használtak légibázisokat az ország területén, majd minekutána ezeket átadták az oroszoknak, a szomszédos Egyiptom nyugati határainál fekvő támaszpontokat kezdtek el használni. A földi támogatást szudáni zsoldosok pénzelésén keresztül oldották meg.³⁵ Az Emirátusok stratégiai céljai Líbiában három csoportra bonthatók, amelyek fontossági sorrendben a következők. Mindenekelőtt van egy ideológiai cél, amelynek keretében mindenhol aktív fellépést tanúsítanak a politikai iszlám, valamint a Muszlim Testvériség ellen. A líbiai kontextusban vizsgálva meg akarják akadályozni ezek áttérjedését a szomszédos szunnita országokra, nem utolsósorban attól is tartva, hogy egy ilyen visszafordíthatatlan folyamat mintegy dominóeffektusként érne aztán el az Arab-félszigetet. Ebben a tekintetben Törökország a 2013-as egyiptomi katonai puccs óta az Emirátusok regionális riválisának tekinthető, Líbia csak egy újabb, ámde fontos színtér, ahol újra összeérték a szálak.

Ez egyébként szorosan összefügg a második típusú, a geostratégia körébe tartozó ambíciókkal, amelyek a török féllal való erőegyensúly alakulása köré fűzhetők fel. Ez az alapvető szembenállás az, ami miatt valószínűsíthető, hogy a fejlemények ellenére lesznek kísérletek a költséges török jelenlét további nehezítésére. Az érdekeltségek harmadik csoportját pedig a gazdasági és kereskedelmi együttműködés fejlesztése jelenti, amire szintén mutatkozik szándék. Ugyanakkor ez utóbbi csoport közel sincs akkora jelentőségű az Emirátusok külpolitikai céljai közt, mint az első kettő. A jelenlegi status quo-ban az Emirátusok mozgástere jelentősen beszűkült az előző évekhez képest, sokkal inkább szorul kooperációra például a Wagner Csoporttal. További problémát jelent, hogy az Emirátusok szándéka – ha lehetőség mutatkozik rá – a török befolyás teljes felszámolása, míg Moszkva számára ez nem cél. Természetesen hivatalosan támogatják az átmeneti kormányt, ugyanakkor nem zárható ki, hogy a jövőben egy megfelelő támogatottsággal és katonai tapasztalattal bíró egyén megsegítésébe kezdjenek Tripoli ellen. Azonban arra kevés az esély, hogy ez a személy Haftar lenne, egyre több jel utal arra, hogy a tábornok belső és külső támogatottsága megtört.

Egyiptom jelenlegi vezetésének a politikai iszlámról vallott nézetei megegyeznek az Emirátusokéval, ugyanakkor, noha nyugati szomszédjáról van szó, és erős történelmi érdekeltséggel bír a határmenti területeket illetően, Kairó nem akart belevágni egy költséges szárazföldi háborúba. Támogatta ugyan Haftar ügyét, de sokkal indirektebb módon, mint más országok. Továbbá a tábornok presztízse jelentősen csökkent a Tripoli fiaskó

³⁴ Jared Malsin: *U.A.E. boosted arms transfers to Libya to salvage warlord's campaign, U.N. panel finds*. [online], 2020. 09. 29. Forrás: wsj.com [2021. 04. 29.]

³⁵ Amy Mackinnon: *The conflict in Libya is getting even messier*. [online], 2021. 02. 04. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 04. 28.]

következtében, amelyet Egyiptom eredendően sem szorgalmazott,³⁶ a török színre lépés okán viszont kifejezetten negatívan értékeli. Ezzel együtt Abdel-Fattáh al-Szíszi rezsimje nem érdekelt a politikai iszlám terjedésében, s fenn akarja tartani az ütközőzónát a Tripoli kormány befolyásköre és a két ország határa, tágabb értelemben pedig Egyiptom kürenakái érdekeltségei közt. A Szirt–Jufra „határvonal” a különböző érdekeltségek között ezt lehetővé tenné, amennyiben fennmarad. Kairó kiemelt figyelemben részesül az új líbiai kormány részéről, a kétoldalú kapcsolatok megerősítése már kezdetét vette, amiben a felek egyenlő részben érdekeltek.

Az előttünk álló hónapok fontossága

A líbiai erőviszonyokat döntő mértékben külső katonai intervenciók befolyásolták, azonban, ha valóban nyitottnak mutatkoznak a kulcsszereplők a célkitűzéseikről nem lemondva csökkenteni csapataik számát, esetleg középtávon megszüntetni a katonai jelenlétüket, akkor politikai megoldásra is szükség lesz. A török és orosz felek cselekedeteinek döntő fontossága lesz az előttünk álló időszakban is, ám legalább ilyen meghatározó lesz az átmeneti kormány szerepe, s ha valóban új kormányt választanak decemberben, annak megítélése is. Ankara és Moszkva számára a mostanra elérték egyébként könnyen lehet, hogy kielégítőnek bizonyulnak, hiszen a minimum-célkitűzések teljesültek, s ez döntő fontosságú lehet minden más kérdést illetően. Mindazonáltal a belpolitikai folyamaton is nagy lesz a hangsúly, s egy kedvezőtlen fordulat újabb eszkalációt szülhet. Fontos megemlíteni ezzel együtt, hogy ez most lényegesen kevesebb külső szereplőnek állhat az érdekében, mint korábban.

Ugyanakkor az Európában elvárt csapatkivonásokat, végső soron pedig a befolyás-csökkentést illetően a jelenlegi kilátások nem túlságosan biztatóak. Ezzel együtt a jelenlegi status quo erős alapot nyújthat a Líbia felőli migrációs nyomás enyhítéséhez. A szövetségi rendszeren belül éveken át tapasztalt szembenállás, valamint a más külső felekkel ellentétes, relatíve passzívabb hozzáállás egy kompromisszumkényszeres pozícióba juttatta az európai országokat. A kialakult helyzetben kulcsfontosságú lehet, hogy az aktív olasz és francia együttműködés folytatódni tud-e, ha ugyanis a most zajló líbiai politikai átmenet és rendezés sikerrel jár, a jövőbeni szoros kapcsolatok kiépítésére most van lehetőség, és Európa számára nemcsak a gazdasági, de biztonsági szempontok is megkövetelik ezt.

Némiképp nehezebben meghatározható kérdés azonban, hogy az ideológiai „frontvonal” hogyan alakul majd az előttünk álló hónapok során. Az Egyesült Arab Emírátsók szerepe némileg kérdésessé vált a megszilárdult frontvonalakkal, ami nemcsak kielégítőnek tűnik Oroszország számára, de Egyiptom érdekeinek is eleget tesz. Valamilyest elszigetelve hagyja ez az Emírátsókat, hiszen az ebben a kérdéskörben szövetségesének számító szaúdiak a konfliktus korábbi szakaszaiban pénzügyi támogatással segítették a kormányellenes milíciákat, ám a jelenlegi helyzet az effajta hozzájárulást is irrelevánssá teszi. Persze sokféle elem tartozik a proxyeszköztárba, de az Emírátsóknak két szem-

³⁶ Stephanie Al-Hakim: *Egypt-UAE: Has Libya come between long-time allies?* [online], 2021. 01. 21. Forrás: theafricareport.com [2021. 04. 28.]

pontot mindenképpen mérlegelni kell. Van-e potenciál a jelenleg is zajló diplomáciai tárgyalások keretében olyan egyezségre jutni, amely a kormány jövőbeni összetételét és működését tekintve elfogadható kompromisszumnak értékelhető, közben figyelembe véve az Emirátusok számára esetleg negatívan tekintett történelmi precedens létrejöttét? Másfelől pedig érdemes-e két meghatározó hatalommal szembeszegülni, tudva azt, hogy ha a jelen status quo kielégítő számukra, ez akár egy Emirátusokkal való szembeforduláshoz is vezethet Líbiában?

Összegzés

Az elmúlt tíz év tapasztalatai óvatosságra intenek mindenféle túlzottan optimista beállítással szemben. A líbiai rendezés még mindig egy szerteágazó, sok ismeretlenes egyenlet, és a mostani béke ugyanolyan törekeny, mint a korábbiak. Ezzel együtt vannak progresszív elemek a főbb szereplők célkitűzései kapcsán, ami lehetőséget kínál az elhúzódó polgárháború lezárására. Ennek sikeressége négy kérdés kimenetelén múlik majd. Először is elfogadhatónak találják-e hosszú távon a külső szereplők a kialakult helyzetet, vagy megpróbálják a másik kárára növelni saját befolyásukat? Másodszor, sikerül-e a különböző etnikumok, népcsoportok, régiók képviselőinek döntő részét tartós kompromisszumra bírni a választásig és azt követően? Továbbá sikerül-e a két rivális hadsereget eggyé integrálni, vagy azok egymás riválisai maradnak az újbóli összecsapás lehetőségét fenntartva? És végezetül – bár erről manapság kevés szó esik, de akár még fontos kérdés is lehet –, hogy mi lesz Haftar sorsa? A tábornok ugyan elvesztette támogatásának és szponzorainak nagy részét, de még mindig vannak, akik követik Líbiában, és a törekeny béke tönkretételéhez elég egy lóporoshordó, amelynek a felrobbanása aztán újraindítja a harcokat.

Bár a külső szereplőkhöz köthető zsoldosok kivonása fontos lépés kell hogy legyen, a jelenlegi tűzszünet konzerválásának szempontjából a jelenlétük meghatározó lehet. Ha a fenti kérdések letisztázódnak, könnyen előfordulhat, hogy belátható időn belül csökkenni fog az ilyen típusú szerepvállalás. A következő hónapok meghatározóak lesznek.

Felhasznált irodalom

- Al-Hakim, Stephanie: *Egypt-UAE: Has Libya come between long-time allies?* [online], 2021. 01. 21. Forrás: theafricareport.com [2021. 04. 28.]
- Allinson, Tom – Mahmoud Hussein: *Turkey-Libya maritime deal triggers Mediterranean tensions.* [online], 2019. 11. 29. Forrás: dw.com [2021. 04. 30.]
- Bal, Ayse Betül: *Turkey's ENKA, Siemens to build 2 power plants in Libya.* [online], 2021. 01. 07. Forrás: dailysabah.com [2021. 04. 27.]
- Besenyő János – Marsai Viktor: *Országismertető: Líbia.* Veszprém, OOK-Press, 2012.
- Daily Sabah: *Turkey at forefront as massive reconstruction projects await in Libya.* [online], 2021. 08. 15. Forrás: dailysabah.com [2021. 12. 17.]
- Daou, Marc: *To regain its standing in Libya, France must restore the credibility it lost.* [online], 2021. 03. 29. Forrás: france24.com [2021. 04. 27.]
- Ehl, David: *EU, France split on Libya as Khalifa Haftar strikes Tripoli.* [online], 2019. 04. 23. Forrás: dw.com [2021. 04. 27.]

- El-Wardany, Salma: *Total in talks with Libya to expand oilfield investment*. [online], 2020. 11. 19. Forrás: worldoil.com [2021. 04. 30.]
- Fraser, Susan: *Turkey, Libya recommit to contested maritime borders deal*. [online], 2021. 04. 12. Forrás: apnews.com [2021. 04. 27.]
- Harchaoui, Jalel: *Why Turkey intervened in Libya*. [online], 2020. 12. 07. Forrás: fpri.org [2021. 04. 27.]
- Harkai István: *Libia – a beavatkozás dilemmái egy bukott államban*. Budapest, Dialóg Campus, 2017.
- Iddon, Paul: *How purported Russian air defence deployment could solidify Libya stalemate*. [online], 2020. 08. 07. Forrás: forbes.com [2021. 04. 27.]
- Jones, Dorian: *Turkey under fire over military presence in Libya*. [online], 2021. 05. 25. Forrás: voanews.com [2021. 10. 17.]
- Mackinnon, Amy: *The conflict in Libya is getting even messier*. [online], 2021. 02. 04. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 04. 28.]
- Malsin, Jared: *U.A.E. boosted arms transfers to Libya to salvage warlord's campaign, U.N. panel finds*. [online], 2020. 09. 29. Forrás: wsj.com [2021. 04. 29.]
- Mammadov, Rauf – Kathryn Petersen: *Turkey, the Gulf, and Libya: The economic impact of a growing geopolitical divide*. [online], 2020. 06. 17. Forrás: mei.edu [2021. 04. 30.]
- Marsai Viktor: A líbiai válság elmúlt két és fél éve Európa szemszögéből. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 3. 82–104. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2014.3.7>
- Marsai Viktor: A migrációs diskurzus margójára III. – A líbiai válság az európai migráció tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 10. (2017), 1. 110–134. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2017.1.7>
- Oil and Gas Middle East: *Libya's new prime minister meets with Eni CEO*. [online], 2021. 03. 22. Forrás: oilandgasmiddleeast.com [2021. 04. 28.]
- Poletti, Arianna: *Libya: Italy refuses to choose between Tripoli and Haftar*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: theafricareport.com [2021. 04. 27.]
- Tanchum, Michael: *Turkey's unwinnable three-front: COVID-19, Syria, and Libya?* [online], 2020. 04. 16. Forrás: turkishpolicy.com [2021. 04. 30.]
- Tarrósy István: Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen. Az Afrikai Unió és a regionális gazdasági közösségek (RECS) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, 12. (2018), 1–3. 5–30. Online: <https://doi.org/10.15170/AT.2018.12.1-3.1>
- Taylor, Paul: *France's double game in Libya*. [online], 2019. 04. 17. Forrás: politico.eu [2021. 04. 27.]
- The Arab Weekly: *With senior officials streaming into Libya, Turkey signals it is there to stay*. [online], 2021. 05. 04. Forrás: thearabweekly.com [2021. 10. 17.]
- UNHCR: *Arrivals to Europe from Libya*. [online], 2021. 05. 12. Forrás: unhcr.org [2021. 10. 17.]
- Walsh, Nick Paton: *Foreign fighters were meant to leave Libya this week. A huge trench being dug by Russian-backed mercenaries indicates they plan to stay*. [online], 2021. 01. 22. Forrás: cnn.com [2021. 04. 30.]
- Wintour, Patrick: *Battle of the banknotes as rival currencies are set to be issued in Libya*. [online], 2016. 05. 20. Forrás: theguardian.com [2021. 04. 27.]
- Yachyshen, Dylan: *Russia now has a position in Libya. What next?* [online], 2020. 11. 23. Forrás: fpri.org [2021. 04. 27.]

Nagy Milada¹

A kínai „okosváros”-eszközök biztonsági kockázatai

A világszerte üzembe helyezett, kínai eredetű „okosváros”-eszközök nemzet- és kiberbiztonsági kockázatokat rejtenek magukban. Az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésére 2020-ban létrejött Clean Network program – amelyhez bármely állam, szervezet csatlakozhat – biztonságos eszközök használatára szólít fel. Nem hanyagolható el a helyi hatóságok gyakorlatából ezen a téren adódó probléma sem. Ugyanis a települések maguk döntenek az okoseszközök telepítéséről, gyakran a nemzetvédelmi politikát és egyéb biztonsági kérdéseket figyelmen kívül hagyva.

Kulcsszavak: okosváros, Clean Network, Kína, kiberbiztonság, nemzetbiztonság

The Security Risks of Chinese Smart City Tools

The worldwide installed Chinese smart city tools involve national and cybersecurity risks. The Clean Network programme announced by the initiative of the United States of America in 2020 calls for the use of secure tools, with free joining of any country and institution. Controversies in the practice of local authorities of security tools installation should also be handled, considering that they often neglect the national security policies and other relevant security issues of their country.

Keywords: smart city, Clean Network, China, cybersecurity, national security

A világ népességének rohamos növekedése nélkülözhetlenné teszi a városok, illetve azok környezeti és egyéb forrásainak hatékony kihasználását. Ez vezetett el az „okos város” elképzeléshez, amely számos alkalmazott, „okos” technológiát hozott magával. A fejlett világ államai elkezdtek fejleszteni a nagyvárosaik „smartosítását”, ami például a közösségi terek mesterségesintelligencia-rendszereken alapuló hálózatba kötését eredményezte. Ezek a rendszerek azonban magukban hordoznak kiberbiztonsági és nemzetbiztonsági kockázatokat. A kínai vállalatok már javában exportálják a különböző okosváros-rendszereket, habár a „Nyugat” aggodalmát fejezte ki, hogy ezek a rendszerek az emberi jogokra és nemzetbiztonságra is veszélyt jelentenek.

Az okosváros (*smart city*) elképzelés azért jött létre, hogy a nagyvárosok élhetőbbek legyenek. A városi élet hatékonyabbá tételét technológiai megoldásokkal (adatelemzések a mesterséges intelligencia segítségével; a dolgok internete – *Internet of Things*, IoT; nagy mennyiségű adat feldolgozása – *big data*; kommunikációs hálózatok) próbálják elérni. Ezáltal a város (önkormányzat) által nyújtott szolgáltatások minősége, ütemezése és megvalósítása javul, csökkennek a költségek és a forrásigények, javul a kapcsolattartás

¹ Nagy Milada okleveles nemzetközi kapcsolatok elemző, biztonságpolitikai szakértő, főiskolai docens, a Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar oktatója. E-mail: nagy.milada@uni-bge.hu

a lakosság és a hatóság között. Mindamellet, hogy ezek a megoldások fejlődést és jelentős hatékonyságot kínálnak, a smartcity-technológiák olyan kihívásokat is rejtenek magukban, amelyek az egyén magánszféráját vagy éppen az adatbiztonságát veszélyeztetik.

Az okosváros (vagy digitális város) koncepció alapjául applikációk széles palettája szolgál, amelyeket az elmúlt években, évtizedekben fejlesztettek ki. Los Angeles tette meg az első lépést a „smart city”-helyzet elérésének irányába, 1974-ben, amikor létrejött ott az első városi big data vállalat. Amszterdamnak további 20 évbe telt, amíg ott megalakult a saját digitális vállalata, a De Digitale Stad, és ezzel a világ első digitális városává vált.² 2005-ben a Cisco vállalat fektetett be a legtöbbit (25 millió USD öt éven át) a terület kutatás-fejlesztésébe, és 2008-ban az IBM vállalat bevezette a magát a „smart city” fogalmat. 2010-ben Japán Jokohamát választotta az úgynevezett Jövő Nemzedék Energiainfrastruktúrája és a Közösségi Rendszer Bemutatása Területének. 2011-ben Barcelonában tartották az első Smart City Kiállítás Világkongresszust.³

A smart city világszínpadja folyamatosan növekszik, számítások szerint az értéke 2027-re megközelíti az 500 milliárd USD-t. Azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek világviszonylatban kapcsolatba hozhatók a smart city applikációkkal egyelőre ismeretlen, de egy 2018-as cikk szerint a top 10 vállalatok között az olyan óriások találhatók, mint a Microsoft, Intel, General Electric, Cisco és IBM.⁴

A smart city technológiák esetében az előnyök mellett kockázatok is jelentkeznek. Ilyen például a településeken üzemelő okos kamerák általi információgyűjtés a lakosság életmódjáról, mobilitásáról, viselkedési mintáiról, amit az arcfelismerő és mesterséges-intelligencia-technológiák tesznek lehetővé. Azokat az infrastrukturális eszközöket, amelyek érzékelőkön, távirányításon alapulnak egyre szélesebb körben alkalmazzák, egyre több személyiségi adatot gyűjtenek, ezáltal növelik a külső kibertámadás kockázatát, amelyek az ellenőrzés megszerzésére és a károkozásra irányulnak.

Az autokratikus rezsimek ezeket a technológiákat a hatalmuk megerősítésére és a lakosság feletti ellenőrzés szorosabbá tételére használják. Éppen ezért sokkal nagyobb elővigyázatosságra van szükség a demokratikus államok részéről, amikor meghatározzák az okosvárosra vonatkozó szabályokat. A jogszabályok alkotása során el kell kerülniük azt, hogy majdan a gyakorlatban túlságosan nagy hatalom koncentrálódjon a hatóságok kezében, amivel a jogrendszernek, a kormánynak, illetve a lakosságnak kárt okoznának.

A kínai okosvárosok

Napjainkban Kína az egyik legnagyobb jelentőségű ország az okosvárosok terén. Egy 2017-es felmérés alapján Kínában található a világ 1000 okosvárosa közül 500.⁵ Kína adataalapú urbanizációs politikájának elterjedése elsősorban a technológia fejlődésének

² Peter van den Besselaar: *The Life and Death of the Great Amsterdam Digital City*. [online], 2003. 09. 18–19. Forrás: www.researchgate.net [2021. 08. 02.]

³ *Smart City Expo World Congress*. [online], 2021. Forrás: smartcityexpo.com [2021. 08. 02.]

⁴ A top 15-ös lista és a cikk elérhetősége: Smart Cities World: *Top smart companies named in new index*. [online], 2018. 03. 08. Forrás: smartcitiesworld.net [2021. 08. 02.]

⁵ Jamil Anderlini: *How China's smart-city tech focuses on its own citizens*. [online], 2019. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]

és a trendeknek köszönhető, másodsorban nem lehet figyelmen kívül hagyni a Kínai Kommunista Párt álláspontját arra vonatkozóan, hogy a technológia a belső stabilitás és ellenőrzés fenntartását szolgálja. Kína volt az első ország, amelyik az 1990-es években elsőként mutatta be a „digitális város” ötletet, majd a későbbiekben megváltoztatta az elnevezést „információ alapú város”-ra, 2009-ben pedig már okosvárosként emlegették, amikor a 12. gazdasági és fejlesztési ötéves terv (2011–2015) keretében prezentálták. A következő ötéves tervben „új okosváros” fogalom jelent meg, amely elsősorban a big data, az IoT és a felhő alapú informatikai technológiákra fókuszált. A kínai elnök, Hszi Csin-ping is támogatja az ez irányú kezdeményezéseket. 2017-ben hangsúlyozta, hogy Kínának ki kell terjesztenie a városfejlesztést, okossá kell tenni és a 21. századhoz kell igazítani azokat.⁶ 2017-ben létrehozták Pekingtől délre a Xiongan új területet, amely a jövőbeli okosváros modellje és az új városi fejlesztések szimbóluma lett.

A mesterséges intelligencia és a smart city területén működő, világviszonylatban is jelentős vállalatok közül jó néhány kínai, mint például a Huawei, Megvii (arcfelismerő technológiát gyártó start-up), Sugon (nagy kapacitású szerverek gyártója), Chengdu Haiguang Microelectronics Technology (mikrochipgyártó), Hikvision (vezető vállalat a CCTV-kamerák piacán) stb. A számuk egyre növekszik, ami tükrözi a terület fontosságát mind a kínai ipar, mind pedig a kormány számára.

Kína diktatórikus berendezkedésű állam, a Kommunista Párt abszolút ellenőrzése alatt áll, amely irányítja a közigazgatási hatóságokat és az élet minden területét – a politikától a technológiai fejlesztésig. Ez mindenképpen rányomja a bélyegét az okosváros milyenségére az egész országban.

Egy 2020-as felmérés szerint a leginkább „felügyelt” (kamerákkal ellátott) városok közül 18 Kínában található. Az ország területén 2000–2018 között közel 200 millió úgynevezett CCTV (*closed-circuit television*, zárt láncú televízió rövidítése) biztonsági kamerából álló, relatíve sűrű hálózatot építettek ki, és azóta további több millió kamerát telepítettek, illetve kívánnak telepíteni.⁷ A napjainkban közel 300 millió kamerával rendelkező kínai nemzeti biztonsági hálózat a Skynet elnevezést kapta.

A mesterséges intelligencia, arcfelismerés és big data technológiáknak köszönhetően Kína kidolgozta az úgynevezett társadalmi kreditrendszert, amely – a „mézesmadzag és furkósbot” hasonlatával élve – jutalmazza, illetve bünteti a lakosságot.⁸ A rendszer – az okosvároshoz hasonlóan – azokat az „okos” infrastruktúrákat használja, amelyeket a lakosság megfigyelésére telepítettek közterületekre. A kreditrendszert illetően azonban az „elfogadhatatlan magaviseletre” vonatkozó teljes listát még nem hozták nyilvánosságra, ennek ellenére napvilágot láttak olyan hírek, amelyek szerint a vétkesek

⁶ HSBC: *Smart cities are taking over, and over 50% of them are in China*. [online], 2018. 03. 28. Forrás: cnbc.com [2021. 08. 02.]

⁷ Összehasonlításképpen, az Amerikai Egyesült Államokban körülbelül 50 millió CCTV-kamera működik.

⁸ A kínai állampolgárok magatartásának, viselkedésének és adatainak gyűjtése révén a rendszer jutalmazza, illetve bünteti az embereket. A vörös listára kerülőknek például lakásbérlet esetében nem kell kauciót fizetni, különböző engedményeket kaphatnak a kommunikációs szolgáltatóktól stb. Feketelistára például olyan magatartással lehet kerülni, ha az illető az adósságát ki tudná fizetni, de nem teszi meg, vagy megpróbál kibújni a bírósági ítélet végrehajtása alól.

megtorlásban részesültek (például repülő-, vasúti, tömegközlekedési jegy vagy éppen ingatlan vásárlásának megtiltása).⁹

A közbiztonságért felelős minisztérium kezelése alá tartozó rendszerben az üzleti szféra és a hatóságok – beleértve a rendőrséget – közötti kapcsolat létezik. Néhányat a fentebb említett vállalatok közül az a vád ért, hogy segítik a kínai rendszert a helyi kisebbségek elnyomásában.¹⁰ Ezt támasztja alá az interneten is közzétett felvétel, amely szerint egy Kínában telepített kamera arcfelismerő rendszere képes volt kiszűrni a rendőrség által körözött személyt.¹¹

Napjainkban az úgynevezett „megnevezés és megszégyenítés” technológiájának fejlesztése zajlik, amelyet a kínai állam a közeljövőben igyekszik majd alkalmazni. A megvalósulásakor például egy nagyváros központi kereszteződésében kihelyezett kivetítőn – amely arcfelismerő kamerákkal van összekötve – keresztül bemutatnák a törvényszegőket arccal, névvel, igazolványszámmal.¹²

Egy másik új technológia, amelyet már néhány város rendőrségi állománya tesztel: az arcfelismerő szemüveg.

A kínai smartcity-rendszerek exportja

Kína nemcsak a területén alkalmazza a smartcity-rendszereket, hanem elkezdte ezek exportját is. Az Egy Övezet Egy Út Kezdeményezés keretén belül létrehozták a Digitális Selyemút stratégiai kezdeményezést 2015-ben.¹³ Ennek célja a kínai technológiai óriások a világ minden táján történő megkapaszkodása volt, továbbá a kínai gyártású digitális infrastruktúra kiépítése, valamint a globális adat- és kommunikációs ellátó láncok feletti kínai ellenőrzés növelése. A kínai elnök egyik 2017-es beszédében arra mutatott rá, hogy a részvételük más országok smart city fejlesztésében a partnerország és Kína gazdasági együttműködésének kiterjesztését jelentette.¹⁴

Egy 2020-ban megjelent tanulmány szerint a kínai vállalatok mintegy 116 (köztük 38 ázsiai, 30 európai, 15 közel-keleti, 15 afrikai) országba exportálták az okoseszközöket.¹⁵ Példának okáért a kirgiz fővárosban egy különleges irányítási központot állítottak fel a rendőrség részére, amelyet a kínai kormány CEIEC elektronikai vállalatának „smart” eszközeivel szereltek fel – ingyen. Ugandában a Huawei kötött szerződést 126 millió USD értékben okosvárosrendszerekre, Üzbegisztánban pedig 883 kamera és az okta-

⁹ Yau Tsz Yan: *Exporting China's Social Credit System to Central Asia*. [online], 2020. 01. 17. Forrás: thediplomat.com [2021. 08. 02.]

¹⁰ Louise Lucas: *China steps up surveillance on Xinjiang Muslims*. [online], 2018. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]

¹¹ Zack Whittaker: *Security Lapse Exposed a Chinese Smart City Surveillance System. Thousands of Facial Recognition Scans Were Matched against Chinese Policy Record*. [online], 2019. 05. 03. Forrás: techcrunch.com [2021. 08. 02.]

¹² Paul Mozur: *Inside China's Dystopian Dreams: A.I., Shame and Lots of Cameras*. [online], 2018. 07. 08. Forrás: nytimes.com [2021. 08. 12.]

¹³ Richard Ghiary – Rajeshwari Krishnamurthy: *China's Digital Silk Road and the Global Digital Order*. [online] 2021. 04. 13. Forrás: thediplomat.com [2021. 08. 02.]

¹⁴ *Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum*. [online], 2017. 05. 14. Forrás: xinhuanet.com [2021. 08. 02.]

¹⁵ James Kynge – Nian Liu: *From AI to facial recognition: how China is setting the rules in new tech*. [online], 2020. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]

tásban az arcfelismerő technológia telepítésére kapta meg a jogot, mintegy egymilliárd USD értékben. Malajziában az Alibaba Cloud big data rendszert épített ki, ezáltal Kuala Lumpurban valósult meg először a rendszer Kínán kívüli telepítése. A Huawei Európába is „betört”: Olaszországba, Hollandiába, Németországba, Franciaországba, Spanyolországba is exportálta a smart city rendszerét, míg a Hikvision az USA-t, az Egyesült Királyságot, Dániát és Japánt célozta meg. 2016-ban a sydneyi UTS egyetem írt alá megállapodást a CETC biztonsági vállalattal.

Az Egy Övezet – Egy Út Kezdeményezés részeként 2018 októberében Kína multilaterális megállapodást hozott tető alá a nemzetközi „társadalmi kreditrendszer szövetség”-ről, amelyben 35 kínai város mellett Olaszország, Franciaország, Mongólia, Mianmar, Szaúd-Arábia és Thaiföld voltak az aláíró felek.¹⁶ A cél egy olyan platform megvalósítása, amely koordinálja a társadalmi kreditrendszer megalkotását. A kreditrendszer koncepciójának exportja túlmutat a technológiák vagy áruk kereskedelmén. Ráadásul önkormányzati szinten „lazábbak” a védelmi intézkedések, és nem igazán tartják szem előtt az országuk kül- és biztonságpolitikai szempontjait.

A koronavírus-járvány további lehetőséget adott a Huawei számára a mesterséges intelligencián alapuló rendszereinek terjesztésére. A kínai vállalat a szaúdi kormányt látta el különböző 5G és mesterségesintelligencia-alapú rendszerekkel, és a kórházakban, egyetemeken hőérzékelő kamerákat szerelt fel. Az Egyesült Arab Emírségekben Szardzsza (Sharjah) hatóságának önvezető járműveket adott el, hogy csökkentsék a tömegközlekedési eszközök megállóiban várakozni kényszerülő emberek létszámát. Chilében a Hikvision segített közel 700 hőérzékelő kamerát felállítani országszerte.¹⁷

A kínai smartcity-rendszerekkel szembeni fenntartások

Kínát sok kritika érte, hogy terjeszti a saját rezsimjének a normáit, értékeit és módszereit. A Szerbiában felszerelt Huawei térfigyelő kamerák arcfelismerő rendszerrel is rendelkeznek, és ott azt hozták fel ellenük, hogy ugyan a bűnözés visszaszorítására helyezték ki azokat, de az újságírók, ellenzéki politikusok és emberjogi aktivisták rezsim általi megfigyelésére is alkalmasak.¹⁸ Egy 2019-es cikk állítása szerint a kínai vállalat alkalmazottai segítettek egyes afrikai kormányoknak az ellenzékiek nyomon követésében.¹⁹ Az Amerikai Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma 28 kínai entitást és technológiai vállalatot tett feketelistára, köztük néhány, a fentiekben említett vállalatot, mert kapcsolatba hozhatók a kínai elnyomó politikával, a kisebbségi emberi jogok megsértésével.

Nyugati források azt állították, hogy a nemcsak a kínai állami vállalatok számára, hanem a magánvállalatoknak is előírja a jog a Kommunisták Párttal és a minisztériumokkal való együttműködést. Például a nemzeti hírszerzésre vonatkozó jogszabály 7. cikkelye

¹⁶ Yau Tsz Yan (2020) i. m.

¹⁷ *Feature: Chinese facial recognition technology fully backs Chile's anti-pandemic fight.* [online], 2020. 07. 15. Forrás: xinhuanet.com [2021. 08. 02.]

¹⁸ *Chinese facial recognition tech installed in nations vulnerable to abuse.* [online], 2019. 10. 16. Forrás: cbsnews.com [2021. 08. 02.]

¹⁹ Joe Parkinson – Nicholas Bariyo – Josh Chin: *Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents.* [online], 2019. 08. 15. Forrás: wsj.com [2021. 08. 02.]

(2017) kimondja, hogy minden szervezet vagy állampolgár a törvényi keretek között köteles együttműködni a hírszerzési szervezettel, annak tevékenységét segíteni. A kínai kiberbiztonsági törvény 28. cikke szerint szükség van hálózati operátorokra, hogy technikai segítséget nyújtsanak – a joggal összhangban – az állami és nem állami biztonsági szervezeteknek, amelyek a nemzetbiztonságért felelősek és a bűnüldözésben részt vesznek.²⁰ Mivel a kínai gyártású kamerák információkat továbbítanak a kínai hatóságok felé, néhány nyugati ország úgy döntött, csökkentik azok használatát. Például Ausztrália és az USA a különösen érzékeny helyszíneken (katonai létesítmények, diplomáciai épületek) leszereltette ezeket a kamerákat, hogy megakadályozza a hírszerzést.

Habár a kínai vállalatok sorban cáfolták, hogy a kormányuk kémkedésre használná őket, az Amerikai Egyesült Államok kormánya 2018-ban úgy döntött, hogy bojkottálja a Dahua és a Hikvision vállalatok termékeit – nemzetbiztonsági okokra hivatkozva. 2019 augusztusában továbbment, és kiterjesztette a tilalmat a Huawei-re és további 118 hozzá kapcsolható vállalatra. A feketelistát októberben hozták nyilvánosságra, amely megtiltja az amerikai vállalatoknak az „érzékenynek” minősített technológia, szoftver és egyéb felszerelés, alkatrész szállítását külföldi partnereknek, kiemelve a Huawei-t és mellette más technológiai vállalatot is, amelyek termékei elsősorban az okosváros kiépítését szolgálják. 2020 novemberében az amerikai kormány továbbment, és megtiltotta az amerikai vállalatoknak a befektetési együttműködések 31 kínai vállalattal (a Hikvisiont és a Huawei-t is beleértve), amelyek állítólag szoros kapcsolatban állnak a kínai biztonsági szolgálatokkal.²¹

Még 2020 augusztusában az USA Külügyminisztériuma meghirdette a Clean Network²² program kiterjesztését, aminek az volt a célja, hogy létrehozzák azon államok technológiai koalícióját, amelyek szükségesnek tartják a kommunikációs infrastruktúrájuk biztonságossá tételét, beleértve a jövő technológiáit is. Külön kiemelték a forgalmazó megbízhatóságának fontosságát, aki nem állhat olyan autokratikus rezsim ellenőrzése alatt, amely megkerüli a jogszabályokat. A kezdeményezés szövege külön megemlíti a Kínai Kommunista Pártot mint e veszély hordozóját.²³

A Clean Network egyik szempontja, hogy kivédje az amerikai állampolgárok személyes és vállalati adatainak kínai kézbe jutását. Hat különböző területen tiltja a kínai vállalatok részvételét: kommunikációs hálózatok, kommunikációs szolgáltatás, alkalmazás-áruházak (app store-ok), applikációk, felhőalapú adattárolás, víz alatti kábelek. Habár a kezdeményezés szövegében az okosváros fogalma nincs szó szerint feltüntetve, de a működtetéséhez olyan alrendszerek szükségesek, amelyek viszont a tilalom hatálya alá esnek. Az okosváros számtalan kiber- és adattárolási kockázatot rejt magában – függetlenül attól, hogy ki szállítja a technológiát.

²⁰ William Evanina: *Keynote Remarks As Prepared For Delivery*. [online], 2019. 06. 04. Forrás: dni.gov [2021. 08. 02.]

²¹ A bojkottált 31 kínai vállalat listája itt (is) olvasható: Rebecca Choong Wilkins: *Here's a List of 31 Chinese Firms Named in U.S. Investment Ban*. [online], 2020. 11. 18. Forrás: bloomberg.com [2021. 08. 04.]

²² A programot 2020 áprilisában fogadták el.

²³ Több mint 30 állam (pl. Csehország, Izrael, Észtország, Japán, Norvégia, Lengyelország, Franciaország stb.) csatlakozott a „tisztá országokhoz” (*clean countries*), amelyeknek szándékában áll megvédeni saját 5G hálózataikat a veszélyes és rosszindulatú beszállítóktól. Vö. U.S. Department of State: *The Clean Network Safeguards America's Assets*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: state.gov [2021. 08. 14.]

2020 májusában az Amerikai Egyesült Államok a *United States Strategic Approach to the People's Republic of China*²⁴ című dokumentumban Kínát kihívásként nevezi meg az USA gazdaságára, értékeire, biztonságára és a világrendre általában. Továbbá megvádolta Kínát, hogy az amerikai egyetemeket és vállalatokat arra kényszeríti, hogy alkalmazott technológiákat adjon át számára, vagy éppenséggel kibertámadásokkal szerzi meg ezeket. Ahogy az USA viszonya hűvössé vált Kínával szemben, úgy próbálta rávenni a szövetségeseit arra, hogy csatlakozzanak az USA Kína-politikájához és támogassák a kockázatkezelési mechanizmusait. A Clean Network terv is meghívja az USA szövetségeseit a csatlakozásra. 2020 novemberében Mike Pompeo a Twitteren tette közzé, hogy 53 országot, 180 telekommunikációs és több tucat vezető vállalatot tudnak már a kötelékben, amely a megbízható 5G-t tartja szem előtt.²⁵

Azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államok blokkolta a saját és a szövetségesei területén a Huawei részvételét az 5G hálózat kiépítésében, elérte, hogy a vállalat ne lehessen a vezeték nélküli technológia új generációjának globális éllovasa. Ebben az értelemben a jól ismert kínai és más országok technológiai vállalatai (például Samsung) között óriási verseny zajlik.

Ha tágabb körben vizsgáljuk a kérdést, nyilvánvalóvá válik, hogy a Clean Network az Amerikai Egyesült Államok és Kína viszonyában az elmúlt években (főleg a Trump-adminisztráció alatt) beállt hanyatlásnak az egyik következménye. Az USA lépései előrevetítik a technológiák megkettőződését, vagyis a párhuzamos fejlesztéseket. Ebben az esetben a globális rendszer szétválhat technológiai szövetségekre. Ez behatárolná az együttműködéseket olyan vállalatokkal és országokkal, amelyeket kockázati tényezőnek kiáltanak ki.

Természetesen a technológia megkettőződése kihat a kínai iparra is. A Skynet épp az amerikai bojkott miatt komoly akadályokkal küzd. Mivel az alkatrészellátása függ egyes amerikai és európai vállalatoktól, a kereskedelmi szigorítások miatt a beszállítások elmaradnak, így a Skynet fejlesztéséhez szükséges alkatrészecskék (például a mesterséges intelligenciával felszerelt kamerák komponensei, chippek) sem érkeznek Kínába. A Hikvision részvényeinek értéke látványosan esett, amikor az amerikai kormány bejelentette, hogy megtiltja a központi kormányzatnak a cég termékeinek használatát.²⁶

Hosszú távon azonban az amerikai tilalom a kínai ipar előnyére változhat. A válság következményeként a kutatás-fejlesztésre fordított befektetések növekedhetnek, ahogy az amerikai/nyugati vállalatokkal folytatott verseny is erősödhet. A kínai vállalatok felkészültek a legrosszabbra és elkezdték az ellátó láncukat bővíteni, hogy csökkentsék az amerikai és európai beszállítóktól való függésüket. Nagy valószínűség szerint ebben a technológiai versenyben a kínai vállalatok komoly segítséget kapnak a kormányuktól, mivel a smartcity-fejlesztések a vezetés prioritásai között szerepelnek, és a gazdaságnak is jelentős ágazatáról van szó. Ez a pénzügyi támogatás egyre jobban látható, akár az állam

²⁴ White House: *United States Strategic Approach to the People's Republic of China*. [online], 2020. 05. Forrás: trumpwhitehouse.archives.gov [2021. 08. 02.]

²⁵ Mike Pompeo: *Twitter-bejegyzés*. [online], 2020. Forrás: twitter.com [2021. 08. 14.]

²⁶ Sherisse Pham: *Chinese surveillance firm's stock plunges after reports of possible US ban*. [online], 2019. 05. 22. Forrás: cnn.com [2021. 08. 14.]

által támogatott befektetési alapok tevékenysége, akár a szubvenciók esetében. A Megvii 2019-ben 460 millió USD értékben jutott hozzá befektetésekhez, ebből az egyik egy állami háttérű alap volt.²⁷

A közelmúltban a kínai kormány a civil-katonai együttműködést kezdte el erősíteni a mesterségesintelligencia-iparban. Ahogy a smartcity-technológia beszivárog a védelmi ipar eszközállományába, úgy fog növekedni a kutatás-fejlesztés állami támogatása. Általánosságban elmondható, hogy nemcsak Kínában, más országokban is a smart city növekvő fejlődést mutat, amelyet a védelmi ipar erőteljes K+F támogatása jellemez.

Az Amerikai Egyesült Államok smart city ambíciói is jelentősek. A Kereskedelmi Minisztérium segíti az ország vállalatait abban, hogy bővítsék ügyfélkörüket külföldön is a városi szolgáltatások terén, mivel úgy tűnik, az amerikai vállalatok inkább hazai településeken tevékenykednek, és lényegesen kisebb mértékben vannak jelen a nemzetközi piacon, mint a kínai vetélytársaik. A kivételek közül említhető az AT&T, amely Mexikóvárossal kötött megállapodást 2017-ben.²⁸

Következtetés

Az okosváros-technológiák számtalan előnyük (a helyi hatóságok forrásainak hatékonyabb ellenőrzése, a közélet javítása stb.) mellett kockázatok sorát is magukban rejtik, elsősorban a nemzetbiztonságra és a magánéletre vonatkozóan. Az okosváros-konceptió aggodalmakat vált ki a demokratikus értékek sérülése miatt, mert az a vélemény alakult ki, hogy túl nagy hatalom kerül a helyi hatóságok és a politikai erők kezébe. A kormányoknak át kellene gondolniuk, milyen és mekkora hatalmat juttattak egyes szervezeteknek azáltal, hogy azok adatgyűjtési joggal rendelkeznek, és hozzáférésük is van ezekhez az adatokhoz.

Szükség lenne minden állam számára – amelyek alkalmazzák az okosvároseszközöket – saját vizsgálatra, továbbá egy minden részletre kiterjedő tervre és technológiára a közterületeken alkalmazott okos technológiákat illetően, hogy képet kaphassanak a jelenlegi helyzetükről „okosváros”-viszonylatban. Mindezt azért, hogy megfelelő elemzések készülhessenek a nemzetbiztonságra, magánéletre, kiberbiztonságra, adatvédelemre vonatkozó kockázatokról, valamint hogy miképpen tudják alkalmazni a Clean Network alapelveit.

A kormányzatoknak további feladata lenne a helyi hatóságok külkapcsolatainak fokozottabb ellenőrzése, hogy csökkentsék azokat a nemzetbiztonsági kockázatokat, amelyek például az okostechnológiák felhasználása során jelentkehetnek. Ugyanakkor nem lehet szem elől téveszteni, hogy Kínával a kereskedelmet folytatni kell, lehetőség szerint a kétoldalú kapcsolatok sérülése nélkül.

Az okosváros fogalma nemcsak a vállalatok közötti gazdasági és technológiai verseny emblémája, hanem politikai és társadalmi rendszerek közötti versengést is jelent, de tekinthetjük a befolyásgyakorlás és a geostratégiai vetélkedés új területének is. Ezek

²⁷ Mozur (2018) i. m.

²⁸ A fővárosi piactér vezeték nélküli internethálózatának kiépítésére vonatkozó megállapodás a vállalkozások lehetőségeit növelte, a tranzakciók lebonyolításának könnyítését jelentette. *Mexico City and AT&T Sign a Smart City Agreement*. [online], 2017. 11. 30. Forrás: att.com [2021. 08. 02.]

kívül, ahogyan jelentősége a védelmi iparban növekszik, úgy kerül át az államok közötti biztonsági rivalizálás területére is.

Felhasznált irodalom

- Anderlini, Jamil: *How China's smart-city tech focuses on its own citizens*. [online], 2019. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]
- Besselaar, Peter van den: *The Life and Death of the Great Amsterdam Digital City*. [online], 2003. 09. 18–19. Forrás: www.researchgate.net [2021. 08. 02.] Online: https://doi.org/10.1007/11407546_4
- Chinese facial recognition tech installed in nations vulnerable to abuse*. [online], 2019. 10. 16. Forrás: cbsnews.com [2021. 08. 02.]
- Evanina, William: *Keynote Remarks As Prepared For Delivery*. [online], 2019. 06. 04. Forrás: dni.gov [2021. 08. 02.]
- Feature: Chinese facial recognition technology fully backs Chile's anti-pandemic fight*. [online], 2020. 07. 15. Forrás: xinhuanet.com [2021. 08. 02.]
- Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum*. [online], 2017. 05. 14. Forrás: xinhuanet.com [2021. 08. 02.]
- Ghiasi, Richard – Rajeshwari Krishnamurthy: *China's Digital Silk Road and the Global Digital Order*. [online] 2021. 04. 13. Forrás: thediplomat.com [2021. 08. 02.]
- HSBC: *Smart cities are taking over, and over 50% of them are in China*. [online], 2018. 03. 28. Forrás: cnbc.com [2021. 08. 02.]
- Kynge, James – Nian Liu: *From AI to facial recognition: how China is setting the rules in new tech*. [online], 2020. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]
- Lucas, Louise: *China steps up surveillance on Xinjiang Muslims*. [online], 2018. Forrás: ft.com [2021. 08. 02.]
- Mexico City and AT&T Sign a Smart City Agreement*. [online], 2017. 11. 30. Forrás: att.com [2021. 08. 02.]
- Mozur, Paul: *Inside China's Dystopian Dreams: A.I., Shame and Lots of Cameras*. [online], 2018. 07. 08. Forrás: nytimes.com [2021. 08. 12.]
- Parkinson, Joe – Nicholas Bariyo – Josh Chin: *Huawei Technicians Helped African Governments Spy on Political Opponents*. [online], 2019. 08. 15. Forrás: wsj.com [2021. 08. 02.]
- Pham, Sherisse: *Chinese surveillance firm's stock plunges after reports of possible US ban*. [online], 2019. 05. 22. Forrás: cnn.com [2021. 08. 14.]
- Pompeo, Mike: *Twitter-bejegyzés*. [online], 2020. Forrás: twitter.com [2021. 08. 14.]
- SmartCitiesWorld: *Top smart companies named in new index*. [online], 2018. 03. 08. Forrás: smartcitiesworld.net [2021. 08. 02.]
- Smart City Expo World Congress*. [online], 2021. Forrás: smartcityexpo.com [2021. 08. 02.]
- U.S. Department of State: *The Clean Network Safeguards America's Assets*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: state.gov [2021. 08. 14.]
- White House: *United States Strategic Approach to the People's Republic of China*. [online], 2020. 05. Forrás: trumpwhitehouse.archives.gov [2021. 08. 02.]
- Whittaker, Zack: *Security Lapse Exposed a Chinese Smart City Surveillance System. Thousands of Facial Recognition Scans Were Matched against Chinese Policy Record*. [online], 2019. 05. 03. Forrás: techcrunch.com [2021. 08. 02.]
- Wilkins, Rebecca Choong: *Here's a List of 31 Chinese Firms Named in U.S. Investment Ban*. [online], 2020. 11. 18. Forrás: bloomberg.com [2021. 08. 04.]
- Yan, Yau Tsz: *Exporting China's Social Credit System to Central Asia*. [online], 2020. 01. 17. Forrás: thediplomat.com [2021. 08. 02.]

Pintér Tibor¹

„Megfogyva bár, de törve nem...” avagy az ADF túlélésének és megújulásának dinamikája

A Szövetséges Demokratikus Erők, vagyis az ADF egy közép-afrikai dzsihádista szervezet, amely jelenleg a Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részén, Észak-Kivuban tevékenykedik. A szervezet eredete Uganda nyugati részére vezet vissza, ahol az ADF a Museveni-rezsim számára egyre nagyobb fenyegetést jelentett, így végül az ugandai hadsereg kiűzte őket. A felkelőszervezet 25 éves fennállása alatt a megújulás és alkalmazkodás módszerét magas szintre fejlesztette, amire az őt ért sorozatos támadások miatt szüksége is volt. Az Iszlám Állammal való kapcsolata pedig új perspektívába helyezheti az ADF megítélését, egyre nagyobb biztonságpolitikai kockázatot tulajdonítva neki.

Kulcsszavak: ADF, Kongói Demokratikus Köztársaság, dzsihádiszmus, Iszlám Állam, ISCAP

“Though depleted, but not broken...” or the Dynamics of ADF Survival and Renewal

The Allied Democratic Forces, or ADF, is a Central African jihadist organisation currently operating in North Kivu, in the eastern part of the Democratic Republic of Congo. The origins of the organisation go back to western Uganda, where the ADF posed a growing threat to the Museveni regime, so they were eventually expelled by the Ugandan army. During its 25-year existence, the insurgent organisation developed the method of renewal and adaptation to a high level, which it also needed because of the series of attacks it had received. And its relationship with the Islamic State could put the ADF's perception in a new perspective, attributing increasing security policy risks to it.

Keywords: ADF, Democratic Republic of the Congo, jihadism, ISIS, ISCAP

Bevezetés

A Kongói Demokratikus Köztársaság (KDK) és Uganda határvidéke az elmúlt évtizedekben egy puskaporos hordóvá vált. Olyan térség ez, ahol az állami jelenlét hiánya valósul meg, és alapvetően instabilitás jellemző. A határok egyszerre korlátoznak és biztosítanak átjárhatóságot. Mivel perifériáról van szó, így a nemzeti identitás gyenge. Sokkal inkább dominál az etnikai hovatartozás, ami gyakran konfliktusok kiindulópontjaként szolgálhat. Egy ilyen politikailag, gazdaságilag és katonailag perifériális terület magában hordoz-

¹ Pintér Tibor a Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetének PhD-hallgatója. E-mail: teibor93@gmail.com

za az erőszak továbbterjedésének lehetőségét egyik államból a másikba.² Ebből következik az, hogy számos felkelőszervezet fordul és fordult meg a térségben, így vált a határvidék egyre fontosabb stratégiai tereppé biztonságpolitikai szempontból. A KDK-ban ezt a jelenséget fokozza az, hogy a Rwenzori-hegység vidéke alkalmas a gerilla harcmodor alkalmazására, komoly veszteséget okozva a reguláris haderőknek.

Ezek közül az egyik, az elemzésben vizsgált Szövetséges Demokratikus Erők (ADF – Allied Democratic Forces). Az ADF-nek a maga 25 évével a dzsihádisták szervezeteinek történetében komoly múltja van. Ez idő alatt komoly nyomás alá helyezték és helyezik a térség reguláris haderői. A csoport többször komoly válságba süllyedt, de nem szűnt meg, ami talán két kulcsszónak köszönhető: megújulás és alkalmazkodás. A következőkben az ADF történetét e két fogalom gyakorlati alkalmazása segítségével vizsgálom meg kronologikusan. Felépítésében az elemzés első harmada az ADF–NALU létrejöttét, valamint utóbbi kiválását mutatja be, majd folytatódik a középső, átmeneti időszakokkal, végül az újjáalakult és belső átszervezésen átesett, nemzetközi szinten egyre veszélyesebbé váló szervezet bemutatásával zárul, kiegészítve az Iszlám Állammal való kapcsolatát. Szeretném hangsúlyozni, hogy bár csak néhány felkeléssel szembe veszek górcső alá, ez nem jelenti azt, hogy ne történtek volna kisebb volumenű összecsapások, támadások, amelyek a szinte folyamatos nyomást eredményezik. Ezt a folyamatot még érdekesebbé teszi az, hogy hogyan tudott megerősödni egy ugandai dzsihádisták szervezete a KDK-ban, egy olyan országban, ahol a lakosság mindössze 1,3%-a³ muszlim vallású.

Még a bevezető részben tisztázni szeretném, hogy az ADF terrorista- vagy felkelőszervezet. Hiszen az Amerikai Egyesült Államok szerint terrorszervezet, mivel az Iszlám Államnak esküdött hűséget. Habár él a terrorral mint eszközzel, mégis a NATO meghatározása⁴ alapján felkelőszervezetnek titulálom a következőkben, alátámasztva a definícióban meghatározott elemeket.

A két szervezet története

A mai ADF kialakulása két szervezet egyesülésére vezethető vissza, amelyek közül az első az Ugandai Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (NALU – *National Army for the Liberation of Uganda*). A bakonzo és bamba nép az ugandai–kongói határvidéken él, és szoros kulturális, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatban áll egymással. A gyarmati időszakban a britek közvetett uralma idején alárendelt szerepbe kerültek. A dekolonizációs folyamatok után sem történt változás, földrajzi elhelyezkedésük miatt továbbra is marginalizáltak maradtak, mivel a határvidéken helyezkedtek el. Az elégedetlenség odáig vezetett, hogy létrejött

² Lindsay Scorgie: *Peripheral Pariah or Regional Rebel? The Allied Democratic Forces in the Uganda / Congo Borderland*. *The Commonwealth Journal of International Affairs*, 100. (2011), 412. 3–7. [online], 2011. 02. 18. Forrás: static1.squarespace.com [2021. 06. 17.]

³ *Democratic Republic of the Congo*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: cia.gov [2020. 06. 15.]

⁴ Felkelőszervezet: olyan szervezett, gyakran ideológiailag motivált csoport vagy mozgalom, amely politikai változásokat akar végrehajtani vagy megakadályozni, vagy egy országon, régióon belül kormányzó hatalmat megdönteni, a lakosság erőszakkal és felfogatással történő meggyőzésére vagy kényszerítésére összpontosítva. Lásd NATO: *NATO Standard, Allied Joint Doctrine For Counter-Insurgency (COIN)*. 29. [online], 2016. 07. Forrás: publishing.service.gov.uk [2021. 09. 30.]

a Rwenzururu Mozgalom az itt élő bakonzo–bamba nép körében, amely egy paraszti gerillamozgalomnak tekinthető. A mozgalom célja a politikai autonómia kiharcolása volt egy királyság létrehozása révén, különálló irányító testülettel, elszakadva Ugandától.⁵ Erre történt is kísérlet a Rwenzururu Királyság megalapításával, de az ugandai hadsereg ezt csírájában elfojtotta, arra kényszerítve a mozgalom harcosait, hogy a szomszédos Kongóba meneküljenek.⁶ A mozgalom a Rwenzori-hegység kongói oldalán vetette meg a lábát, továbbra is fenyegetést jelentve Kampala számára. Ezen a határvidéken a harcosok támogatottsága egyre inkább nőtt, leginkább az egy királyságban történő nemzetegységsítés célja miatt.⁷

A fordulat 1982-ben következett be, amikor Milton Obote ugandai kormányához a bakonzói Charles Wesley Irema-Ngoma csatlakozott, és ellátta Kasese körzet közigazgatásának vezetését.⁸ Ennek következtében Obote autonómiát adott a Rwenzururu Királyságnak, ami a mozgalom tagjaival szembeni amnesztiával párosult. Ezzel sokan éltek, így a mozgalom gyengülni kezdett.⁹ 1986-ban azonban az ugandai politikában hatalmas változás következett be: Obote megbukott, és Yoweri Museveni került a helyére, aki elhanyagolta a régiót és ellehetetlenítette a Rwenzururu Királyság működését. A Rwenzururu Mozgalom megmaradt radikális tagjaival együtt Amon Bazira¹⁰ létrehozta a NALU-t, amit a KDK (akkori nevén Zaire) támogatott. Museveni számára a szervezet megalakulása egyre nagyobb kockázatot jelentett, így 1988-ra az ugandai hadsereg révén végérvényesen kiűzte az országból, vissza a Rwenzori-hegységbe. Így a NALU kongói–ugandai mozgalommá vált, mivel egy kongói bázisterülettel, ám ugandai vezetéssel rendelkeztek.¹¹ Innentől kezdve Mobutu Sese Seko KDK-ja, Daniel Arap Moi Kenyája és az 1990-es évek elejétől Omar al-Bashir Szudánja támogatta a szervezetet, mivel ezen államok célja a Museveni-rezsim működésének aláásása volt. A NALU ehhez tökéletes eszköznek tűnt, bár az Ugandába való betöréseik nem bizonyultak kellően eredményesnek.¹²

A NALU mellett a másik szervezet az ADF, amelynek a létrejötte az ugandai rezsimváltásra vezethető vissza. Museveni hatalomra kerülése után az egyik legfontosabb céljává a muszlim erők kézben tartása vált. Ennek kapcsán a legnagyobb problémát a Tabligh-mozgalom jelentette számára, amelynek klerikusai szaúd-arábiai iskolákban tanultak. Ennek köszönhetően a Tabligh-mozgalom – erős szaúdi szalafista hatásra – az iszlám fundamentalista irányzatait hirdette, megkérdőjelezve az ugandai muszlim tudósok értelmezéseit.¹³ Bár a mozgalom a szalafista irányzatot képviseli, ellenzi az erőszakos

⁵ Kristof Titeca – Daniel Fahey: *The many faces of a rebel group. The Allied Democratic Forces in the Democratic Republic of Congo.* 5–7. [online] 2016. 09. Forrás: researchgate.net [2021. 06. 15.]

⁶ International Crisis Group: *Eastern Congo: The ADF-NALU's Lost Rebellion.* 2. [online], 2012. 12. 19. Forrás: crisis-group.org [2021. 06. 12.]

⁷ Scorgie (2011) i. m. 7–8.

⁸ International Crisis Group (2012) i. m. 2.

⁹ Stig Jarle Hansen: *Horn, Sahel and rift. Fault-lines of the African jihad.* London, Hurst, 2019. 128–130.

¹⁰ Bazira az 1986-ban a leváltott rezsim hírszerző szolgálatainak vezetője volt.

¹¹ International Crisis Group (2012) i. m. 3; Kristof Titeca – Kloen Vlassenroot: *Rebels without borders in the Rwenzori borderland? A biography of the Allied Democratic Forces.* *Journal of Eastern Africa Studies*, 6. (2012), 1. 6–7.

¹² Hansen (2019a) i. m. 128–130.

¹³ Titeca–Fahey (2016) i. m. 5.

dzsihádot.¹⁴ Museveni a mozgalom kordában tartására létrehozta az Ugandai Muszlim Legfelsőbb Tanácsot (UMSC – *Uganda Muslim Supreme Council*), amelyen keresztül egységbe szervezte a muszlim szervezeteket. Azonban az UMSC vezetésében a kormányhoz hű emberek kerültek túlsúlyba. Emiatt a Tabligh-mozgalom egyre inkább az intézményrendszer ellen fordult, és ennek hangot is adott. Ez a szembenállás 1991-ben csúcson fordult ki, amikor a mozgalom helyettes vezetője, egy bizonyos Jamil Mukulu fegyveres támadást indított az UMSC központja ellen.¹⁵ Az incidens során négy rendőr meghalt,¹⁶ a kormány pedig körülbelül 400 Tabligh-tagot börtönzött be a magas-rangú vezetőkkel, többek között Mukuluval együtt. Ők 1993-ban szabadultak, és először megalapították a Szalafista Alapítványt (SF – *Salafi Foundation*), később pedig annak fegyveres szárnyát, az Ugandai Muszlim Szabadságharcosok Csoportját (UMFF – *Uganda Muslim Freedom Fighters*).¹⁷ Eleinte Uganda nem lépett fel erőszakosan e szervezetekkel szemben, de azzal, hogy kiképzőtábort létesítettek, a fegyveres szárny pedig Uganda riválisától, Szudántól kapott támogatást, Kampala akcióba lendült, és megsemmisítette a kiképzőtábort, majd 1995-re az UMFF-et végérvényesen kiűzték Ugandából.¹⁸

Az ADF–NALU létrejötte

1995-re így két Museveni-ellenes tömörülés telepedett le a KDK-ban: a NALU és az 1995-ben az átszökött UMFF-harcosokból létrejövő ADF. Utóbbi vezetője Abdallah Yusuf Kabanda volt, egyik helyettese pedig Jamil Mukulu.¹⁹ 1995-ben a két ideológiailag különböző szervezet Mobutu és Omar al-Bashir rezsimjei közbenjárásával egy új szervezetté olvadt össze ADF–NALU néven.²⁰ Mobutu számára ez az új lázadó mozgalom ellensúlyozta a KDK keleti részén fekvő hutu milíciák elleni növekvő ugandai–ruandai együttműködést.²¹ Mobutu biztosította a helyet és a legitimitációt, mivel elismerte a szervezetet mint biztonsági szereplőt Kelet-Kongóban. Ennek köszönhetően a NALU–ADF a kongói kormány támogatásával toborzott, illetve a helyi vállalkozások együttműködtek vele. Mindezek azt eredményezték, hogy 1996-ra a csoport 4000–5000 harcost számlált, akiknek a kiképzéséről Szudán gondoskodott. A harcosok 1996-ban például három hónapos kiképzést kaptak Kartúmban. A két ország olyan ütőképes szervezetet akart létrehozni, amely rajtaütései révén képes hatékonyan aláásni Uganda biztonságát.²² Az évtized végére Nyugat-Ugandában megszorodott a rajtaütések száma: 1998-ban két iskolát támadtak meg, ahol legalább 80 diák esett áldozatul gyújtogatás következtében, és több

¹⁴ Congo Research Group: *Inside the ADF Rebellion – A Glimpse into the Life and Operations of a Secretive Jihadi Armed Group*. 5. [online], 2018. 11. Forrás: congoresearchgroup.org [2021. 06. 14.]

¹⁵ Hansen (2019a) i. m. 130–131.

¹⁶ International Crisis Group (2012) i. m. 4.

¹⁷ Titeca–Fahey (2016) i. m. 5.

¹⁸ International Crisis Group (2012) i. m. 4.

¹⁹ Hansen (2019a) i. m. 132.

²⁰ Stig Jarle Hansen: *Tracking the DRC's Allied Democratic Forces and its links to ISIS*. [online], 2019. 05. 08. Forrás: the-conversation.com [2021. 06. 12.]

²¹ Titeca–Vlassenroot (2012) i. m. 8.

²² International Crisis Group (2012) i. m. 4–5.

tucatnyit elraboltak.²³ 1999-re a támadások sorozatossá váltak, nem kímélve a civil lakosságot, mivel a megfélemlítés eszközeivel kényszerítették őket az együttműködésre az akcióik végrehajtása során.²⁴

Érdemes megvizsgálni a területet, ahol az ADF–NALU elkezdte kiépíteni bázisát, ahonnan támadásokat indított. A KDK keleti része (Észak-Kivu) egy klasszikus értelemben vett határvidéknek tekinthető: egy hegyvidékes, sűrű növényzetű, nehezen megközelíthető terület, és emiatt egy önálló gazdasági térségnek tekinthető a maga kereskedelmi útvonalaival és a természeti erőforrások csempészhalózataival.²⁵ Emellett megfigyelhető az állami jelenlét hiánya. E hatalmi vákuumot az ADF–NALU igyekezett betölteni. A szervezet képes volt a térség vérkeringésének a részévé válni és jövedelmező gazdasági tevékenységeket kialakítani. Idővel a helyismeret is egyre meghatározóbbá vált. Számos felkelőcsoport működik a térségben, és a helyi társadalom összetétele is vegyes, amit az ADF–NALU felhasznált arra, hogy egy olyan transznacionális szövetséget alakítson ki, amely a gazdasági önfenntartás mellett segített számára a túlélésben és a támadások kivitelezésében.²⁶

A rajtaütésekkel párhuzamosan két esemény együttes következményeként a szervezet életében fordulat következett be. Az első kongói háborúban Mobutu megbukott és Laurent-Désiré Kabila vette át a helyét Kongóban, aki már Museveni támogatását élvezte. Így az ADF–NALU számára a kongói rezsim is ellenséggé vált.²⁷ Az International Crisis Group tanulmánya szerint ekkor, vagyis 1997–2000 között a szervezet ugandai behatolásai következtében legalább 1000 ember meghalt, 150 ezer fő pedig elhagyni kényszerült lakóhelyét. Ez oda vezetett, hogy 1999-ben az ugandai hadsereg egy átfogó hadműveletet indított Mountain Sweep néven, amelynek az volt a célja, hogy teljesen felszámolja a szervezetet. A művelet eredményeként számos harcost és parancsnokot sikerült elfogniuk. Viszont nem ez volt a legnagyobb csapás az ADF–NALU számára. Az ugandai hatóságok igyekeztek elzárni a szervezet pénzügyi csatornáit, ami két eseményben nyilvánult meg: bezáratták Ugandában a Greenland Bankot, amelynek állítólag kapcsolata volt a lázadókkal, illetve elzárták a szudáni logisztikai útvonalakat, ami szintén komoly következménnyel járt.²⁸

Az utánpótlás drasztikus lecsökkentése és az ellenük irányuló offenzíva miatt a szervezetnek területileg, szerkezetileg és stratégiaileg egyaránt változtatásokra volt szüksége. Kerülte a nyílt összecsapásokat és a Rwenzori-hegység sűrű, kietlen területeire húzódott vissza. Ez hatékony védelmet nyújtott számára a reguláris erőkkel szemben. Ugyanakkor

²³ T. Horváth Attila: *Az ADF–NALU – Egy nagy múltú gerillaszervezet a Kongói Demokratikus Köztársaságban*. In *Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Budapest, 2015. 439–455.

²⁴ Titeca–Fahey (2016) i. m. 6–7.

²⁵ Észak- és Dél-Kivu bányáiban jelentős mennyiségű óncér, arany, valamint olyan fémek találhatók, amelyek a mobiltelefon-gyártáshoz elengedhetetlenek. Mindez a feketepecs alapja, olyan fegyverre és egyéb olyan eszközre cserélik, amelyek egy lázadó szervezet számára szükségesek. Lásd Besenyő János et al.: *Országismertető – Kongói Demokratikus Köztársaság*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság Tudományos Tanácsa, 2011. 38.

²⁶ Scorgie (2011) i. m. 9–13.

²⁷ Titeca–Fahey (2016) i. m. 11.

²⁸ International Crisis Group (2012) i. m. 5–6.

elvesztette bázisai és bevételi forrásai nagy részét. Teljes volt a káosz a szervezetben belül, és a kilátástalanság jelei mutatkoztak meg, amire jó példa, hogy 2000-ben tárgyalásba bocsátkoztak az ugandai kormánnyal, illetve 2001-ben Uganda amnesztiatörvényt fogadott el a fegyveres harcosokra vonatkozóan, amelyet a lázadók közül sokan ki is használtak. Mindez azt eredményezte, hogy a korábbi több ezres nagyságrendű harci állomány körülbelül száz főre apadt.²⁹ Az ugandai beavatkozás mégsem tudta elérni az eredetileg kitűzött célt: nem sikerült teljesen felszámolni a szervezetet, és az ugandai katonák kivonulása után a Kongói Demokratikus Köztársaság Fegyveres Erői (FARDC – *Forces armées de la République démocratique du Congo*) nem tudták megtartani a műveletben megszerzett pozíciókat. A nagyobb városok ellenőrzésére volt csak erejük, a vidéki területet és lakosságot magára hagyták. Az ADF–NALU kihasználta a lehetőséget és újra rátelepedett a vidékre,³⁰ amelyet sikeresen ki tudott aknázni. Először jórészt a NALU kapcsolatait kihasználva igyekezett szívélyes viszonyt kialakítani, például a tagok helyi nőkkel kötöttek házasságot, és egyre szorosabban működtek együtt a helyi vezetőkkel az arany- és a fatereskedelemben.³¹ Ebben a periódusban az ugandai kormány megbuktatása helyett a cél a túlélés lett. Innentől kezdve egyre kevesebb információt osztott meg a csoport magáról a közvélemény számára, szigorúan ellenőrizték az erdei táboraik közötti mozgást, kevesen utazhattak a régió kívülré. Ennek a célja egyértelműen a szervezetet célzó felderítés megnehezítése volt.³²

A NALU kiválása, az ADF átmeneti időszaka

Az ADF–NALU-nak 2005-re a FARDC mellett az ENSZ Kongói Demokratikus Köztársaságbeli Stabilizációs Missziójának (MONUSCO – *Mission de l'Organisation des Nations Unies pour la stabilisation en République démocratique du Congo*) katonáival is szembe kellett néznie. Az általuk indított műveletek nem voltak eredményesek, viszont az ugandai kormány 2008-as bejelentése, hogy elismerik³³ a Rwenzururu Királyságot, már annál inkább. Így az ADF-en belül a NALU-s múlttal rendelkezők az ENSZ DDRRR³⁴ programjának keretében megadták magukat. Ekkorra az ADF már abszolút túlsúlyba került a szervezet vezetésében, a szövetség pedig tulajdonképpen megszűnt, így innentől egyedül az ADF-ről beszélhetünk, amelynek a vezetője Jamil Mukulu lett. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy ekkorra a szudáni támogatás teljesen megszűnt, a csoport pedig

²⁹ International Crisis Group (2012) i. m. 6.

³⁰ Hansen (2019a) i. m. 135–136.

³¹ Congo Research Group (2018) i. m. 5.

³² Titeca–Fahey (2016) i. m. 7.

³³ Az ugandai kabinet 2008. március 17-én kulturális intézményként ismerte el a Rwenzururu Királyságot, amely 2009-ben lett hivatalosan is elismerve. Lásd *Rwenzururu Kingdom*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: fortuneofafrica.com [2021. 06. 14.]; *No celebrations as Rwenzururu kingdom marks 11 years*. [online], 2020. 10. 20. Forrás: independent.co.uk [2021. 06. 14.]

³⁴ Az ENSZ lefegyverzési, leszerelési, hazatelepítési, újratelepítési és újrabehelyezési programja. (*Disarmament, Demobilisation, Repatriation, Resettlement and Reintegration Programme.*)

önfenntartóvá vált.³⁵ Ez az életforma tulajdonképpen azt jelentette, hogy megadóztatták a helyieket, és ha a kongói hadsereg támadott, visszahúzódtak, elkerülve az ellenfél fő erőit, amint pedig a művelet véget ért, az ADF a magukra hagyott helyiek körében tovább folytatta a befolyásának elmélyítését. A felkelőcsoport hasznát húzta a fakitermelésből, a kávé- és marihuána-termesztésből, valamint megadóztatta azokat az üzletembereket, akik védelmet kértek tőle. Sőt az ADF zöldségeket és egyéb létfontosságú élelmiszereket termesztett, amiből jelentős részt biztosított támogatóinak.³⁶ A nemzetközi szövetségek hiánya, az újjászerveződés, a folyamatos nyomás és az új kihívások révén az ADF egyre szigorúbban ragaszkodott az iszlám törvényekhez, és a vallás egyre hangsúlyosabbá vált a szervezet mindennapi életében.³⁷

A csoport nemzetközi ismertsége 2011-re megnőtt, amikor az ugandai kormány januárban hivatalosan is elfogatóparancsot adott ki Mukulu ellen, amit egy hónappal később az Interpol piros sarkos körözése³⁸ követett. Becslések szerint ebben az időszakban körülbelül 420 km² területet uraltak, és a fegyvereseik létszámát 1600–2500 főre becsülték.³⁹ Az ENSZ jelentése alapján az ADF egy államon belüli államot hozott létre, számos tábort működtetett, amelyek tulajdonképpen falvak voltak úthálózattal összekötve. A madinai tábor volt a központ, ahol állítólag Jamil Mukulu is lakott. Saját bírósági rendszerrel, börtönnel és külön férfi–női iskolákkal rendelkezett. Utóbbinál nagy hangsúlyt fektettek az iszlám vallás oktatására és gyakorlására.⁴⁰

A teljes megújulás időszaka

A 2010-es évek első felében a FARDC a MONUSCO-val karöltve egymás után három nagyszabású felkeléssel ellenes műveletet indított az ADF ellen. Ezek közül a harmadik, a 2013 végén – 2014 elején elindított Sukola I. művelet okozta a legnagyobb kárt az ADF-nek.⁴¹ Több fronton haladva a hadsereg mélyen behatolt az ADF területére, és kiszorította a szervezetet számos táborából. A harcok során mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett el. Április elején, amikor a kongói hadsereg a szervezet központjához, a madinai táborhoz ért, az ADF két nagyobb csoportra vált szét. Az egyik csoportot Mukulu vezet-

³⁵ International Crisis Group (2012) i. m. 10–11.

³⁶ Hansen (2019a) i. m. 136–137.

³⁷ Congo Research Group (2018) i. m. 6.

³⁸ A vörös figyelmeztetés listájához azok tartoznak, akiket vádemelés vagy büntetés-végrehajtás miatt köröznak. A világ összes bűnüldöző szervének megküldik a listát, hogy a rajta szereplő személyeket felkutassák, letartóztassák, és ha szükséges, kiadassák a megfelelő országnak ahhoz, hogy büntetőjogi eljárás alá vonják. Vö. *View Red Notices*. [online], 2021. 06. 16. Forrás: [interpol.int](https://www.interpol.int) [2021. 06. 16.]

³⁹ Tara Candland et al.: *The Islamic State In Congo*. [online], 2021. 03. Forrás: [gwu.edu](https://www.gwu.edu) [2021. 06. 12.]

⁴⁰ United Nations Security Council: *Letter dated 19 June 2014 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1533 (2004) concerning the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. 7–14. [online], 2014. 06. 25. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

⁴¹ Congo Research Group (2018) i. m. 6.

te,⁴² aki később elhagyta az országot, a másikat pedig Musa Baluku.⁴³ Jól mutatja a káosz mértékét az, hogy a szétválás és a menekülés miatt az utánpótlási vonalak megszakadtak, továbbá nemcsak a kongói katonák okoztak komoly veszteséget, hanem az éhezés is.⁴⁴ Az ENSZ becslései szerint a harcosok száma ekkor 100–300 főre csappant. Az ADF belső válságát fokozta az, hogy Mukulut Tanzániában elfogták és letartóztatták, majd 2015 júliusában kiadták Ugandának.⁴⁵

2015-re a Sukola I. művelet megrekedt, és a FARDC képtelen volt tartani az állásait. Az ADF ezt kihasználta és elkezdte visszaszerezni az offenzíva előtti pozícióit. Ekkora viszont már egy új szervezet visszatéréséről beszélhetünk.⁴⁶ Jamil Mukulu kísérletet tett ugyan a börtönből való vezetésre, de hamar megbizonyosodott, hogy ez hosszú távon nem lehetséges. Távollétében Musa Baluku, Mukulu másodparancsnoka és az ADF politikai biztosa lett a vezető, akinek már nem az volt a célja, hogy egy ugandai iszlám kormányt hozzon létre, hanem a szervezetet a szélesebb globális dzsihádisták mozgalom részévé akarta tenni.⁴⁷ Baluku az elődjével ellentétben a kezdetektől iszlám vallású volt, az pedig máig rejtély, hogy hogyan és pontosan mikor lett a csoport tagja, de az biztos, hogy azok között szerepelt, akik Ugandából a KDK-ba menekültek. A szervezeten belül ő képviselte a brutálisabb, szélsőségesebb álláspontot, amely miatt sokan dezertáltak. Ez megkönnyítette a hatalomátvételt, mivel így a szervezetben lévők többsége támogatta őt és a célját.⁴⁸

Baluku vezetésével az ADF civilekkel való viszonya gyökeresen megváltozott. Mukulu törekedett a velük való jó kapcsolat kialakítására, egy szimbiózis fenntartására. Ehhez képest a Sukola I. művelet megkezdése után a szervezet harcosai megtorló hadjáratokba kezdtek, amelyek során atrocitások tömegét követték el a kongói lakossággal szemben.⁴⁹ A megtorlások célja eredetileg azon személyek likvidálása volt, akik információval

⁴² A Mukulu-csoportba tartozók között volt Jamil Mukulu és családja, valamint Bisasso (pénzügyi főnök), Kikutte (hadsergparancsnok-helyettes), Magezi Abdul, Benjamin Kisokeranyo (Mukulu vezető tanácsadója) és számos más hosszú ideje hivatalban lévő ADF-parancsnok, valamint számos olyan tag, akik az elit osztály részei. Körülbelül 30 főt tett ki a csoport létszáma. A menekülési útvonalukról keveset tudni, például azt sem, hogy mikor és pontosan hányan szöktek át közülük egy másik országba. Vö. United Nations Security Council: *Letter dated 12 January 2015 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1533 (2004) concerning the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. 5–6. [online], 2015. 01. 12. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

⁴³ Mukulu távozása után Musa Baluku elkezdte kiüríteni a központi (madinai) táborát. A nagyjából 1000–1200 emberrel Baluku a sűrű erdőbe vonult a kongói hadsereg elől. Számos ADF-vezető maradt itt: Hood Lukwago (hadsergparancsnok), Kalume (hadsergparancsnok-helyettes), Nasser (harci műveletek főnöke), Recoilance (belbiztonsági főnök), Muzzanganda (fegyverkovács), Adam (fegyverkovács segéd), Fezza (főparancsnok), Werason (kiképző oktató), Rafiki (kiképző oktató) és Mwanje (pénzügyi helyettes). Vö. United Nations Security Council: *Letter dated 12 January 2015... i. m. 5–7*.

⁴⁴ United Nations Security Council: *Letter dated 12 January 2015... i. m. 5–7*.

⁴⁵ United Nations Security Council: *Letter dated 16 October 2015 from the Group of Experts extended pursuant to Security Council resolution 2198 (2015) addressed to the President of the Security Council*. 5–7. [online], 2015. 11. 16. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

⁴⁶ United Nations Security Council: *Letter dated 16 October 2015... i. m. 5–7*.

⁴⁷ Candland et al. (2021) i. m. 17–18.

⁴⁸ Candland et al. (2021) i. m. 35.

⁴⁹ United Nations Joint Human Rights Office: *Report on violations of human rights and international humanitarian law by the Allied Democratic Forces armed group and by members of the defense and security forces in Beni territory, North Kivu province and Ituri and Mambasa territories, Ituri province, between 1 January 2019 and 31 January 2020*. 15. [online], 2020. 07. Forrás: ohchr.org [2021. 06. 13.]

láthatták el a kongói hadsereget az ADF pozícióit, céljait és erejét illetően. A civilek elleni támadások alapvetően kisebb csoportokban zajlottak. A MONUSCO szerint 2014 októberére és 2015 júniusa között legalább 350 gyilkosság történt 50 különálló esemény során. Az áldozatok között nők és gyerekek is voltak. Többségében bozótvággal támadtak, habár a szemtanúk szerint lőfegyverrel is rendelkeztek, de nem használták, hogy spóroljanak a lőszerrel. Gyermek és nők is voltak a támadók között, de a gyilkosságokban nem vettek részt. A gyilkosságok hatására a civilek bizalmatlansága a MONUSCO és a FARDC szerveivel szemben tovább nőtt. Számos esetet dokumentáltak, amikor a civilek egy-egy ilyen támadás után segítséget kértek, de a kongói katonák elmulasztották a védelem biztosítását. Ez köszönhető annak, hogy a status quo megszűnésével a katonák féltették a fa illegális kitermelésével és eladásával⁵⁰ kapcsolatos üzleti tevékenységüket.⁵¹ A FARDC és az ADF közötti feltételezett üzleti érdek lehetett az egyik oka a felkeléssel szembeni műveletek lelassulásának. Az ENSZ egy jelentésében aggodalmának adott hangot, ugyanis a katonák számos ADF-merényletet elfogtak, mégis szabadon engedték őket. A vizsgálatok során nem találtak konkrét indokot a szabadon engedésükre, ami a két fél közötti kapcsolatra utal.⁵²

A civilek elleni támadások száma 2016–2017 között csökkent, mivel újabb műveleteket hajtottak végre az ADF ellen. A dezertáltak vallomásai alapján a szervezet ekkor toborzással és szerkezetátalakítással volt elfoglalva. Az ENSZ becslése szerint 2018-ban az összlétszám 400–450 fő között lehetett.⁵³ A tagok többsége ugandai volt, de jelentősnek mondható a kongóiak száma, illetve a dezertáltak elmondása alapján tanzániai, burundi és ruandai harcosok is megfordultak a szervezetben. Az ADF egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a toborzásra, a gyerekek kiképzésére és felfegyverzésére.⁵⁴

A toborzásnak kétféle módszere volt a leggyakoribb. Az egyik, hogy a mecsetekben különböző hamis ígérekkel vették rá a potenciális tagokat, hogy hagyják hátra addigi életüket és csatlakozzanak. Adott esetben munkát ígértek nekik, vagy egy harcos vette rá a családja többi tagját a csatlakozásra, és a KDK-ba csempészte őket. Ezenkívül az ADF külön erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az ugandai dezertáltakat ismét a soraiban tudhassa, ez viszont komoly kockázattal járhat Uganda szempontjából, hiszen tapasztalt harcosok kerülnének ismét az ADF állományába.⁵⁵ A másik módszer a kényszertoborzás, amikor a rajtaütések során embereket raboltak el, akiknek egy részét rabszolgaként kezelték. A szervezet zárt, hierarchikus struktúrájának alján ők helyezkedtek el, akiket embertelen körülmények között tartottak fogva, kényszermunkára ítélve őket, ami legin-

⁵⁰ Őt üzletember azt nyilatkozta, hogy 2015-ben fát vásároltak a FARDC tisztjeitől. Az egyik elmagyarázta, hogy havonta két kamionnyi fát vásárolt teherautónként 11 100 dollárért a FARDC hadnagyától, beleértve azokat az időszakokat is, amikor a kitermelési terület az ADF ellenőrzése alatt állt. Forrás: United Nations Security Council: Letter dated 16 October 2015... i. m. 18.

⁵¹ United Nations Security Council: Letter dated 16 October 2015... i. m. 19–21.

⁵² United Nations Security Council: *Letter dated 23 May 2016 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. 41. [online], 2016. 05. 23. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

⁵³ Congo Research Group (2018) i. m. 8.

⁵⁴ United Nations Security Council: *Letter dated 20 May 2018 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. 9. [online], 2018. 06. 04. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

⁵⁵ United Nations Security Council: *Letter dated 6 June 2019 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. 9–10. [online], 2019. 06. 07. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]

kább a földművelést jelentette.⁵⁶ Az ADF a zsákmányszerző hadjáratai során gyerekeket is elrabolt, akiknek a frissen megszerzett áruk – élelmiszer, orvosi eszköz vagy egyéb létfontosságú hiánycikk – szállítása volt a feladatuk. Az elrabolt gyerekek kisebb hányadát a későbbiekben szabadon engedték. A többiek a táborokban háztartási feladatokat láttak el, illetve a földeken dolgoztak. De vannak feljegyzések olyanokról is, akiket kiképeztek arra, hogy a támadásokban vegyenek részt.⁵⁷

Érdeemes a nők helyzetéről is beszélni a csoporton belül, amivel képet kaphatunk a szervezetten belüli életről. A társadalom alapvetően patriarchális, és sokan gyakorolják a poligámiát. A nők a táboron belül sokféle feladatot látnak el, lehetnek őrök, szakácsok, tanárok és ápolók. Általában ők látják el a harcból visszatért férfiak sebeit. Viszont anyaként nem érvényesülhetnek, mivel a gyermekeiktől elkülönítve kell élniük, szigorú szabályok szerint, illetve burkát kell viselniük. Ahogy korábban szó volt róla, a nők gyakran elkísérték a harcosokat a rajtaütésekkor, ahol általában fegyvervivők voltak. Ezenfelül információszerző feladatot is betöltöttek, mivel a nők kevésbé vannak kitéve a biztonsági szolgálatok figyelmének. Emellett utánpótlást szereztek vagy adott esetben a toborzásban is segédkeztek.⁵⁸

Az Iszlám Állam Közép-Afrikai Tartománya⁵⁹ – új dimenzió kialakulóban

Baluku elképzelése, miszerint az ADF-et új szintre kell emelni, egy globális szervezet égisze alatt tűnt a legmegvalósíthatóbbnak, ami jelen esetben az Iszlám Állam lett (*ISIS – Islamic State of Iraq and Syria*). A két fél közötti kapcsolat komolyságára hívja fel a figyelmet az Amerika Egyesült Államok 2021. márciusi bejelentése, amelynek értelmében az ADF-et és vezetőjét a „nemzetközi terrorista” kategóriába sorolta, vagyis ez a státusz megakadályozza a tagok utazását az Egyesült Államokba, befagyasztják az Egyesült Államokkal kapcsolatos eszközöket, megtiltják az amerikaiaknak, hogy üzletet folytassanak velük, és bűncselekménnyé teszik a mozgalom támogatását.⁶⁰

Ahhoz, hogy valaki az Iszlám Állam égisze alá tartozzon, három feltételt kell teljesítenie: az egyik, hogy nyilvánosan elkötelezze magát a kalifának, ami egy hűségsküt jelent. A másik kettő pedig, hogy elfogadja és alkalmazza az ISIS hitvallását és módszertanát. Előbbi az ideológiai és joggyakorlati rendszert jelenti, utóbbi pedig a politikai-katonai stratégiát, módszert tartalmazza. Ezek teljesülése után az adott szervezet vezetője megkapja a tartományi kormányzó címet. Ezenkívül fontos az üzenetek és a cselekvések összehangolása az Iszlám Állammal, mivel utóbbi a propagandatartalmat a globális terjeszkedés egyik eszközeként használja fel. Röviden közvetlen információcserének kell fennállnia.⁶¹

⁵⁶ Congo Research Group (2018) i. m. 12–13.

⁵⁷ United Nations Joint Human Rights Office (2020) i. m. 12–13.

⁵⁸ Congo Research Group (2018) i. m. 12.

⁵⁹ *Islamic State Central Africa Province* – ISCAP.

⁶⁰ Michelle Nichols: *U.S. blacklists groups in Congo, Mozambique over Islamic State links*. [online], 2021. 03. 11. Forrás: reuters.com [2021. 06. 13.]

⁶¹ Candland et al. (2021) i. m. 6–8.

A pontos dátum, hogy Baluku mikor kezdte el szorgalmazni az ISIS-hez való csatlakozást, nem ismert. Ez nagy valószínűséggel 2016 környékén történhetett meg, amikor a szervezeten belül komoly átalakulás zajlott. Nyilvánvaló, hogy nemcsak az ideológiai kötődés vezérelte Balukut: bízott egy új és stabil utánpótlásvonal kiépítésében. Az Iszlám Állam pénzügyi hálózatába történő integrálódás nagyjából 2017-re tehető, mivel akkor tartózkodott Waleed Ahmed Zein Ugandában, ahol találkozhatott az ADF embereivel, s ezt követően megindulhatott a pénzfolyósítás, először kis értékben, később ezres nagyságrendben, dollárban kifejezve. Zeint később az Egyesült Államok leplezte le, de a vizsgálatok a hálózat részleteit illetően még folyamatban vannak.⁶²

A közvetett bizonyítékok a két fél kapcsolatára az ADF videóiban lelhetőek fel. 2017-ben számos videót töltöttek fel a közösségi platformokra (Facebook, Telegram, YouTube).⁶³ Ez a korábbi visszahúzódóbb felfogáshoz képest nagy váltásnak számított. Korábban is gyártottak tartalmakat, de azok inkább audiofájlok voltak, amelyek az ideológiai tanítást szolgálták. Viszont 2017-től kezdve a katonai képességeit mutatta be a szervezet, egyre több információt adva magáról. Még árulkodóbb a videók minősége. Kezdetben ingyenes videókészítő programokat használt, később viszont egyre kifinomultabb videókészítésről beszélhetünk, ami alapján két lehetőség tűnik valószínűnek. Az egyik, hogy az ADF az Iszlám Államnak megküldi a videóit szerkesztésre, vagyis helyben veszi fel, de nem ott vágja össze. A másik elképzelés, hogy az ADF-nek bizonyos szintű médiatartalom-szerkesztési technológiát biztosított az ISIS, amellyel ők maguk végzik el a szükséges szerkesztést.⁶⁴

Fontos kitérni az elnevezésekre. Az ISIS akkori vezetője, Abu Bakr al-Baghdadi 2018 augusztusában az Iszlám Állam Közép-afrikai Tartományának (ISCAP) kialakításán fáradozott. Végül 2019-ben al-Baghdadi egy videóüzenetben hivatalosan is elismerte a térséget az ISIS új tartományaként.⁶⁵ 2016-tól az ADF MTM⁶⁶-ként kezdte beazonosítani magát a videóiban. Ez egy úgynevezett márkaépítési módszer része, amelynek révén szélesebb társadalmi réteget próbált elérni, továbbá már nem (csak) az ugandai sérelmek mentén kívánt tovább szervezkedni.⁶⁷ A videók tartalma ezt a fajta irányváltást támasztja alá. Az itt megfogalmazott üzenetekben arra kéri a muszlimokat, hogy csatlakozzanak hozzájuk és harcoljanak a hitetlenek ellen. 2019-től kezdődően az ISIS egyre több támadást vállalt magára a KDK-ban, amiket az ADF hajtott végre. Ennek két oka volt. Az egyik jórészt ideológiai, hiszen csak a sikeres, nagy pusztítást okozó támadásokról tudósított, vagyis a hitetlenekkel szembeni eredményes fellépést hangsúlyozza. A másik ok pedig az, hogy 2019 októberében a kongói hadsereg nagyszabású támadást indított, amelynek kimondott célja az ADF megsemmisítése volt, így megemelkedett az összecsapások száma, ami kiváló propagandaalapot biztosított. Ez a civilek életére jelentősen kihatott,

⁶² Candland et al. (2021) i. m. 18–19.

⁶³ Congo Research Group (2018) i. m. 15.

⁶⁴ Candland et al. (2021) i. m. 25–26.

⁶⁵ Eleanor Beevor – Flore Berger: *ISIS militants pose growing threat across Africa*. [online], 2020. 06. 02. Forrás: iiss.org [2021. 06. 15.]

⁶⁶ „Madina at Tauheed Wau Mujahedeem”, ami azt jelenti, hogy „városa az egyistenhitnek, és azoknak, akik ezt megerősítik”. Lásd Congo Research Group (2018) i. m. 15.

⁶⁷ Candland et al. (2021) i. m. 19.

és a humanitárius szervezetek jelentései szerint csaknem 433 ezer⁶⁸ polgár kényszerült elhagyni lakóhelyét 2019 szeptembere és 2020 március közepe között. A támadásokat az ADF harcosai hajtják végre, és a harcmezőről származó képanyagok néhány nap elteltével már az ISIS központi platformjain jelennek meg, bizonyítva az együttműködést. Feltételezhetően ennyi időre van szükség a felvételek eljuttatásához és megszerkesztéséhez.⁶⁹ Az Iszlám Állam vezetőjének (Al-Baghdadi) 2019. októberi halála után kérdésessé vált a tartományok jövője, de Baluku 2020 júniusában továbbra is a hűségét és elkötelezettségét hangoztatta. Az ADF 2020 szeptemberében egy saját közösségi platformot hozott létre Mujahideen TV címmel, amely tartalmazza az ISCAP logóját is. A helyi média célja továbbra is a toborzás elősegítése, illetve jelentős morálerősítő funkciót is ellát, amikor az elesett harcostársakat dicsőíti, illetve bemutatja a támadások sikerét.⁷⁰

Meg kell említeni az ADF transznacionális hálózatát, amelynek a legfontosabb térsége Kelet-Afrika. Korábban kenyai és a tanzániai Tangában található sejtek jelentős támogatást nyújtottak Mukulunak, de nagy valószínűséggel a letartóztatás után is tovább működik az anyagi támogatás folyósítása. Toborzás terén pedig Tanzánia, Burundi és Mozambik játszanak egyre hangsúlyosabb szerepet. Emellett a londoni támogatási hálózat sem elhanyagolható, amely az Iszlám Állammal való kapcsolat miatt még jövedelmezőbb lehet.⁷¹ Végül ki kell emelni az ISCAP-ot, amivel kapcsolatban egyre biztosabban lehet azt állítani, hogy több komponensből áll, nem csak az ADF-ből, hanem a Mozambik északi részén, Cabo Delgado-ban tevékenykedő Ansar al-Sunnából is. Ezt erősítette meg 2021 márciusában az Egyesült Államok Külügyminisztériuma azzal, hogy e két szervezetet egyszerre nyilvánította terrorcsoportnak az ISCAP-ban való egyesülésük miatt.⁷² Az Iszlám Állam, valamint annak kongói és mozambiki ágai közötti kapcsolat mértéke még mindig nem világos, főleg a képzés, kiképzés terén. E csoportok elismerése megerősítheti az ISIS globális terjeszkedését, jelenlétét és erejét, annak ellenére, hogy a Közel-Keleten drasztikusan visszaesett.⁷³

Összegzés és konklúzió

Az elemzés a kezdeti időszakot érintően az ADF–NALU létrejöttének körülményeit vizsgálta fel, szemléltetve, hogy Szudán és Kongó Kampalával szembeni hatalmi játszmájának köszönhető a megerősödésük. A 2000-es évek derekán a szervezetnek önfenntartóvá kellett válnia, ami a terület alapos kiismerésével és a lakossággal való szimbiózis elérésével valósult meg. Ekkorra kialakult az általános védekező taktikájuk a folyamatos támadásokkal szemben. Amikor offenzívát indított a FARDC, akkor visszavonultak, magára hagyva

⁶⁸ United Nations Joint Human Rights Office (2020) i. m. 15.

⁶⁹ Candland et al. (2021) i. m. 20–24.

⁷⁰ Candland et al. (2021) i. m. 32–34.

⁷¹ Candland et al. (2021) i. m. 38–40.

⁷² U.S. Department of State: *State Department Terrorist Designations of ISIS Affiliates and Leaders in the Democratic Republic of the Congo and Mozambique*. [online], 2020. 03. 10. Forrás: state.gov [2021. 06. 20.]

⁷³ Amanda M. Makosso – Auréole Collinet: *Islamic State Central Africa Province (ISCAP): A threat to regional stability and security*. *The Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*, 4. (2021), 1. 5. [online], 2021. 05. 31. Forrás: sfu.ca [2021. 09. 30.]

a helyi lakosságot, amikor pedig a reguláris haderők kivonultak, a harcosok visszaáramlottak.

Egy folyamatosan mozgásban lévő szervezetről van szó, amelyben belső válságok is kibontakoztak. A NALU kiválásával már egy iszlamista csoportról beszélünk, majd Mukulu letartóztatásával és Baluku hatalomra jutásával a mozgalom egy olyan takfirista,⁷⁴ szélsőséges álláspontot kezdett el képviselni, amely egy platformra hozta a többi szunnita dzsihádi mozgalommal.⁷⁵ Baluku vezetésével a civilek elleni támadások megszorodtak, alásva ezzel a kelet-kongói lakosság biztonsági erőibe vetett bizalmát és hitét. Végül pedig a globális szintésre való kilépés következett, legalábbis a hálózatépítésben, amelyet az ADF az Iszlám Állam segítségével tervez megvalósítani. Ez a kapcsolat kölcsönösen előnyös mindkét fél számára. Az ISIS az itt készített anyagokat fel tudja használni a globális terjeszkedéséhez, az összefogás elősegítéséhez, míg az ADF-nek a propaganda működtetéséhez nyújt segítséget.

Földrajzi működése ellenére az ADF továbbra is egy ugandai szervezet, hisz a vezetés döntő többsége továbbra is onnan származik. Mégis, a központoktól távol eső vidéken, egy másik országban viszonylag nagy szervezetté tudott válni. Egyetértek a Congo Research Group állításával, amely szerint a térség országainak először a muszlim fiatalok radikalizálódását kell megállítaniuk, hiszen a szervezet ezt használja ki.⁷⁶ Az elmúlt 25 év rávilágított arra, hogy egy határvidéken berendezkedő mozgalom felszámolásához a felkeléssel szembeni művelet indítása kevés, vagyis a katonai megoldás önmagában nem elegendő. Átfogó gazdasági és szociális intézkedések kellenek, hogy a fiatalok és az elégedetlen lakosság számára más alternatívák is elérhetőek legyenek, mint a dzsihádistáké. A szervezet toborzó tevékenysége egyre sikeresebb, és az ISCAP révén az ADF kapcsolati hálója egyre jobban kiterjedhet. Így a bevezetőben kiemelt alkalmazkodó és megújuló képességgel kombinálva a mozgalom a jövőben még ellenállóbbá és erősebbé válhat, egyre komolyabb fenyegetést jelentve Uganda és a Kongói Demokratikus Köztársaság számára.

Felhasznált irodalom

- Beavor, Eleanor – Flore Berger: *ISIS militants pose growing threat across Africa*. [online], 2020. 06. 02. Forrás: iiiss.org [2021. 06. 15.]
- Besenyő János – Gyarmati Ádám – Hetényi Soma Ambrus – Pető Gergő – Szijj Dóra – Resperger István: *Országismertető – Kongói Demokratikus Köztársaság*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság Tudományos Tanácsa, 2011.
- Candland, Tara – Adam Finck – Haroro J. Ingram – Laren Poole – Lorenzo Vidino – Caleb Weiss: *The Islamic State In Congo*. [online], 2021. 03. Forrás: gwu.edu [2021. 06. 12.]
- Congo Research Group: *Inside the ADF Rebellion – A Glimpse into the Life and Operations of a Secretive Jihadi Armed Group*. [online], 2018. 11. Forrás: congoresearchgroup.org [2021. 06. 14.]
- Democratic Republic of the Congo*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: cia.gov [2020. 06. 15.]
- Hansen, Stig Jarle: *Horn, Sahel and rift. Fault-lines of the African jihad*. London, Hurst, 2019.

⁷⁴ Kiközösítés vagy az iszlám hit elleni hitehagyás kijelentése, amit a többi muszlim ellen elkövetett szélsőséges erőszak igazolására használnak.

⁷⁵ Candland et al. (2021) i. m. 8.

⁷⁶ Congo Research Group (2018) i. m. 20.

- Hansen, Stig Jarle: *Tracking the DRC's Allied Democratic Forces and its links to ISIS*. [online], 2019. 05. 08. Forrás: theconversation.com [2021. 06. 12.]
- International Crisis Group: *Eastern Congo: The ADF-NALU's Lost Rebellion*. [online], 2012. 12. 19. Forrás: crisisgroup.org [2021. 06. 12.]
- Makosso, Amanda M. – Auréole Collinet: *Islamic State Central Africa Province (ISCAP): A threat to regional stability and security*. *The Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*, 4. (2021), 1. [online], 2021. 05. 31. Forrás: sfu.ca [2021. 09. 30.] Online: <https://doi.org/10.21810/jicw.v4i1.2825>
- NATO: *NATO Standard, Allied Joint Doctrine For Counter-Insurgency (COIN)*. [online], 2016. 07. Forrás: publishing.service.gov.uk [2021. 09. 30.]
- Nichols, Michelle: *U.S. blacklists groups in Congo, Mozambique over Islamic State links*. [online], 2021. 03. 11. Forrás: reuters.com [2021. 06. 13.]
- No celebrations as Rwenzuru kingdom marks 11 years*. [online], 2020. 10. 20. Forrás: independent.co.ug [2021. 06. 14.]
- Rwenzuru Kingdom*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: fortuneofafrica.com [2021. 06. 14.]
- Scorgie, Lindsay: *Peripheral Pariah or Regional Rebel? The Allied Democratic Forces in the Uganda / Congo Borderland*. *The Commonwealth Journal of International Affairs*, 100. (2011), 412. [online], 2011. 02. 18. Forrás: static1.squarespace.com [2021. 06. 17.] Online: <https://doi.org/10.1080/00358533.2011.542297>
- T. Horváth Attila: *Az ADF-NALU – Egy nagy múltú gerillaszervezet a Kongói Demokratikus Köztársaságban. In Afrikai terrorista- és szakadárszervezetek*. Budapest, 2015. 439–455.
- Titeca, Kristof – Daniel Fahey: *The many faces of a rebel group. The Allied Democratic Forces in the Democratic Republic of Congo*. [online] 2016. 09. Forrás: researchgate.net [2021. 06. 15.] Online: <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12703>
- Titeca, Kristof – Kloen Vlassenroot: *Rebels without borders in the Rwenzori borderland? A biography of the Allied Democratic Forces*. *Journal of Eastern Africa Studies*, 6. (2012), 1. Online: <https://doi.org/10.1080/17531055.2012.664708>
- United Nations Joint Human Rights Office: *Report on violations of human rights and international humanitarian law by the Allied Democratic Forces armed group and by members of the defense and security forces in Beni territory, North Kivu province and Irumu and Mambasa territories, Ituri province, between 1 January 2019 and 31 January 2020*. [online], 2020. 07. Forrás: ohchr.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 6 June 2019 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. [online], 2019. 06. 07. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 12 January 2015 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1533 (2004) concerning the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. [online], 2015. 01. 12. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 16 October 2015 from the Group of Experts extended pursuant to Security Council resolution 2198 (2015) addressed to the President of the Security Council*. [online], 2015. 11. 16. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 19 June 2014 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1533 (2004) concerning the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. [online], 2014. 06. 25. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 20 May 2018 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. [online], 2018. 06. 04. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- United Nations Security Council: *Letter dated 23 May 2016 from the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo addressed to the President of the Security Council*. [online], 2016. 05. 23. Forrás: undocs.org [2021. 06. 13.]
- U.S. Department of State: *State Department Terrorist Designations of ISIS Affiliates and Leaders in the Democratic Republic of the Congo and Mozambique*. [online], 2020. 03. 10. Forrás: state.gov [2021. 06. 20.]
- View Red Notices*. [online], 2021. 06. 16. Forrás: interpol.int [2021. 06. 16.]

Pénzváltó Nikolett¹

„Tagadható” háborúk?

A kockázatok és lehetőségek értékelése aktuális közel-keleti esettanulmányokon keresztül²

A tanulmány bevezeti a „tagadható” háború fogalmát, amelyet azokra a katonai intervenciókra használ, amikor egy fegyveres konfliktusba kívülről beavatkozó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, a művelet hihetőbb tagadásához pedig „letagadható” eszközöket (proxykat, pilóta nélküli repülőeszközöket, különleges erőket, légierőt) alkalmaz. Az elemzés rámutat, hogy a tagadhatóság jelentette előnyök eléréséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen legyen tagadható. Állításai alátámasztásához a tanulmány öt aktuális közel-keleti esetet vizsgál meg közelebbről, majd általánosítható következtetéseket fogalmaz meg a „tagadható” háborúk előnyeit és veszélyeit illetően, különös tekintettel a költséghatékonyság és az eskalációs dinamika szempontjaira.

Kulcsszavak: tagadható háborúk, Közel-Kelet, hadviselés, hiteles tagadhatóság, Szíria

“Deniable” Wars? Assessing Risks and Opportunities through Examining Current Case Studies from the Middle East

The study introduces the concept of “deniable” war, which is applied for military interventions where a state intervening externally in an armed conflict does not recognise its direct involvement, and it uses “deniable” means (proxies, unmanned aerial vehicles, special forces, air force) to make the denial of the operation more plausible. The analysis points out that the benefits stemming from deniability do not necessarily require the intervention to be plausibly deniable. In support of its claims, the article examines five current case studies from the Middle East, and then it draws generalisable conclusions about the benefits and dangers of “deniable” wars, with particular regard to the aspects of cost-effectiveness and escalation dynamics.

Keywords: deniable wars, Middle East, warfare, plausible deniability, Syria

„Tagadható” háborúk?

A tanulmány napjaink közel-keleti fegyveres konfliktusainak vizsgálatából indul ki; abból a megfigyelésből, hogy a hosszú évek óta húzódó (polgár)háborúkban (Szíria, Líbia, Jemen) a helyi erőkön kívül számos külső állami szereplő vesz részt, amelyek azonban

¹ Pénzváltó Nikolett a Migrációkutató Intézet, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézet kutatója. E-mail: penzvalto.nikolett@uni-nke.hu

² Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-I-NKE-13 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

rendre tagadják közvetlen érintettségüket. Bár szerepük többnyire nyílt titok, mégis mintha mindenki szemet hunyna fölöttes. A tanulmány bevezeti a „tagadható” háború munkafogalmát –gyűjtőfogalomként. Ezzel célja egyrészt az, hogy felhívja a figyelmet a hadviselésnek erre a jellegzetességére. Másrészt pedig az, hogy a „hiteles tagadhatóság” (*plausible deniability*) széles körben népszerű fogalma mellé (illetve, sok esetben: helyett) hangsúlyosabban bevonja a hazai szakmai diskurzusba a „nem hiteles tagadhatóság” (*implausible deniability*), illetve az „el nem ismert” (*unacknowledged*) fellépés koncepcióit.

„Tagadható” háború alatt itt, most azt értjük, amikor a külső katonai beavatkozást végrehajtó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, és „tagadható” eszközöket használ, vagyis nem telepít nagyszámú saját szárazföldi erőt az adott konfliktusba (tehát például a nagy felkelés elleni, az úgynevezett COIN³-műveletek egyértelműen nem tartoznak ide), helyette közvetett módon, helyettesekkel (proxykkal),⁴ vagy közvetlenül, de távolról, drónokkal és légi műveletekkel, különleges erővel (távoli hadviselés)⁵ operál. A tagadhatóságot egy skálán célszerű értelmeznünk, amelynek egyik végén a hitelesen tagadható műveletek, másik vége felé pedig az el nem ismert, ugyanakkor egyre kevésbé hitelesen tagadható beavatkozások állnak. Közös ismérjük ugyanakkor a nyilvános elismerés (*acknowledgment*) hiánya.⁶

A tagadhatóság jelentette előnyök kiélvezéséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Lényegében folyamatosan látunk példákat nem hitelesen tagadható katonai beavatkozásokra, ahol a végrehajtó vagy jelentős támogatást nyújtó állam kiléte nyílt titok. Ez azonban önmagában nem jelenti azt, hogy egy nem hitelesen tagadható akció ne lehetne sikeres.⁷

A jól végrehajtott fedett és titkos műveletek elkövetőire optimális esetben nem, vagy csak hosszú idő elteltével derül fény. A tanulmány már csak ezért sem ezekre, hanem a skála másik vége felé eső, nem hitelesen tagadható katonai beavatkozásokra koncentrálna. Bár az elemzés az aktualitásokra fókuszál, ez nem jelenti azt, hogy nézőpontunk szerint a vizsgált jelenség ne képezte volna történetileg a hadviselés integráns részét. A „tagadható” eszközök alkalmazása nem jelenti továbbá azt, hogy egy állam ne vehetne

³ COIN: *counter-insurgency*.

⁴ Andrew Mumford meghatározása szerint a proxyháború indirekt elkövetőként használja a proxyháború és a proxyintervenció fogalmát abból a megfontolásból kiindulva, hogy az államok elsősorban mások háborúba avatkoznak be helyettesek segítségével. Mumford emellett a beavatkozás közvetett (indirekt) jellegét hangsúlyozza. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy egy külső állam a proxybeavatkozással párhuzamosan más mód(ok)on, közvetlenül, saját reguláris erővel is részt vegyen egy adott fegyveres konfliktusban. Vö. Andrew Mumford: *Proxy Warfare*. Oxford, Polity, 2013. Az egyes „helyettesek” függésének mértéke a patrónusállamtól értelmezésünk szerint egy skálán képzelhető el (amely a saját akarattal és erőforrásokkal nem rendelkező „báb”-tól a lényegében teljesen autonóm szereplőig terjedhet). Ebben a tanulmányban ugyanakkor csak olyan eseteket vizsgálunk, amikor állami szereplők nem állami szereplőket alkalmaznak proxyként.

⁵ A távoli hadviselés (*remote warfare*) lényege a legalapvetőbb megközelítésben, hogy olyan hadviselési módokkal operál, amelyek nem igénylik nagyszámú saját szárazföldi erő telepítését. Vö. Emily Knowles – Abigail Watson: *Remote Warfare. Lessons Learned From Contemporary Theatres*. [online], 2018. Forrás: oxfordresearchgroup.org.uk [2021. 03. 30.]

⁶ Rory Cormac – Richard J. Aldrich: Grey is the new black. Covert action and implausible deniability. *International Affairs*, 94. (2018), 3. 477–494.

⁷ Cormac–Aldrich (2018) i. m.

részt egyidejűleg más módokon, közvetlenül is az adott konfliktusban. Ebben az esetben a „tagadható” eszközök a nyílt műveletek rejtett támogatását szolgálják.⁸

A következőkben öt aktuális közel-keleti esetet tanulmányozunk. Nem célunk minden érintett szereplő és minden konfliktus lefedése, sem pedig az egyes konfliktusok mélységbeli elemzése. Arra törekedtünk, hogy különböző „tagadható” eszközöket (helyi nem állami szereplők támogatása kiképzéssel/ fegyverekkel, a hírszerzési értesülések megosztásával, katonai magánvállalatok, külföldi zsoldosok, pilóta nélküli repülőeszközök alkalmazása)⁹ és állami stratégiákat (Egyesült Államok, Oroszország, Törökország, Egyesült Arab Emírségek, Irán) mutassunk be. Az esettanulmányok felvázolását követően értékelünk, valamint megkísérlünk általánosítható következtetéseket levonni a „tagadható” háborúk előnyeit és veszélyeit illetően, különös tekintettel a költséghatékonyság és az eszkalációs¹⁰ dinamika vonatkozásában, illetve felhívjuk a figyelmet néhány mérlegelendő szempontra.

Közel-keleti esettanulmányok

Amerikai kiképzési támogatás és fegyverszállítás Szíriában

A kétezres évek nagy COIN-műveletei, az iraki és afganisztáni kudarc után nem meglepő, hogy Washington inkább a „tagadható”, helyetteseken keresztül beavatkozást preferálta a Szíriai Arab Köztársaságban zajló konfliktus esetében. Bár a nyugati világban sokan nem szeretik a proxyhadviselés kifejezést, ahhoz egyfajta negatív felhangot társítanak, az egyéb, szívesebben alkalmazott fogalmi kategóriák többsége – például a „partnereken keresztül, partnerekkel való és partnerek általi” fellépés (*working by, with, and through partners*) – a tanulmány fogalmi keretében egyértelműen proxybeavatkozásnak tűnik.¹¹

A költségeket és a saját áldozatok számát Szíriában az említett két korábbi művelethez képest kétségtelenül sikerült alacsonyabban tartania az Egyesült Államoknak. Az Operation Inherent Resolve (Eltökélt Támogatás) műveletben 2019 szeptemberéig 88 amerikai katona veszítette életét,¹² a művelet költsége pedig (a szíriai és az iraki „Iszlám Állam” elleni műveleteket is beleértve) 40,5 milliárd dollárt tett ki.¹³ Ezzel szemben az Operation Iraqi Freedom (Iraki Szabadság) hadművelet (2003–2011) és az afga-

⁸ A tanulmány tudatosan nem vonja be vizsgálódási körébe a hibrid hadviselés fogalmát, a fogalom rendkívüli vitatottsága és szerzeágazó definíciói okán. A „hibrid vita” beemelésének megítélésünk szerint a vizsgált téma szempontjából nincs akkora analitikus hozzáadott értéke, mint amennyire elvonná a fókuszot a tanulmány tagadhatósággal kapcsolatos, fő mondanivalójáról.

⁹ A tanulmány a kinetikus hadműveletek különböző formáira, illetve az azokra való felkészítésre (kiképzés, fegyverszállítás) fókuszál, ezért sem vizsgáljuk itt most külön pl. a kiber- vagy információs műveleteket.

¹⁰ Eszkaláció alatt egy konfliktus intenzitásában vagy kiterjedésében bekövetkező növekedést értjük.

¹¹ Ahogyan arra Amos C. Fox felhívja a figyelmet: azáltal, hogy eufemisztikusan beszél a proxykról az amerikai fegyveres erők, a saját azzal kapcsolatos megértését ássa alá, miként lehet sikeres proxykörnyezetben tevékenykedve. Lásd Amos C. Fox: Conflict and the Need for a Theory of Proxy Warfare. *Journal of Strategic Security*, (2019), 1. 44–71.

¹² U.S. Department of Defense: *Casualty Status as of 10 a.m. EDT Sept. 17, 2019*. [online], 2019a. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]

¹³ U.S. Department of Defense: *FY 2019 Quarter 4. Cost of War Update as of September 30*. [online], 2019b. Forrás: fas.org [2021. 03. 30.]

nisztáni Operation Enduring Freedom (Tartós Szabadság) hadművelet (2001–2014) csak a közvetlen ráfordítást tekintve (vagyis az egyéb járulékos költségeket nem számolva) 1309 milliárd dollárt, illetve 6784 amerikai halálos áldozatot követelt.¹⁴

Az amerikaiak proxyfellépését Szíriában legalább három szálon érdemes vizsgálni. Az első a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) által irányított fedett művelet, a Timber Sycamore, amely Bassár el-Aszad szíriai elnök rezsimjének megdöntésében támogatta volna a szíriai ellenzéki erőket pénzzel, fegyverekkel, kiképzéssel, logisztikai és hírszerzési támogatással, Szaúd-Arábiával, Jordániával és Törökországgal együttműködésben. A 2012–2013-ban indult művelet egymilliárd dolláros költségvetésével a CIA egyik legnagyobb fedett művelete. A Timber Sycamore befejezéséről a változó politikai célokkal összhangban a Trump-kormányzat döntött 2017 nyarán.¹⁵

A Timber Sycamore művelet, bár több ezer harcos kiképzéséhez járult hozzá, végső célját, Aszad megbuktatását nem érte el. Beszámolók szerint Barack Obama amerikai elnök a kezdetektől vonakodott elindítani a műveletet, és nyíltan rákérdezett a CIA-nál, hogy ez a megközelítés működött-e valaha.¹⁶ A művelet fedett jellegét belső és külső tényezők egyaránt indokolták. Várhatóan sem a választók, sem a kongresszus támogatását nem lett volna egyszerű megszerezni egy ilyen kalandhoz, a reputációs költségekről nem is beszélve. Nem vette volna ki magát jól, hogy az Egyesült Államok nyíltan megszegi a nemzetközi jogot, és (ismételten) meg akar buktatni egy közel-keleti rezsimet. Minden bizonnyal az a megfontolás is szerepet játszott a fedett proxy fellépésben, hogy nem akarták eszkalálni és formálisan is nemzetköziesíteni a polgárháborút. Noha egyesek szerint azáltal, hogy BGM-71 TOW páncéltörő rakétákat juttatott a felkelőknek, Washington mélyebbre húzta Oroszországot a szíriai konfliktusban, és ezzel hozzájárult annak nemzetköziesítéséhez.¹⁷ Az, hogy mennyi amerikai fegyver jutott végül szélsőséges csoportok kezére, és mennyien álltak át a kiképzettek közül azoknak a terrorszervezeteknek a soraiba, akik ellen az Egyesült Államok egy másik művelet keretében küzdött, nem megállapítható, ugyanakkor a művelet sikerességének értékelésekor mindenképpen figyelembe veendő szempont. Bár sok esély nem volt rá, a Timber Sycamore támogatói szerint a semminél mégis több, hogy a művelettel sikerül tárgyalóasztalhoz kényszeríteni Aszadot. Illetve kiemelik azt is, hogy Washington ezen a módon a többi érintett ország szíriai fegyverszállításait is tudta legalább valamilyen mértékben koordinálni.¹⁸

Ezzel párhuzamosan zajlott a Pentagon programja, amely az „Iszlám Állam” elleni harchoz képezte ki a különböző szíriai ellenzéki erőket. A 2014-ben indult, 500 millió dolláros költségvetésű kiképzési és felszerelési program (Train and Equip Program) azonban rövid idő alatt csúfos kudarcot vallott. Az eredeti tervek ellenére, melyek évi ötezer harcos

¹⁴ U.S. Department of Defense (2019b) i. m.

¹⁵ Mark Mazzetti et. al.: *Behind the Sudden Death of a \$1 Billion Secret C.I.A. War in Syria*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

¹⁶ Mark Mazzetti: *C.I.A. Study of Covert Aid Fueled Skepticism About Helping Syrian Rebels*. [online], 2014. 10. 14. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

¹⁷ Liz Sly: *Did U.S. weapons supplied to Syrian rebels draw Russia into the conflict?* [online], 2015. 10. 11. Forrás: washingtonpost.com [2021. 03. 30.]

¹⁸ Austin Carson – Michael Poznansky: *The Logic for (Shoddy) U.S. Covert Action in Syria*. [online], 2016. 07. 21. Forrás: warontherocks.com [2021. 03. 30.]

kiképzéséről szóltak, mindössze alig néhány tucat embert sikerült kiképezni. Kilenc hónappal az indulása után a program összeomlott, miután ennek a kevés újoncnak is vagy elfogták a túlnyomó részét, vagy azok beolvadtak más fegyveres csoportokba.¹⁹

A Train and Equip program kudarca után talált Washington megbízható helyi partnerre a szíriai kurdokban. 2017 júliusára az amerikai vezetésű koalíció a Szíriai Demokratikus Erők (SDF) több mint 8 500 tagját képezte ki.²⁰ Az *Organized Crime and Corruption Reporting Project* (OCCRP) és a Balkan Investigative Reporting Network (BIRN) 2017 szeptemberében közösen publikált jelentése szerint a Pentagon 2,2 milliárd dollár értékben tervezte fegyverekkel támogatni az SDF-et. Ebből 2017 májusáig 700 millió dollárt költött el, és további 900 millió dollár értékben kötött szerződéseket.²¹

Az Egyesült Államok együttműködése a szíriai kurdokkal ugyanakkor a kezdetektől mérgezte a viszonyt a NATO-szövetséges Törökországgal, amely az SDF derekát képező, döntően szíriai kurdokból álló Demokratikus Unió Pártjára (PYD) terrorszervezetként tekintett. Törökország a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) és a PYD elleni harcot előrébb valónak tekintette az „Iszlám Állam” legyőzésénél, ami elmérgesítette a török–amerikai viszonyt, bonyolította az amerikai vezetésű koalíciós erők szíriai fellépését, de megbolygatta a különböző kurd csoportok közötti erőviszonyokat is.²² Az SDF amerikai támogatása újabb rétegeket adott hozzá a szíriai (és iraki) proxyháborúhoz, lényegében hozzájárulva a konfliktus eszkalációjához. Az amerikai fellépés szerepet játszott a kurdok megerősödésében, ami Ankara közvetlen katonai műveleteihez vezetett.²³

Az SDF 2019 márciusában deklarálta a győzelmet az „Iszlám Állam” fölött. Donald Trump amerikai elnök 2019. október 6-án váratlanul bejelentette az amerikai kivonulás azonnali megkezdését a kurdok által ellenőrzött észak-szíriai területekről (mindezt egy, a török elnökkel folytatott telefonbeszélgetést követően). Három nappal később Törökország megindította a Béke Forrása elnevezésű hadműveletét (*Barış Pınarı Harekâtı*) a PYD erői ellen. Az amerikai döntés széles körű felháborodást váltott ki, mely hangok szerint az Egyesült Államok magára hagyta, elárulta a szíriai kurdokat.²⁴

Oroszország és a Wagner Csoport Szíriában és a harmadik líbiai háborúban

Proxyk alkalmazásával – más „tagadható” eszközök mellett – Oroszország is él, többek között Ukrajnában, Szíriában és Líbiában. Itt most csupán egyetlen eszközt vizsgá-

¹⁹ Ibrahim Hamidi: *Syrian Opposition Fighters Withdraw from US 'Train and Equip' Program*. [online], 2015. 06. 22. Forrás: thesyrianobserver.com [2021. 03. 30.]

²⁰ Wladimir van Wilgenburg: *8,500 SDF fighters trained by US-led coalition to combat ISIS, equipment delivered for 40,000 troops in Syria: official*. [online], 2017. 07. 09. Forrás: aranews.net [2021. 03. 30.]

²¹ Ivan Angelovski – Lawrence Marzouk: *Revealed: The Pentagon Is Spending Up To \$2.2 Billion on Soviet-Style Arms for Syrian Rebels*. [online], 2017. 09. 12. Forrás: occrp.org [2021. 03. 30.]

²² Lásd az iraki Kurdisztáni Demokrata Párt (KDP) és a PKK/PYD rivalizálását, illetve a szembenálló KNC–KDP–Törökország és a PYD–PKK–PUK–Irán tengely kialakulását.

²³ 2016–2017: Eufrátesz Pajzsa, 2018: Olajág, 2019: Béke Forrása hadművelet. Bővebben ld. Egeresi Zoltán: *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal*. [online], 2020. 01. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

²⁴ Steven A. Cook: *There's Always a Next Time to Betray the Kurds*. [online], 2019. 10. 11. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

lunk, a Wagner Csoport nevű katonai magánvállalat szerepét Szíriában és Líbiában.²⁵ A 2014-ben megalakult Wagner Csoportot ugyan katonai magánvállalatnak (PMC-nek) nevezik, a valóságban azonban rendkívül szoros kapcsolatban áll az orosz állammal, és számos esetben sokkal inkább működik orosz állami proxy erőként, mint magánvállalként.²⁶ A Wagner fegyvereseit nagy, több ezer fős létszámban először Szíriában telepítették 2015-től, ahol a szíriai kormányerők oldalán, ugyanakkor szoros koordinációban az orosz reguláris erőkkel és katonai hírszerzéssel, magas intenzitású műveletekben is részt vettek, és több esetben az orosz fegyveres erők soraiból ismert modern nehézfegyvereket is működtettek. Kiemelt szerepük volt például Palmüra visszafoglalásában.²⁷

A Fontanka.ru információi szerint 2016 nyarára a Wagner legtöbb fegyveresét kivonták Szíriából, és 2017-től már egy egészen más, a magánvállalat fogalmához sokkal közelebb álló szerepben (értsd sokkal inkább partikuláris üzleti érdekek képviselőiként) tértek vissza.²⁸ A Wagner fedőszervezetének tekintett Jevro Polisz nevű, 2016-ban bejegyzett, Jevgenyij Prigozsinnal szembe fordított vállalat az orosz energiaügyi minisztérium közreműködésével 2016 decemberében megállapodást kötött a szíriai ásványkincs- és olajügyi miniszterrel. Az egyezség a szíriai olaj- és gázmezők felszabadítására és védelmére vonatkozott. Cserébe a Jevro Polisz a mezők kitermeléséből származó bevételek negyedét kapta, valamint kompenzációt katonai kiadásaiért. Továbbá vállalta, hogy kiképzőkkel támogatja a szíriai különleges erőket.²⁹

Ebben a kontextusban következett be a 2018. február 7-i deir az-zóri incidens. A szíriai kormányerők és az oldalukon harcoló milicisták egy csoportja támadást indított az Egyesült Államok által támogatott SDF pozíciók ellen. A helyszínen az amerikai különleges erők tagjai is jelen voltak. Az amerikai válaszcsoportban több tucat (egyes beszámolók szerint több száz) orosz zsoldos veszítette életét, illetve sebesült meg súlyosan. Az amerikaiak a támadás előtt, közben és alatt is kapcsolatban voltak az orosz reguláris erők parancsnokságával, akiktől azt a tájékoztatást kapták, hogy nincsenek jelen orosz erők a terepen.³⁰ Az orosz parancsnokság azonban valószínűsíthetően nem tájékoztatta a „magánakciót” végrehajtó, az orosz összekötőkkel előzetesen nem egyeztető Wagnert a várható amerikai ellencsoportról.³¹ A Kreml ugyanakkor nem hagyta teljesen magára a csoport

²⁵ Azzal együtt, hogy Szíriában jelentős közvetlen orosz katonai jelenlét van, illetve Moszkva közvetlenül is támogatja Bassár el-Aszad szíriai elnök rezsimjét; valamint, hogy a Wagner Csoport szintén több további konfliktusban meghatározó szerepet tölt be.

²⁶ Bővebben ld. Hart Endre: *Az orosz katonai magánvállalatok és a Wagner Csoport szerepe, illetve működése.* [online], 2018. 02. 04. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.]

²⁷ Sergey Sukhankin: *Russian PMCs in the Syrian Civil War. From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond.* [online], 2019. 12. 18. Forrás: jamestown.org [2021. 03. 30.]

²⁸ Kimberly Marten: Russia's use of semi-state security forces. The case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35. (2019), 3. 181–204.

²⁹ Az AP megszerezte a szerződés szövegének másolatát, amely orosz nyelven letölthető a hivatkozott cikk végén található linkről. Ld. Nataliya Vasilyeva: *Thousands of Russian private contractors fighting in Syria.* [online], 2017. 12. 12. Forrás: apnews.com [2021. 03. 30.]

³⁰ Mike Eckel: *Pentagon Says U.S. Was Told No Russians Involved In Syria Attack.* [online], 2018. 02. 23. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]

³¹ Rác András – Jójárt Krisztián: *A Deir ez-Zór incidens. Amerikai légi csapás orosz zsoldosok ellen Szíriában.* [online], 2018. 02. 05. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.]

tagjait. A sérülteket orosz állami repülőgépekkel szállították oroszországi katonai kórházakba.³²

Az incidens egyrészt rámutatott arra, hogy a zsoldosokat sok esetben nehéz ellenőrzés alatt tartani, és az orosz katonai vezetéssel nem egyeztetett, profitorientált magánakciók adott esetben orosz állami érdekeket is sérthetnek (klasszikus „megbízó–ügynök” probléma). Az eset ugyanakkor azt is demonstrálta, hogy a tagadhatóságot a felhasználója ellen is lehet fordítani. Az orosz vezetésnek döntenie kellett, hogy elismeri a Wagner fegyvereseit sajátjaiként, ezzel megmenti a zsoldosokat a közelgő amerikai légitámadástól, vagy pedig fenntartja a tagadhatóságot a Wagnerre vonatkozóan, ezzel lényegében feláldozva az érintett kontingenst.³³

A másik oldalról ugyanakkor a Wagner Csoport szíriai alkalmazásának számos előnye is volt. Egyrészt segítette alacsonyan tartani az orosz hivatalos veszteségek számát. Pontos adataink nincsenek, azonban – például a Fontanka.ru szerint – míg 2017 végéig az orosz védelmi minisztérium 41 orosz katona halálát erősítette meg Szíriában, további legalább 73 zsoldos vesztette életét.³⁴ Másrészt a Wagner kiadásai az orosz védelmi költségvetésben sem jelennek meg. Az RBC 2016. augusztusi tudósítása szerint Oroszország havi 150 millió dollárt költött a Szíriában harcoló zsoldosokra.³⁵ A Jevro Polisz fizetését és felgyűrésének költségét pedig lényegében a szíriai állam vette át.

Az orosz jelenlét Líbiában 2019 szeptemberében vált igazán láthatóvá, amikor számos beszámoló tudósított arról, hogy több mint száz Wagner-zsoldos tűnt fel a Líbiai Nemzeti Hadsereg (LNA) és Khalifa Haftar tábornok oldalán az arcvonalon Tripoli ostromakor. Több beszámoló kiemelte az orosz mesterlövészek kiemelt hatékonyságát. A tagadhatóság leple alatt a hónap folyamán egy, a deir az-zórihoz hasonló incidensre is sor került. A Meduza oknyomozó portál információi szerint egy szeptemberi légi csapásban a Wagner Csoport 10–35 fegyverese vesztette életét Tripolitól délre.³⁶ A légitámadás pontossága felvetette annak lehetőségét, hogy azt török Bayraktar drónok hajtották végre, nem közvetlenül a líbiai Nemzeti Egyetértés Kormányának (GNA) erői.

Azt követően, hogy a GNA erői török támogatással egyre jelentősebb területeket foglaltak vissza, Haftar támogatói, köztük Oroszország is fokozta aktivitását. Egy 2020. májusi ENSZ-jelentés szerint 800–1200 wagneres tartózkodott Líbiában (többségükben orosz, de nagy számban belorusz, moldovai, szerb és ukrán állampolgárok is).³⁷ A Pentagon Afrika-parancsnoksága (AFRICOM) több beszámolóban is rámutatott Oroszország növekvő líbiai katonai jelenlétére.³⁸ Kiemelték, hogy a zsoldosok nem kiképzési, hanem har-

³² Rác–Jórárt (2018) i. m.

³³ András Rác – Krisztián Jórárt: *The Role of Irregular Forces in Russia's Hybrid Warfare*. [online], 2020. 06. 30. Forrás: coedat.nato.int [2021. 03. 30.]

³⁴ Ld. Vasilyeva (2017) i. m. Összehasonlításként kiemelhető, hogy az afganisztáni szovjet offenzíva első három évében mintegy 4800 szovjet katona esett el.

³⁵ *Russia Spending \$150M Monthly on Syria Mercenaries – Report*. [online], 2016. 08. 25. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 03. 30.]

³⁶ *A small price to pay for Tripoli*. [online], 2019. 10. 02. Forrás: meduza.io [2021. 03. 30.]

³⁷ Michelle Nichols: *Up to 1,200 deployed in Libya by Russian military group. U.N. report*. [online], 2020. 05. 06. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]

³⁸ Eric Schmitt: *Russian Attack Jets Back Mercenaries Fighting in Libya*. [online], 2020. 09. 11. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

ci cselekményekben vesznek részt, illetve, hogy orosz katonai szállítógépek többek között páncélozott eszközökkel, légvédelmi rendszerekkel látják el a Líbiában harcoló zsoldosokat. A Pentagon májusi beszámolója szerint Oroszország több mint egy tucat csapásmérő repülőgépet (MiG-29-esek és Su-24-esek) küldött Líbiába, amelyek az orosz zsoldosokat támogató csapásmérő műveleteket hajtottak végre. A repülőgépek Szírián keresztül érkeztek Líbiába, ahol átfestették őket, hogy ezzel is elfedjék orosz eredetüket. (Líbiával szemben ENSZ-fegyverembargó van érvényben.) Az AFRICOM emellett azzal vádolja a Wagnert, hogy aknákat és improvizált robbanóeszközöket telepítettek polgári területekre Tripoliban és környékén, figyelmen kívül hagyva a civilek biztonságát.³⁹

Oroszország tagadja, hogy részt venne a líbiai harcokban. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2020 januárjában úgy nyilatkozott, ha vannak is jelen orosz állampolgárok Líbiában, azok nem az orosz államot képviselik, és nem az orosz állam fizeti őket.⁴⁰

Törökország: harci drónok és szíriai zsoldosok

A 2020-as év folyamán egyre több hadszíntéren jelentek meg saját gyártású török pilóta nélküli harci repülőeszközök (Unmanned Combat Aerial Vehicle,UCAV), ismertebb köznevi nevükön harci drónok.⁴¹ A Tavasz Pajzs nevű török hadművelet során 2020. március elején a szíriai Idlibben a törökUCAV-ok töltötték be elsődleges szerepet, és jelentős veszteségeket okoztak az Aszad-rezsim erőinek soraiban. Líbiával összefüggésben azzal kerültek a címlapokra a GNA támogatására küldött török Bayraktar TB-2-es harci drónok, hogy 2020 májusában megsemmisítettek egy orosz gyártmányú Pancir-Sz1 légvédelmi rakétaüteget.⁴² Törökország és a kínai gyártmányú Wing-Loong II drónokat felvonultató Egyesült Arab Emírségek között valódi drón-proxyháború alakult ki Líbiában. Jelentős számú török harci drón érkezett továbbá Azerbajdzsánba is, amelyek nagyban hozzájárultak Baku katonai sikereihez a hegyi-karabahi háborúban.

AzUCAV-ok alkalmazása szintén lehetőséget ad a tagadhatóság nyújtotta előnyök kihasználására. Az alacsonyan repülő drónok a radarok és hagyományos légvédelmi rendszerek számára sok esetben láthatatlanok, illetve kívülről nem lehet minden esetben megállapítani azt sem, hogy milyen állampolgárságú operátor (jelen esetben például líbiai, azeri vagy török) irányítja azokat. Amennyiben pedig a drónt ellenséges találat éri vagy technikai okokból kényszerül a földre, az incidens nem kerül a pilóta életébe, ami miatt nagy valószínűséggel kevesebb figyelmet kap a hazai közvéleményben, ezáltal lehetőséget ad enyhébb válaszreakcióra a drónját elvesztő félnek, emellett attól sem kell tartani, hogy

³⁹ *Russia Denies Involvement As UN Slams Arms Shipments, Foreign Mercenaries In Libya.* [online], 2020. 09. 03. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]

⁴⁰ *Russia's Putin: Russians fighting in Libya do not represent the state.* [online], 2020. 01. 11. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]

⁴¹ 2019 decemberében az Észak-Cipruson található Geçitkale légibázist török UAV bázissá alakították át, hogy segítse a Földközi-tenger keleti medencéjében zajló török műveleteket. Zoltán Egeresi: *Escalating tensions between Turkey and Greece. Turbulence in the Eastern Mediterranean.* [online], 2021. 01. 29. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

⁴² Néhány napon belül több Pancirt is megsemmisítettek, ám döntő részük inaktív volt, hangárban állt vagy tréleren szállították éppen a támadás idején.

a foglyul ejtett pilóta esetleg leleplezi a művelet részleteit, nem kell kimenteni/kiszabadítani/kicserélni.

A drónok mellett a szíriai zsoldosok alkalmazása szintén a „tagadható” török intervenciók meghatározó elemévé vált. 2019 decemberétől Törökország regisztrációs központokat nyitott Szíriában, amelyekben Líbiába, a GNA támogatására toboroztak zsoldosokat. A 2019. november 27-én a GNA és Ankara által aláírt biztonsági és katonai együttműködési megállapodás említi a tanácsadók mellett „vendég személyzet” (guest personnel) cseréjének lehetőségét is, amely a definíció szerint „védelmi és biztonsági ügynökségek tagjait” foglalja magába.⁴³ A megfogalmazás számos spekulációra adott okot, melyek szerint ez a zsoldosok számára létrehozott fedőkategória. Az amerikai AFRICOM szerint Törökország nem kevesebb mint 5 000 szíriai zsoldost telepített Líbiába.⁴⁴ 2020 őszén a törökök által toborzott szíriai zsoldosok megjelentek a hegyi-karabahi háborúban is Azerbajdzsán oldalán. Az Emberi Jogok Szíriai Megfigyelőközpontja (SOHR) szerint mintegy 1 650 szíriai zsoldost telepítettek Hegyi-Karabahba, ahol legalább 126-an életüket veszítették a harcokban.⁴⁵ A török elnök tagadta, hogy országa szíriai fegyvereseket küldött volna Azerbajdzsánba.⁴⁶

A török gyakorlat a nemzetközi szervezetek figyelmét sem kerülte el. A 2005 júliusában létrehozott, „A zsoldosok alkalmazását mint emberi jogi jogsértések elkövetését szolgáló és a népek önrendelkezési jogának gyakorlását akadályozó eszközt vizsgáló” ENSZ-munkacsoport vezetője és az ENSZ több más különleges jelentéstevője 2020 júniusában közös levélben kért további információt a török kormánytól a zsoldosok toborzása, finanszírozása, szállítása és telepítése kérdéskörében.⁴⁷

Beszámolók szerint a szíriai zsoldosokkal 3–6 hónapos szerződéseket kötöttek (a szerződéseket hivatalosan nem a török kormánnyal, hanem a GNA-val kötötték). Szolgáltatukért cserébe havi kétezer dolláros fizetést, valamint török állampolgárságot ajánlottak nekik.⁴⁸ Sok esetben azonban a fegyveresek megfelelő előzetes tájékoztatás, felszerelés és logisztikai támogatás nélkül találták magukat a frontvonalon, az ígértnél kevesebb bért kaptak, és ha meggondolták volna magukat, meglehetősen korlátozott lehetőségük volt hazatérni. Többen számoltak be arról, hogy megtevesztették őket, például eredetileg csak őrző-védő feladatokra szerződtek. Hasonlóról számoltak be egyébként a hegyi-karabahi háborúba küldött szíriai zsoldosok is.

A zsoldosok jellemzően kiemelten magas veszteségeket szenvednek, becslések szerint több százan veszítették már életüket Líbiában. Ez elsősorban annak a következménye,

⁴³ Abdullah Bozkurt: *Full text of new Turkey, Libya sweeping security, military cooperation deal revealed*. [online], 2019. 12. 16. Forrás: nordicmonitor.com [2021. 03. 30.]

⁴⁴ *East Africa Counterterrorism Operation. North and West Africa Counterterrorism Operation. Lead Inspector General Report to the United States Congress*. [online], 2020. 04–06. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]

⁴⁵ *Nagorno-Karabakh's Syrian mercenaries*. [online], 2020. 10. 15. Forrás: syriahr.com [2021. 03. 30.]

⁴⁶ *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumartesi günü Fatih sonday gemimize gideceğiz*. [online], 2020. 10. 14. Forrás: aa.com.tr [2021. 03. 30.]

⁴⁷ *AL TUR 7/2020*. [online], 2020. 06. 10. Forrás: ohchr.org [2021. 03. 30.]

⁴⁸ Az egyik első beszámoló a *The Guardian*-é volt 2020 januárjában. Ld. Bethan McKernan – Hussein Akoush: *Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: theguardian.com [2021. 03. 30.]

hogyan toborzóik feláldozhatóként tekintenek rájuk. A harctéren parancsokaik sok esetben „ágyútölteléként” használják őket. Politikai szempontból „kényelmes”, hogy az elesett zsoldosok nem jelennek meg a török hivatalos statisztikákban, arról nem is beszélve, hogy Ankara így megszabadulhat a szomszédos Szíriában egyre nehezebben kezelhetővé váló fegyveres csoportok egy részétől is.

Törökország azonban nem az egyetlen állam, amely szíriai zsoldosokat küld Líbiába. Oroszország is élt ugyanezzel az eszközzel. Moszkva becslések szerint mintegy 2 000 szíriai zsoldost küldött harcolni az észak-afrikai országba, akik közül többen cserébe kegyelmet kaptak az Aszad-rezsim elleni felkelésben betöltött szerepükért.⁴⁹ Végeredményben az a furcsa helyzet állt elő, hogy mások mellett szíriai zsoldosok harcoltak szíriai zsoldosok ellen a líbiai háborúban.

Az Egyesült Arab Emírségek Libiában és Jemenben

Az Egyesült Arab Emírségek (EAE) az egyik legjobb példa arra, hogy a „tagadható” eszközök alkalmazása messze nem csak a nagyhatalmak privilégiuma. Az Öböl-monarchia közel tízmillió fős népességgel (amelynek mindössze bő 10%-a az Emírségek állampolgára, a többiek külföldi vendégmunkások) és „mindössze” 63 ezer fős aktív fegyveres erővel rendelkezik,⁵⁰ ami a többi vizsgált államhoz képest csekélynek tekinthető. Anyagi erőforrásokban azonban az EAE nem szűkölködik, a proxy és távoli hadviselés megközelítésével így lehetővé vált számára az aktív katonai részvétel egyidejűleg a líbiai és a jemeni konfliktusban is.

Abu Dhabi a két országban eltérő stratégiát alkalmazott. Líbiában elsősorban légi csapásokra és fegyverszállításokra támaszkodott, míg Jemenben a helyi szárazföldi milíciák kiképzésére és támogatására helyezte a hangsúlyt. Az EAE a GNA-val szemben álló Haftar tábornok egyik, ha nem a legjelentősebb támogatójának tekinthető: 2019. április 4-e óta több mint 850 drón- és légicsapást hajtott végre Haftar oldalán. A közvetlen katonai beavatkozás mellett azonban a támogatás közvetett eszközeivel is él. Abu Dhabi több ezer tonna fegyvert és lőszert szállított az LNA-nak, köztük modern fegyvereket is (például támadó helikoptereket, páncélozott eszközöket, harci drónokat és légvédelmi rakétákat). Csak 2020 első negyedében több mint száz repülőgép érkezett az Egyesült Arab Emírségekből Kelet-Líbiába, amelyek valószínűsíthetően fegyvereket és lőszert szállítottak.⁵¹ A helyi erők mellett az EAE külföldi zsoldosok, elsősorban több ezer szudáni zsoldos toborzásában és Líbiába szállításában is részt vett. Több forrás is alátámasztja, hogy az emírségekbeli Black Shield Security vállalat tömegesen tévesztett meg szudáni

⁴⁹ *Russia sends former Syria rebels to fight for Haftar against one-time comrades.* [online], 2020. 04. 13. Forrás: alaraby.co.uk [2021. 03. 30.]

⁵⁰ International Institute for Strategic Studies: *The Military Balance 2020.*

⁵¹ Zárójelben érdemes megjegyezni, ez az egyik legjobb példa arra, hogy az EU Irini művelete, amely az ENSZ fegyverembargóját hivatott betartatni, azonban kizárólag az elsősorban Törökország által használt földközi-tengeri útvonalat ellenőrzi, miért egyoldalú és alkalmatlan a feladatra. Bővebben ld. Pénzváltó Nikolett – Vargha Márk: *(Ne) folytassa, Sophia! – Az Irini művelet kilátásai.* [online], 2020. 06. 19. Forrás: migraciokutato.hu [2021. 03. 30.]

fiatalokat: szerződést ajánlottak nekik, hogy az EAE-ben dolgozzanak biztonsági őrként, majd kiképzőtáborokba vitték és erővel a líbiai és jemeni hadszínterekre telepítették őket.⁵²

Míg Törökország és Moszkva líbiai fellépése jelentős nemzetközi figyelmet és nyugati kritikát váltott ki, az EAE beavatkozását a nemzetközi szereplők sok esetben mintha nem akarnák észrevenni.⁵³ Abu Dhabi hivatalosan tagadja, hogy részt venne a líbiai háborúban, álláspontja szerint a békefolyamatot támogatja.⁵⁴ Az EAE líbiai szerepvállalását elsősorban a Muszlim Testvériséget támogató Katar és Törökország, illetve a Muszlim Testvériség térnyerését ellenző EAE és Szaúd-Arábia közötti szembenállás kontextusában célszerű értelmezni. Ez az egyik olyan törésvonal, amely egy fontos réteget ad hozzá a líbiai proxy háborúhoz, és ami egyértelműen hozzájárul a konfliktus elhúzódásához.

Jemen esetében ez a törésvonal, illetve kontextus sokkal inkább az EAE és Szaúd-Arábia Iránnal szembeni hatalmi vetélkedése. Az Irán által támogatott jemeni húszik elleni küzdelemben a szaúdi–EAE-koalíció az Egyesült Államok támogatását is élvezte. 2015 közepétől az EAE különböző hátterű és jogi státuszú jemeni milíciákat (a megmaradt jemeni kormányerők, dél-jemeni szeparatisták, helyi törzsi milíciák, szalafi csoportok) szervezett, képzett ki, fegyverzett fel és fizetett. A helyi erők mellett szenegáliakat, eritreaiakat, szudániakat, valamint latin-amerikai zsoldosokat telepített Jemenbe, összesen több ezer főt. Beszámolók szerint az EAE évek óta építi dél-amerikaiakból álló zsoldoseregét. A 2010-ben kezdődött program keretében több száz kolumbiait képeztek ki az EAE területén, a jemeni volt azonban az első harci telepítésük (2015-ben 450, elsősorban kolumbiai zsoldost telepítettek Jemenbe, de vannak közöttük panamai, salvadori és chilei fegyveresek is).⁵⁵

A jemeni proxy intervenció elemzésekor ismét felmerül a nem szándékolt eszkaláció veszélye. A beavatkozás, amellyel egy „jemeni Hezbollah” kialakulását remélték megelőzni, a húszik megerősödéséhez és Iránnal fennálló kapcsolatuk sokkal szorosabbá válásához vezetett, melynek következtében immár közvetlenül képesek fenyegetést gyakorolni Szaúd-Arábiára és az EAE-re, ahogyan azt a szaúdi célpontok ellen végrehajtott rakéta- és dróntámadásaik demonstrálják.⁵⁶ Abu Dhabi 2019 júniusában részleges visszavonulásról döntött Jemenből, melyben elsődleges szerepe volt annak, hogy nem akarta eszkalálni a helyzetet Iránnal. Az Egyesült Államok és Irán között 2019-től egyre jobban kieleződő konfliktus hatására az EAE látványosan a feszültségek csökkentésére törekedett, felismerve a fellépésében rejlő eszkalációs potenciált. (A hivatalos fizikai jelenlétük kivonása azonban nem jelenti azt, hogy teljesen magára hagyták volna az általuk támogatott erőket.)⁵⁷

⁵² Hiba Zayadin: *Recruited as Security Guards in the UAE, Deceived into Working in Conflict-Ridden Libya Instead*. [online], 2020. 11. 01. Forrás: hrw.org [2021. 03. 30.]

⁵³ Emadeddin Badi: *Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya*. [online], 2020. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

⁵⁴ *UAE implicated in lethal drone strike in Libya*. [online], 2020. 08. 28. Forrás: bbc.com [2021. 03. 30.]

⁵⁵ Emily B. Hager – Mark Mazzetti: *Emirates Secretly Sends Colombian Mercenaries to Yemen Fight*. [online], 2015. 11. 25. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

⁵⁶ Guido Steinberg: *Regional Power United Arab Emirates. Abu Dhabi Is No Longer Saudi Arabia's Junior Partner*. [online], 2020. 07. Forrás: swp-berlin.org [2021. 03. 30.]

⁵⁷ Sheren Khalel: *UAE deeply involved in Yemen despite claims of withdrawal, experts say*. [online], 2021. 02. 22. Forrás: middleeasteye.net [2021. 03. 30.]

Irán és az „ellenállás frontja”⁵⁸

Az Iráni Iszlám Köztársaság rendkívül hatékony képességet épített ki a Közel-Keleten: Szíriában, Irakban, Libanonban, a palesztin területeken, Jemenben és Afganisztánban is rendelkezik helyi partnerekkel, mely hálózat – más előnyök mellett – széleskörű tagadhatóságot biztosít. Napjainkban az Iránnal szoros kapcsolatot ápoló milíciák létszáma elérheti a 200 ezer főt. Ezek a milíciák különböző mértékben autonómak, illetve függenek Teherántól. Az *International Institute for Strategic Studies* (IISS) klasszifikációja öt kategóriára bontja ezeket a fegyveres csoportokat: partner, stratégiai szövetséges, ideológiai szövetséges, proxy vagy állami szerv,⁵⁹ akiket Irán különböző módokon (tanácsadással, kiképzéssel, pénzzel, fegyverekkel) támogat.

Míg az oroszoknak és az amerikaiaknak az afganisztáni (illetve utóbbiaknak az afganisztáni és az iraki) háború szolgált fontos tapasztalatokkal, addig Iránnak a 300 ezer iráni halálos áldozatot, valamint 645 milliárd dollárt követelő iráni–iraki háború (1980–1988) volt elsősorban az a sokk, amely katonai paradigmaváltásra készítette.⁶⁰ A háború többek között arra tanította meg Iránt, hogy rétegzett védelemre és aszimmetrikus válaszokra kell támaszkodnia. Az új iráni katonai doktrína létrejöttében kiemelt szerepet játszanak a körülmények is, jelesül Irán állami szövetségesek nélküli, nemzetközi szankcióktól sújtott helyzete. Az ideológiai elem, az iszlám forradalom exportjának, illetve a síita muszlimok védelmének a célja szintén szerepet játszott ennek a képességnek a kialakításában. Látni kell azonban, hogy Teheránt ebből a szempontból rugalmasság jellemzi. A nemzetközi „ellenállás tengelyének” tagjai lehetnek például szunnita csoportok is (például a Hamász), illetve együttműködnek mindazokkal, akik az iráni érdekeket, a *velájet-e faqih*⁶¹ fennmaradását szolgálják.

Az Irán támogatását élvező közel-keleti nem állami szereplők olyan modern képességeket fejlesztettek, például a drónok és a rakéták területén, amelyek a fejlett állami szereplőkre is fenyegetést jelentenek. Bár az iráni pénzügyi támogatás továbbra is kulcsfontosságú számukra, a legtöbb csoport hazai forrásokból is tud bevételhez jutni. A Hezbollahnak például Irán még mindig évi 700 millió dollár támogatást nyújt, emellett azonban a szervezetnek van mintegy 300 millió dollárnyi saját bevétele is adományokból, illetve csalásból, hamisított áruk kereskedelméből és kábítószer-csempészetből,⁶² továbbá állami tényezőként (elsősorban parlamenti képviselőin és miniszterein keresztül) állami forrásokkal is rendelkezik. Az iráni támogatás segítette a különféle milíciákat abban is, hogy megerősödjenek otthon politikai értelemben is, integrálódnak a hazai politikai és gazdasági folyamatokba. Libanonban a Hezbollah amellett, hogy növelte katonai

⁵⁸ Ideológiai, katonai és kulturális ellenállás a Nyugat érzékelt uralmával és Izrael létezésével szemben.

⁵⁹ *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. [online], 2019. 10. Forrás: iiss.org [2021. 03. 30.]

⁶⁰ *Iran's Networks of Influence in the Middle East*. i. m.

⁶¹ A vallástudós irányításán alapuló (síita) iszlám kormányzás modellje, amelyet Khomeini ajatollah dolgozott ki, és amelyet az 1979-es iszlám forradalmat követően népszavazáson fogadtak el. Bővebben ld. N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2020.

⁶² Ariane M. Tabatabai – Colin P. Clarke: *Iran's Proxies Are More Powerful Than Ever*. [online], 2019. 10. 16. Forrás: rand.org [2021. 03. 30.]

képességeit, legitim politikai erővé fejlődött, amely a kormányban is szerepet vállal (az elmúlt években két-két miniszterrel rendelkezett az egymást követő kormányokban). Az iraki Népi Mozgósítás (PMF) ernyőszerkezete pedig nem csupán hivatalosan elismert „független katonai formációvá”, az iraki fegyveres erők részévé vált 2016-ban Irakban, de számos tagja erős politikai pozíciókkal rendelkezik, illetve a Népi Mozgósítási Bizottságnak az iraki központi költségvetésből allokálnak pénzt (fizetésekre, fegyverekre, a „mártírok” családjainak kompenzálására, újjáépítési projektekre).⁶³

Az „ellenállás tengelye” ma már kevésbé tekinthető klasszikus patrónus–proxy kapcsolatnak, sokkal inkább egy Irán vezette partnerségnek, amely a kollektív biztonságon és az expedíciós erők által megerősített kiterjesztett elrettentésen alapul.⁶⁴ Ez a partneri hálózat elviekben azzal a kockázattal fenyeget, hogy egy helyi konfliktus is regionális háborúvá eszkalálódhat. Például szélsőséges esetben egy, a libanoni Hezbollah ellen végrehajtott támadás az iraki PMF-et alkotó milíciák vagy a jemeni húszik (Anszár Allah) válaszcspásait is maga után vonhatja, megtorlásként a Hezbollahot ért agresszióra. Eszkaláció esetén pedig az egyes csoportok egyidejű támadást hajthatnak végre több arcvonalon. Egy hasonló dominóeffektus percepciója legalábbis fennáll.⁶⁵ Mindez az eszkaláció tovább gyűrűzésével fenyegethet, amennyiben valamelyik milícia beavatkozása valamely konfliktusba egy külső állami szereplő érdekeit sérti. Szíriában például jelentős mértékben a Hezbollah megjelenése vonzotta be az izraeli légcsepásokat a konfliktusba. A „proliferció” félelem, vagyis hogy a különböző milíciák modern fegyverekhez, akár tömegpusztító fegyverekhez juthatnak, további államokat készíthet lépésekre.

Az Irán által szponzorált milíciák között jó az interoperabilitás. Van tapasztalatuk az egymás melletti küzdelemben, különféle, városi, hegyi és sivatagos területen folytatott harcokban, illetve képesek külföldön is fellépni. A Hezbollah például a jemeni húsziknál és az iraki PMF-nél is végrehajtott tanácsadói feladatokat.⁶⁶ Továbbá Szíriába telepítették például a 10–15 ezer afgán milicistából megszervezett Fátimijún dandárt is, hogy harcoljon az Aszad-erők oldalán, de pakisztáni (Zejnábijún dandár) és bahreini harcosokat is mozgósítottak.⁶⁷

Irán hivatalos szinten hagyományosan igyekezett elhatárolódni az olyan csoportok tevékenységétől, mint például a Hezbollah. Az iráni Iszlám Forradalmi Gárdán belüli Qudsz Hadtest (ők felelősek Irán külföldi proxy műveleteiért) parancsnokának, Qászem Szolejmáninak a 2020. január 3-i célzott amerikai likvidálását követően azonban Teherán nyilvánosan magához ölelte ezeket a csoportokat.⁶⁸ 2020. január 9-én a Forradalmi Gárda légierijének parancsnoka sajtótájékoztatót tartott, amelyen Irán különböző regionális

⁶³ Renad Mansour: *Networks of power. The Popular Mobilization Forces and the state in Iraq*. [online], 2021. 02. 25. Forrás: chathamhouse.org [2021. 03. 30.]

⁶⁴ Brian Katz: *Axis Rising. Iran's Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*. [online], 2018. 11. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]

⁶⁵ Katz (2018) i. m.

⁶⁶ Katz (2018) i. m.

⁶⁷ Seth G. Jones: *War by Proxy. Iran's Growing Footprint in the Middle East*. [online], 2019. 03. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]

⁶⁸ Az incidensről és kontextusáról bővebben ld. Ablaka Gergely et. al.: *Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]

szövetségeseinek zászlói jelzésértékűen tűntek fel mögötte. Egyes kommentátorok szerint ez egyértelmű figyelmeztetés volt az Egyesült Államoknak: ha csapást mérsz ránk, akkor visszavágunk, és széleskörű elérésünk van.⁶⁹ Az Irán befolyását, valamint hatalmi kivetítő és elretentő képességét növelő nem állami szereplők kulcselemei az Egyesült Államokkal folytatott iráni hatalmi versengésnek.

Azt azonban mindenképpen fontos látni, hogy az iráni proxyk messze nem minden esetben iráni utasításra cselekednek, saját eszközökkel és agendával rendelkeznek. Nem egyszerű megállapítani, hogy az egyes esetekben koordináltak-e, és ha igen, mennyire szorosan a Qudsz erőivel. Nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy Irán rendelte volna el a támadást például 2019. szeptember 14-én, amikor drónok és robotrepülőgépek intéztek csapást szaúdi olajlétesítmények ellen (a támadásért a felelősséget a jemeni húszik vállalták magukra, a későbbi amerikai vizsgálat azonban azt állapította meg, hogy a támadás északi irányból érkezett),⁷⁰ vagy éppen azt a 2020. március 11-i rakétatámadást, amelyben két amerikai és egy brit katona vesztette életét az iraki Tádzsi támaszponton (Washington a PMF egyik vezető erejét képező Katá'ib Hezbollahot nevezte meg felelősnek az agresszióért).⁷¹ A korábbi partnerek le is válhatnak Iránról. Irán és a Hamász kapcsolata például a szíriai háború kitörését követően megromlott, amikor a Hamász a szíriai kormánnyal szemben foglalt állást, amit követően Irán beszüntette a szervezet pénzügyi támogatását. Igaz, 2017-től a Hamász újra közeledni kezdett Teherán felé, mostanra kapcsolatuk pedig lényegében helyreállt.

A kockázatok és lehetőségek értékelése

A „tagadható háborúk” előnyei

A tagadhatóság jelentette előnyök különösen vonzó alternatívává teszik az ilyenfajta beavatkozásokat a döntéshozók számára a be nem avatkozás és a közvetlen, nyílt, nagyarányú beavatkozás közötti spektrumon. A közvetlen érintettség tagadásának elsődleges célja a költségek alacsonyan tartása. A proxy beavatkozásnak általánosságban jellemzően alacsonyabbak az anyagi és az emberi költségei is a beavatkozó állam szempontjából (a helyi közösségeket illetően ez már közel sem biztos). A háborúban vállalt szerep el nem ismerése azonban a hazai és nemzetközi legitimációs költségek alacsonyan tartásához is hozzájárul. Alkalmazói oldalról nézve rendkívül előnyös, hogy az ilyen típusú műveletek kisebb eséllyel vonnak maguk után közvetlen negatív következményeket: belpolitikai szempontból népszerűségvesztést, külpolitikai szempontból elítélő nemzetközi reakciókat, szankciókat és/vagy válaszcsoportot. Egyfajta megoldást jelent, amennyiben a nyílt beavatkozásnak nincs belső társadalmi támogatottsága vagy nehézségekbe ütközne

⁶⁹ Sulome Anderson: *Iran's Proxy Threat Is the Real Problem Now*. [online], 2020. 01. 10. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]

⁷⁰ Humeyra Pamuk: *Exclusive: U.S. probe of Saudi oil attack shows it came from north – report*. [online], 2019. 12. 19. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]. Irán hivatalosan tagadta érintettségét: *Iran denies involvement in Saudi attacks*. [online], 2019. 09. 16. Forrás: al-monitor.com [2021. 03. 30.]

⁷¹ Mark Mazzetti – Eric Schmitt: *Pentagon Order to Plan for Escalation in Iraq Meets Warning From Top Commander*. [online], 2020. 03. 27. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]

a szükséges jogi felhatalmazás megszerzése. Egyszerre segíthet a politikai vezetőnek alacsony tartani a hivatalos veszteségek számát, valamint elhárítani a felelősséget és adott esetben elkerülni az alkotmányos felelősségre vonást, elszámoltatást. Hasonló a helyzet a nemzetközi szinten. A „tagadható” fellépéssel elkerülhető az a benyomás, hogy katonai agresszió történt, valamint az ezzel járó jogi és reputációs költségek, válaszlépések, szankciók. Megőrizhető a semleges, nem hadviselő státusz képe. A beavatkozó állam alkotmányos rendjén kívül eső erők használatával látszólag következmények nélkül át lehet lépni „vörös vonalakat”, nemzetközi jogi normákat. A parancsnoki felelősség határai szintén elmosódnak, a külső szponzor tagadhatja a felelősséget.

Ahogy a fenti esettanulmányokban is láthattuk: ahhoz, hogy egy állam élvezhesse a tagadhatóságból fakadó előnyöket, nem feltétlenül szükséges az, hogy az adott beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Egy nem hitelesen tagadott művelet is lehet sikeres. Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a tagadhatóság nem hiteles, miért nem mutatnak erre rá gyakrabban és kéri számon határozottabban más államok ahelyett, hogy mintegy közreműködne a színjátékban? Ez átvezet minket a tagadható beavatkozások következő előnyéhez, az eskaláció-kontrollhoz.

Az el nem ismert intervenció révén könnyebben elkerülhető az adott konfliktus eskalációja. Ez ismételt nem új jelenség. A hidegháború alatt például a szembenálló csoportok felfegyverzése és támogatása lehetővé tette a két szuperhatalomnak, hogy közvetve csapjanak össze, és a nukleáris megtorlás küszöbe alatt maradjanak, de hozhatnánk példákat jóval korábbról is.

A nyílt beavatkozással veszélybe kerülne annak percepciója, hogy az egy helyi konfliktus. A rejtett szerepvállalással a külső szereplők el kívánják kerülni az új klasszifikációt, miszerint a konfliktus nemzetközivé vált, ez ugyanis olyan dinamikákat indítana el, amelyek nehezebbé teszik az eskaláció elkerülését. A tagadható módokon, például proxykon keresztül történő intervenció teret hagy minden érintett szereplőnek arra, hogy úgy tegyen, mintha semmi nem történt volna. Ha ugyanis elismernék a beavatkozó állam közvetlen felelősségét, akkor nagyobb lenne a nyomás a politika vezetőkre, hogy fellépjenek ellene. Emiatt van a hallgatóságos összejátszás az államok között, ami egyszerre segít elkerülni az eskalációt és a presztízsvesztést a felek számára.⁷²

Az el nem ismert fellépés veszélyei és hátulütői

Az ilyen típusú intervencióknak azonban számos veszélye és hátránya is van. Az egyik, hogy egy ilyen beavatkozás önmagában ritkán hatékony. Kizárólag tagadható eszközök (proxyk, különleges- vagy légierő) alkalmazásán keresztül nyilvánvalóan nem lehet olyan mértékben irányítani az eseményeket, mintha jelentős szárazföldi erővel lenne jelen egy adott állam az adott hadszíntéren. Erre utalt például Barack Obama is a szíriai ellenzék felfegyverzése esetében. Meghatározó kihívást jelent továbbá a proxyk kontrollja. Előfordulhat, hogy a helyettesek nem hajtják végre pontosan az utasítást, vagy saját külön agendájukat kezdik el követni. A proxyk fellépése vissza is üthet az alkalmazó államra,

⁷² Mazzetti–Schmitt (2020) i. m.

mint például az amerikaiak által kiképzett, majd nem sokkal később szélsőséges dzsihádistának állt közel-keleti fegyveresek esetében. Annak a lehetősége is felmerül, hogy az ellenérdekelte fél kihasználhatja a proxy és a szponzor közötti kapcsolat tagadását, és visszaélhet vele, mint ahogyan az történt a Wagner Csoport elleni deir az-zóri amerikai légi csapáskor. A proxyk támogatása mögül sok esetben nehéz kihátrálni, különösen a demokratikus országoknak. Ahhoz, hogy a hazai lakosságot megnyerjék egy proxy csoport támogatásához, a szponzor állam gyakran maga is zászlajára veszi a proxy ügyét, a harcosok hősiességét hirdeti, ami nehezebbé teszi, hogy amennyiben érdekei úgy kívánják, magukra hagyja őket. Ez volt a helyzet például az Egyesült Államok és a szíriai kurdok esetében. A megbízó-ügynök kapcsolat homályban tartása ronthatja továbbá a beavatkozó állam hitelességét. Elég, ha arra gondolunk, hogy a Közel-Kelet társadalmi kis túlzással már mindenütt CIA-beavatkozást látnak. Hasonló probléma lehet, hogy az agresszió, akár valós, akár vélt, ellensúlyozó magatartást (például növekvő Amerika-ellenességet) válthat ki, ami végeredményben éppen a beavatkozó eredeti szándékával ellentétes folyamatokhoz vezethet.

Bár fentebb előnyként említettük, hogy az el nem ismert beavatkozások csökkenthetik a konfliktus eszkalációjának esélyét, az eszkalációs dinamikára gyakorolt hatásuk egyáltalán nem egyértelmű, könnyen vezethetnek ugyanis ezzel egy időben véletlenszerű vagy nem szándékolt eszkalációhoz.⁷³ Véletlen eszkalációra jó példa (a térségen kívülről) az Ukrajna fölött repülő maláj utasszállító repülőgép lelövésének esete 2014 júliusában,⁷⁴ amikor a kezelőszemélyzet hibája nagymértékben hozzájárult az Oroszországgal szembeni nyugati szankciók kiszélesítéséhez. Szíria számos példát szolgáltat nem szándékolt eszkalációra. A külső szereplők, hogy előmozdítsák saját érdekeik érvényesülését, több esetben olyan helyi szereplőket támogattak, amelyet egy másik állam létfenyegetésnek tekintett. Az Egyesült Államok által támogatott szíriai kurdokat Törökország, az Irán által támogatott Hezbollahot Izrael, a Törökország által támogatott egyes iszlamista szereplőket mások mellett Oroszország tekintette létfenyegetésnek. Az érintett államok tarthattak attól, hogy a proxyk a kapott fegyvereket később majd ellenük használhatják fel. Emellett az intervenció nem várt módon kielezheti a beavatkozó államok közötti konfliktusokat (mint ahogyan történt például Törökország és az Egyesült Államok viszonyában, de az Egyesült Arab Emírségek jemeni tapasztalata is jó példa erre, az Iránnal kapcsolatos eszkalációs dinamika révén), valamint a helyi szereplők közötti erőegyensúly felborítása következtében más belső, helyi konfliktusokat is (például a különböző közel-keleti kurd csoportok közötti hatalmi versengés). A külső beavatkozás újabb proxyrétegeket adhat hozzá az adott helyi konfliktushoz, ezáltal rendkívüli mértékben megnehezíti a rendezést. A számos külső szereplő bevonódása hozzájárul a konfliktus elhúzódásához.

⁷³ Nem szándékolt (inadvertent) eszkalációknak nevezzük, amikor egy hadviselő fél egy szándékos lépése szándékán kívül vezet eszkalációhoz, nem számolt következményként. A véletlenszerű (accidental) eszkaláció pedig egy nem tervezett, nem szándékos esemény hatására következik be. Vö. Forrest E. Morgan et al.: *Dangerous Thresholds. Managing Escalation in the 21st Century*. RAND Corporation, 2008.

⁷⁴ A Malaysia Airlines 17-es, menetrend szerinti járatát 2014. július 17-én Ukrajna légterében Buk-rakéta-találat érte, aminek következtében lezuhant, fedélzetén 298 emberrel.

Összegzés és következtetések

A tanulmányban bevezettük a „tagadható” háború fogalmát, amelyet azokra a külső katonai intervenciókra alkalmaztunk, amikor egy beavatkozó állam nem ismeri el közvetlen érintettségét, a művelet hihetőbb tagadásához pedig „tagadható” eszközöket (proxykat, pilóta nélküli repülőeszközöket, különleges erőket, légiert) használ. Rámutattunk, hogy a tagadhatóság jelentette előnyök eléréséhez nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás hitelesen tagadható legyen. Folyamatosan látunk példákat nem hitelesen tagadható katonai intervenciókra, ahol a végrehajtó vagy jelentős támogatást nyújtó állam kiléte nyílt titok. Ez azonban önmagában nem jelenti azt, hogy egy nem hitelesen tagadott művelet ne lehetne sikeres. A többi állam közrejátszása mögött jellemzően az áll, hogy el kívánják kerülni a válaszkényszert.

A „tagadható” beavatkozások főbb előnyeit és hátrányait az alábbi táblázatban összegeztük. Minden beavatkozással kapcsolatos döntés egyedi mérlegelést igényel, amihez azonban az alábbi szempontok hasznos segítséget nyújtanak.

Előnyök	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> • Nehezebben bizonyítható a beavatkozó érintettsége • Általában alacsonyabb anyagi költségek • Alacsonyabb saját emberi költségek • Kisebb a belpolitikai népszerűségvesztés esélye • Kisebb az elítélő nemzetközi reakciók, szankciók, válaszcspás esélye • Jogi normák, „vörös vonalak” könnyebben átléphetők • Felelősségre vonás könnyebb elkerülése • Kisebb a nyomás a konfliktus eszkáálására • Helyi konfliktus percepciójának megőrzése 	<ul style="list-style-type: none"> • Önmagában ritkán hatékony • Nehezen megvalósítható a proxyk kontrollja, cselekedeteik visszautethetnek a megbízóra • Nehéz később kihátrálni a proxyk mögül • A külső beavatkozás nem várt ellensúlyozó magatartást válthat ki • Az ellenérdekelte fél kihasználhatja a proxy és a szponzor közötti kapcsolat tagadását • Ronthatja a beavatkozó állam megítélését és hitelességét • Nő a véletlenszerű és nem szándékolt eszkááció esélye • Újabb proxy rétege(ke)t ad hozzá az eredeti konfliktushoz • A konfliktus tartós elhúzódását eredményezheti

1. táblázat: A „tagadható” háborúk előnyei és veszélyei

Forrás: a szerző szerkesztése

Az el nem ismert katonai beavatkozásoknak a jövőben is meghatározó szerepük lesz. A világ kevésbé demokratikus országaiban, ahogyan a vizsgált esettanulmányokban is láthattuk, bevett gyakorlat a különféle „tagadható” eszközök alkalmazása. A nyugati államok pedig – bár egyes ilyen eszközök a nyugati világban is egyre kedveltebbek, elsősorban a COIN-műveletek (részleges) alternatívájaként – növekvő mértékben válaszokat kellene, hogy tudjanak adni ezekre a folyamatokra.

Felhasznált irodalom

- A small price to pay for Tripoli*. [online], 2019. 10. 02. Forrás: meduza.io [2021. 03. 30.]
- Ablaka Gergely – Deák András György – Csiki Varga Tamás – Egeresi Zoltán – Etl Alex – Háda Béla – Jójárt Krisztián – Kemény János – Péczeli Anna – Pénzváltó Nikolett – Rácz András – Tálás Péter: *Az amerikai–iráni viszony legújabb kiéleződésére adott nemzetközi válaszok*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]
- AL TUR 7/2020*. [online], 2020. 06. 10. Forrás: ohchr.org [2021. 03. 30.]
- Anderson, Sulome: *Iran's Proxy Threat Is the Real Problem Now*. [online], 2020. 01. 10. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Angelovski, Ivan – Lawrence Marzouk: *Revealed: The Pentagon Is Spending Up To \$2.2 Billion on Soviet-Style Arms for Syrian Rebels*. [online], 2017. 09. 12. Forrás: occrp.org [2021. 03. 30.]
- Badi, Emadeddin: *Russia Isn't the Only One Getting Its Hands Dirty in Libya*. [online], 2020. 04. 21. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Bozkurt, Abdullah: *Full text of new Turkey, Libya sweeping security, military cooperation deal revealed*. [online], 2019. 12. 16. Forrás: nordicmonitor.com [2021. 03. 30.]
- Britain, U.S. Denounce Russia's Role in Libya Conflict*. [online], 2020. 05. 19. Forrás: france24.com [2021. 03. 30.]
- Carson, Austin – Michael Poznansky: *The Logic for (Shoddy) U.S. Covert Action in Syria*. [online], 2016. 07. 21. Forrás: warontherocks.com [2021. 03. 30.]
- Cook, Steven A.: *There's Always a Next Time to Betray the Kurds*. [online], 2019. 10. 11. Forrás: foreignpolicy.com [2021. 03. 30.]
- Cormac, Rory – Richard J. Aldrich: Grey is the new black. Covert action and implausible deniability. *International Affairs*, 94. (2018), 3. 377–494. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iiy067>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Cumartesi günü Fatih sondaj gemimize gideceğiz*. [online], 2020. 10. 14. Forrás: aa.com.tr [2021. 03. 30.]
- East Africa Counterterrorism Operation. North and West Africa Counterterrorism Operation. Lead Inspector General Report to the United States Congress*. [online], 2020. 04–06. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]
- Eckel, Mike: *Pentagon Says U.S. Was Told No Russians Involved In Syria Attack*. [online], 2018. 02. 23. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]
- Egeresi, Zoltán: *Escalating tensions between Turkey and Greece. Turbulence in the Eastern Mediterranean*. [online], 2021. 01. 29. Forrás: svkk.uni-nke.hu [2021. 03. 30.]
- Egeresi Zoltán: *Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal*. [online], 2020. 01. Forrás: kki.hu [2021. 03. 30.]
- Fox, Amos C.: Conflict and the Need for a Theory of Proxy Warfare. *Journal of Strategic Security*, (2019), 1. 44–71. Online: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.12.1.1701>
- Hager, Emily B. – Mark Mazzetti: *Emirates Secretly Sends Colombian Mercenaries to Yemen Fight*. [online], 2015. 11. 25. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Hamidi, Ibrahim: *Syrian Opposition Fighters Withdraw from US 'Train and Equip' Program*. [online], 2015. 06. 22. Forrás: syrianobserver.com [2021. 03. 30.]
- Hart Endre: *Az orosz katonai magánvállalatok és a Wagner Csoport szerepe, illetve működése*. [online], 2018. 02. 04. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.] Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2018.2.3>
- International Institute for Strategic Studies: *The Military Balance 2020*.
- Iran's Networks of Influence in the Middle East*. [online], 2019. 10. Forrás: iiss.org [2021. 03. 30.]
- Jones, Seth G.: *War by Proxy. Iran's Growing Footprint in the Middle East*. [online], 2019. 03. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]
- Katz, Brian: *Axis Rising. Iran's Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East*. [online], 2018. 11. 11. Forrás: csis.org [2021. 03. 30.]
- Khalel, Sheren: *UAE deeply involved in Yemen despite claims of withdrawal, experts say*. [online], 2021. 02. 22. Forrás: middleeasteye.net [2021. 03. 30.]
- Knowles, Emily – Abigail Watson: *Remote Warfare. Lessons Learned From Contemporary Theatres*. [online], 2018. Forrás: oxfordresearchgroup.org.uk [2021. 03. 30.]

- Mansour, Renad: *Networks of power. The Popular Mobilization Forces and the state in Iraq*. [online], 2021. 02. 25. Forrás: chathamhouse.org [2021. 03. 30.]
- Marten, Kimberly: Russia's use of semi-state security forces. The case of the Wagner Group. *Post-Soviet Affairs*, 35. (2019), 3. 181–204. Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2019.1591142>
- Mazzetti, Mark: *C.I.A. Study of Covert Aid Fueled Skepticism About Helping Syrian Rebels*. [online], 2014. 10. 14. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Mazzetti, Mark et. al.: *Behind the Sudden Death of a \$1 Billion Secret C.I.A. War in Syria*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Mazzetti, Mark – Eric Schmitt: *Pentagon Order to Plan for Escalation in Iraq Meets Warning From Top Commander*. [online], 2020. 03. 27. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- McKernan, Bethan – Hussein Akoush: *Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government*. [online], 2020. 01. 15. Forrás: theguardian.com [2021. 03. 30.]
- Morgan, Forrest E. et al.: *Dangerous Thresholds. Managing Escalation in the 21st Century*. RAND Corporation, 2008.
- Mumford, Andrew: *Proxy Warfare*. Oxford, Polity, 2013.
- N. Rózsa Erzsébet: *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2020.
- Nagorno-Karabakh's Syrian mercenaries*. [online], 2020. 10. 15. Forrás: syria-hr.com [2021. 03. 30.]
- Nichols, Michelle: *Up to 1,200 deployed in Libya by Russian military group. U.N. report*. [online], 2020. 05. 06. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Pamuk, Humeyra: *Exclusive: U.S. probe of Saudi oil attack shows it came from north – report*. [online], 2019. 12. 19. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Pénzváltó Nikolett – Vargha Márk: *(Ne) folytassa, Sophia! – Az Irini művelet kilátásai*. [online], 2020. 06. 19. Forrás: migraciokutato.hu [2021. 03. 30.]
- Rácz András – Jójárt Krisztián: *A Deir ez-Zór incidens. Amerikai légi csapás orosz zsoldosok ellen Szíriában*. [online], 2018. 02. 05. Forrás: nemzetesbiztonsag.hu [2021. 03. 30.] Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2018.2.4>
- Rácz, András – Krisztián Jójárt: *The Role of Irregular Forces in Russia's Hybrid Warfare*. [online], 2020. 06. 30. Forrás: coedat.nato [2021. 03. 30.]
- Russia Denies Involvement As UN Slams Arms Shipments, Foreign Mercenaries In Libya*. [online], 2020. 09. 03. Forrás: rferl.org [2021. 03. 30.]
- Russia sends former Syria rebels to fight for Haftar against one-time comrades*. [online], 2020. 04. 13. Forrás: alaraby.co.uk [2021. 03. 30.]
- Russia Spending \$150M Monthly on Syria Mercenaries – Report*. [online], 2016. 08. 25. Forrás: themoscowtimes.com [2021. 03. 30.]
- Russia's Putin: Russians fighting in Libya do not represent the state*. [online], 2020. 01. 11. Forrás: reuters.com [2021. 03. 30.]
- Schmitt, Eric: *Russian Attack Jets Back Mercenaries Fighting in Libya*. [online], 2020. 09. 11. Forrás: nytimes.com [2021. 03. 30.]
- Sly, Liz: *Did U.S. weapons supplied to Syrian rebels draw Russia into the conflict?* [online], 2015. 10. 11. Forrás: washingtonpost.com [2021. 03. 30.]
- Steinberg, Guido: *Regional Power United Arab Emirates. Abu Dhabi Is No Longer Saudi Arabia's Junior Partner*. [online], 2020. 07. Forrás: swp-berlin.org [2021. 03. 30.]
- Sukhankin, Sergey: *Russian PMCs in the Syrian Civil War. From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond*. [online], 2019. 12. 18. Forrás: jamestown.org [2021. 03. 30.]
- Tabatabai, Ariane M. – Colin P. Clarke: *Iran's Proxies Are More Powerful Than Ever*. [online], 2019. 10. 16. Forrás: rand.org [2021. 03. 30.]
- U.S. Department of Defense: *Casualty Status as of 10 a.m. EDT Sept. 17, 2019*. [online], 2019. Forrás: defense.gov [2021. 03. 30.]
- U.S. Department of Defense: *FY 2019 Quarter 4. Cost of War Update as of September 30*. [online], 2019. Forrás: fas.org [2021. 03. 30.]
- UAE implicated in lethal drone strike in Libya*. [online], 2020. 08. 28. Forrás: bbc.com [2021. 03. 30.]

- Vasilyeva, Nataliya: *Thousands of Russian private contractors fighting in Syria*. [online], 2017. 12. 12. Forrás: apnews.com [2021. 03. 30.]
- Wilgenburg, Wladimir van: *8,500 SDF fighters trained by US-led coalition to combat ISIS, equipment delivered for 40,000 troops in Syria: official*. [online], 2017. 07. 09. Forrás: aranews.net [2021. 03. 30.]
- Zayadin, Hiba: *Recruited as Security Guards in the UAE, Deceived into Working in Conflict-Ridden Libya Instead*. [online], 2020. 11. 01. Forrás: hrw.org [2021. 03. 30.]

Deák András¹ – Szabó John² – Weiner Csaba³

Energiapolitikai versengés új felállásban Délkelet-Európában: az Európai Unió az Egyesült Államokkal és Oroszországgal szemben?

A délkelet-európai országok hagyományosan a fennálló energetikai status quo megőrzésére törekednek. Ezt egyaránt indokolják az energia megfizethetőségét illető féltelmeik, az alacsony fogyasztói árak fenntartásának vágya, a beruházások évtizedes elmaradása és a szén magas aránya energiamérlegükben. Mindamellett fejlődési pályájukat meghatározzák a külső tényezők, így napjainkban a dekarbonizációs törekvések is. Ez a cikk azt vizsgálja, hogy az Európai Unió kivonulása a fosszilis fűtőanyagok, legújabban a földgáz támogatásából milyen tudatos módon befolyásolja a régiós országok energiapolitikáját, illetve miként teszi az Uniót is akaratlanul geopolitikai szereplővé. Az Európai Unió új keletű gázellenessége szembe megy az orosz és amerikai érdekekkel, az utóbbiak továbbra is támogatják a földgáz elterjedését a térségben. Ezért kétpólusú (EU/Egyesült Államok – Oroszország) és egydimenziós (geopolitikai) elrendezés helyett háromszereplős (EU – Egyesült Államok – Oroszország) és kétdimenziós (geo- és klímapolitikai) helyzet van kialakulóban. A cikkben három eltérő esettanulmányt mutatunk be. Görögország sikeresen vezeti ki a szénat a földgázra és a megújuló energiákra alapozva. Ezzel szemben Bulgária fejlődési pályája bizonytalan, vitatott nukleáris és gázipari tervei. Észak-Macedónia nem EU-tagként mérsékelt kényszerekkel szembesül, amelyek főleg a helyi szénvagyon kimerüléséből és a földgázfejlesztések lehetőségéből adódnak.

Kulcsszavak: energiaátmenet, Délkelet-Európa, földgáz, geopolitika, EU, Oroszország

New Energy Politics in Southeastern Europe: The European Union vis-à-vis the United States and Russia?

Southeastern European (SEE) countries are typically keen to maintain the status quo in their energy systems. These are generally characterised by underinvestment, a high share of coal in the energy mix, and ambitions to maintain low utility prices. Their energy mixes have historically been heavily shaped by external factors, which currently are mainly pressures to decarbonise energy consumption. This article assesses how the EU's decarbonisation-driven withdrawal from supporting fossil fuels and, in particular, natural gas projects deliberately shaped local fuel choices and how the EU has unintentionally become a geopolitical actor. We find that the EU's goals go against Russian and U.S. interests, the latter two of which promote natural gas penetration and their own exports of the fuel to SEE. Instead of a dual-

¹ Deák András a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: deak.andras.gyorgy@uni-nke.hu

² Szabó John a Közép-európai Egyetem (CEU) Környezeti Tudományok és Politika Tanszékének PhD-jelöltje és az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos segédmunkatársa. E-mail: szabo.john@krtk.hu

³ Weiner Csaba az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: weiner.csaba@krtk.hu

poled (EU/U.S.–Russia) one-dimensional (geopolitical) setup, the new pattern of the SEE natural gas scene includes three poles (EU–U.S.–Russia) and two dimensions (geopolitics and climate policy). Our three case studies present a successful coal exit towards natural gas and renewables (Greece), a country with an unclear energy transition pathway due to questionable nuclear and natural gas plans (Bulgaria), as well as a non-EU country under limited policy pressure with shrinking lignite reserves and an ability to launch its shift to natural gas (North Macedonia).

Keywords: energy transition, Southeastern Europe, natural gas, geopolitics, EU, Russia

Bevezetés

Délkelet-Európában (DKE) az energiapolitikai döntések hagyományosan összefonódnak a kül- és geopolitikával. A 2000-es évek eleje óta tartanak a földgázvezetékek körüli orosz–nyugati viták.⁴ Hasonló rivalizálás zajlik Bulgáriában és Romániában a nukleáris projektek körül, főleg orosz–amerikai versenytársak részvételével, de az Európai Bizottság közvetett jelenlétével.⁵ Legújabbban pedig a kínai hitelekkel és technológiával épült bosnyák és szerb szénerőművi projektek⁶ keltettek befolyásszerzési félelmeket Nyugaton. A helyi kormányzatoknak az energiapolitikai döntéseiket szinte minden esetben a nagyhatalmak külpolitikai szempontjainak figyelembevételével kell meghozniuk. Mindez azt is jelenti, hogy a térség geopolitikáját nem csak a nagyhatalmak közti viszonyrendszer határozza meg. Akár egyetlen szektorális, nevezetesen az energetika szintjén bekövetkező karakteres változás is szándékolatlanul átrajzolhatja a térség külpolitikáját.

Egészen a legutóbbi időkgig az Európai Unió szabályozói kezdeményezései csak mérsékelten érintették a térség geopolitikai viszonyait. A 2010-es évek liberalizációs előírásai, a verseny erősítésére és az ellátásbiztonság javítására vonatkozó törekvések belesimultak a gázvezetékek körüli orosz–amerikai geopolitikai versengésbe, kimondatlanul is a diverzifikációt és az orosz gáztól való függetlenedést támogatva. Ezek vezettek az azeri gázexportot lehetővé tevő TANAP–TAP vezetékrendszer és a cseppfolyósított földgáz (*liquified natural gas* – LNG) fogadó balkáni terminálok megvalósításának uniós támogatásához, a vonatkozó összekötő vezetékek megépítéséhez vagy a Déli Áramlat orosz gázvezeték ellehetetlenüléséhez. Így az EU mint „szabályozó állam” (*regulatory state*) önkéntelenül is az amerikai geopolitikai érdekekkel összhangban cselekedett, még ha nem is ez volt a közösségi reform kimondott célja. Ennek megfelelően a térség országai szektorális beruházási döntéseiket egy kétszereplős (orosz–nyugati) és egydimenziós (geopolitikai) külpolitikai térben hozhatták meg.

⁴ Részletesebben lásd Pavel Baev – Indra Overland: *The South Stream versus Nabucco pipeline race. Geopolitical and economic (ir)rationalities and political stakes in mega-projects.* [online], 2010. 09. 27. Forrás: onlinelibrary.wiley.com [2021. 06. 09.]; Marco Siddi: *The Southern Gas Corridor. Challenges to a geopolitical approach in the EU's external energy policy.* [online], 2017. 03. Forrás: fiia.fi [2021. 03. 04.]

⁵ Aaron Larson: *Three big players work together on Bulgarian nuclear plant.* [online], 2020. 06. 25. Forrás: powermag.com [2021. 06. 09.]

⁶ Bankwatch: *Chinese-financed coal projects in Southeast Europe.* [online], 2019. 04. 09. Forrás: bankwatch.org [2021. 06. 09.]

Ezt a helyzetet alakítja át az Európai Unió klímapolitikája és a fosszilis energiahorozókról való szinte teljes lemondása. A 2010-es évek utolsó harmadától kezdődően az Európai Unió és a hozzá kapcsolódó szereplők, fejlesztési bankok kifejezetten ellenségessé váltak bármilyen szénipari beruházással szemben, fokozatosan elzárkóznak a gázipar jelen formában való támogatásától, és továbbra is szkeptikusak a nukleáris projekteket illetően. Néhány, egyre kisebb kiskaput leszámítva fosszilis beruházásokra gyakorlatilag nem kapható közösségi támogatás, miközben az emissziócsökkentéssel összefüggő, legfőképp a megújuló energiára irányuló és az energiahatékonyságot előmozdító projektekre a korábbinál is több közösségi forrás jut, legalábbis az EU-n belül. Ehhez képest az Egyesült Államok továbbra is és a korábbinál hevesebben vívja geopolitikai küzdelmét Oroszországgal és Kínával a térség gáz-, szén- és nukleáris piacain. Mindez a korábbi nagyhatalmi elrendeződés átalakulását eredményezi. Az egydimenziós, geopolitikai gondolkodásmód mellett fajsúlyosan megjelenik a klímapolitikai szempontrendszer is az Európai Unió képviselőjében. Ugyanakkor a fosszilis fejlesztések elutasítása a korábbi kétszereplős orosz–nyugati dichotómiát legalább háromszereplőssé, ha nem négyszereplőssé alakítja. Az Európai Unió nemcsak a kínai szénprojekteket ellenezheti majd a jövőben, hanem immár klímapolitikai érvelés mellett megnehezítheti az orosz vagy akár az amerikai gázipari tervek kivitelezését is. Mindez nem egy artikulált uniós geopolitikai ambíció mellett történik, az EU klímát érintő és geopolitikai szempontrendszere továbbra is gyakran kerül egymással ellentmondásba. Ugyanakkor az EU „fosszilis kivonulása” akaratlanul is azt eredményezi, hogy a DKE-térség fűtőanyag-választása geopolitikai értelemben még determináltabbá válik, ami csökkenti a legtöbb térségbeli ország mozgásterét és megnehezíti saját energiaátmeneteik kivitelezését.

Ez a tanulmány ezt a folyamatot mutatja be, illetve azt vizsgálja, hogy miképpen hat majd az EU fosszilis kivonulása a DKE-térség energiaátmeneteire és szektorális kérdésekben hozott geopolitikai döntéseire. A tanulmány két korábbi kutatás eredményeire támaszkodik. Weiner Csaba egy hároméves, 2019-ben befejezett kutatás során vizsgálta néhány kelet-közép-európai állam (kiemelten Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Litvánia) fűtőanyagválasztási és diverzifikációs stratégiáit, azokon belül is a geopolitikai komponens szerepét.⁷ Szabó John és Deák András 2020 ősze és 2021 tavasza között több mint 60 interjút készített öt DKE-országban (Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Koszovó és Szerbia), illetve a térséggel kapcsolatos uniós energiapolitikai, szakmai és pénzügyi döntéshozókkal.⁸ Ennek során a régió energiaátmeneteire, főként a földgáz szerepére vonatkozó diskurzuselemzést készítettek. Utóbbi kutatás kiindulópontját a meghatározó energiapolitikai dokumentumok képezték, ideértve az elérhető nemzeti energia- és klímaterveket, hosszú távú energiasztratégiákat. A szerzők ezek alapján választották ki a releváns, jellemzően energiaipari szereplőket, akikkel félig strukturált interjúkat készítettek. Ezek során az energiaátmenet általános megértését célzó kérdésektől elindulva egyre inkább földgázspecifikus tudakozódást folytattak. Az interjúk rávilá-

⁷ „Közép- és kelet-európai energiabiztonsági koncepciók”. Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Magyar Tudományos Akadémia, 2016–2019.

⁸ „Natural Gas in Southeast Europe’s Energy Transition. The Great Winner or the Neglected Source-Fuel?” A European Climate Foundation által támogatott kutatás, 2020–2021.

gítottak arra, hogy az egyes szereplők milyen funkciót látnak a földgáz számára az adott ország vagy régió energiaátmenetében.

Az energiaátmenetek geopolitikája és tanulságai Délkelet-Európában

A globális klímaváltozás egy minden korábbinál radikálisabb és a fennálló fosszilis energetikai értékláncokat elsöprő alkalmazkodási kényszert teremtett.⁹ Nem véletlenül, az alacsony kibocsátású energiatermelési módokra való áttérés jelentős hatást gyakorol a fennálló nemzetközi értékláncokra és kapcsolatokra. Ezt a tudományterületet hívják összefoglaló néven az energiaátmenet geopolitikájának (*geopolitics of energy transition*).¹⁰ Ezek a kutatások kezdetben a széles értelemben vett gazdasági és politikai összefüggésekre koncentráltak, mint például a globális kereskedelmi és az egyes térségek fejlődésére gyakorolt hatásokra. Ugyanakkor az utóbbi időben egyre inkább a politikai gazdaságtan módszertanát alkalmazva és konkrétan, egyes fűtőanyagokra fókuszálva folynak ezek a viták.¹¹ A fennálló energetikai kapcsolatok nem egyszerűen elősegítik egyes fűtőanyagok használatát, de ezen túlmenően befolyásolják a szektorális, társadalmi, politikai gazdaságtani és geopolitikai viszonyokat.¹² Ez kifejezetten érvényes kisebb országok esetében, ahol a hosszú távú energetikai kapcsolatok összefonódnak a geopolitikai szempontokkal. Kelet-Európában a földgáz esete Oroszországgal klasszikus példája az ilyen jellegű összefüggéseknek.¹³ Ennek megfelelően az energiaátmenet folyamata akaratlanul is politikai következményekkel jár, hiszen a meglévő fosszilisenergia-viszony megbontásához és új típusú termelési módok – legfőképpen a megújuló energiák – elterjedéséhez vezet.

A tágon vett európai térségben az energetikai viszonyok egyik meghatározó, formáló ereje az Európai Unió, annak intézményei és végső soron tagállamai.¹⁴ Az Európai Unió nemzetközi politikai gazdaságtani értelemben formálisan liberális szereplő, versenyző piacok kialakítására törekszik, ugyanakkor saját gazdasági erejét gyakran érvényesíti e kapcsolatrendszeren belül. Ennek megfelelően indokolt az EU-t „szabályozó államként” aposztrofálni, amely képes új normák, szabályok kialakítására, ezt követően pedig azok alkalmazását kiterjeszteni a határain kívül is.¹⁵ Tipikus példa erre az Energiaközösség intézménye, amelynek balkáni és kelet-európai tagállamai gyakorlatilag az uniós energetikai

⁹ Christophe Bonneuil – Jean Baptiste Fressoz: Termocén: a szén-dioxid politikatörténete. In Balogh Róbert (szerk.): *Tűz, ember, tudás – zöldsztörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, ELKH BTK Történettudományi Intézet, 2021. 251–271.

¹⁰ Indra Overland: *The geopolitics of renewable energy. Debunking four emerging myths*. [online], 2019. 03. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.]

¹¹ Carolina Kuzemko – Andrew Lawrence – Matthew Watson: *New directions in the international political economy of energy*. [online], 2019. 01. 28. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.]

¹² Margarita M. Balmaceda: *Differentiation, materiality, and power. Towards a political economy of fossil fuels*. [online], 2018. 05. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.]

¹³ Per Högselius – Arne Kaijser: *Energy dependence in historical perspective. The geopolitics of smaller nations*. [online], 2019. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 07.]

¹⁴ Tomas Maltby: *European Union energy policy integration. A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism*. [online], 2013. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 02. 28.]

¹⁵ Svein Andersen – Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Energy Union. Europe's New Liberal Mercantilism?* London, Palgrave Macmillan, 2017.

jog alkalmazását vállalták, és amely szervezet ezt segíti elő, illetve szükség esetén törekszik a mulasztások szankcionálására. Ez a fajta normatív befolyás és befolyásolás nagyon is gyakorlati energiapolitikai és geopolitikai következményekkel bírhat, amennyiben a politikai gazdaságtani viszonyok megváltoztatása révén hat a szabályozói rezsimekre és a piac felépítésére, így végső soron a külpolitikai kapcsolatrendszerekre is. Ezt a jelenséget nevezi Goldthau és Sitter „soft power with a hard edge”-nek,¹⁶ ami alatt a szabályalkotás és -kiterjesztés geopolitikai következményeit, valamint ezen eszközrendszer ilyen célú felhasználhatóságát értik. Így például a 2010-es évek első felében az uniós liberalizáció folyamata egyértelműen megnehezítette az új orosz gázprojektek létesítését, támogatva alternatív beszerzési útvonalak létrehozatalát. A kérdés legfeljebb annyi, hogy ezt a geopolitikai értelemben formálisan semleges szabályozást az EU és intézményei közül melyek alkalmazták az eredeti normatív célok, és melyek az aktuális geopolitikai napirend mentén.

Ez a kezdetben puha, liberális és versenyszempontú uniós szabályalkotás kezd eltolódní egy sokkal határozottabb, adminisztratívabb és tervközpontú klímapolitikai magatartás irányába.¹⁷ Ugyan az új klímacélok formálisan nem írják felül a meglévő uniós jogi hatásköröket és viszonyokat, valójában és lényegüket tekintve a korábbi rezsim számos sarokkövét mozdították el. A legfontosabb ezek közül, hogy a 2050-es klímasemlegességi célok ismeretében jelentősen szűkül a tagállamoknak a lisszaboni szerződés 194. cikkében rögzített joga a felhasznált energiahordozók megválasztására.¹⁸ Ezen, utóbbi követelményeknek való megfeleléshez majdnem teljes egészében ki kell vezetniük a szén, a kőolaj és a földgáz felhasználását, így csak az energiahatékonyság, a megújuló energiák ma még erősen szűkös köréből, esetleg a nukleáris termelés és az import közül választhatnak. Ezért a szabad fűtőanyag-választás egyfajta fordista opcióvá szelídül, amelyet – parafrázálva az eredetit – a „bármilyen energiahordozót választhat, amíg az nap vagy szél”¹⁹ szabadságként írhatjuk le. Ugyanakkor ezt, a korábbinál dimenzionálisan is nagyobb szabályozói csomagot az Európai Unió ugyanúgy kiterjesztette a környezetére, mint a korábbiakat. A 2020-ban aláírt szófiai nyilatkozat²⁰ ugyanezt, a 2050-es klímasemlegességi célt tűzi ki a hat nyugat-balkáni állam számára. Míg tehát a normakiterjesztés mechanizmusa fennmaradt, annak tartalma jelentős mértékben átalakult, sokkal komolyabb gazdasági és politikai „csomagok” érkeznek az európai periféria irányába, közvetlenül meghatározva akár a fűtőanyag-választás kérdéseit is.²¹ Ellentétben az EU energiapolitikáját korábban

¹⁶ Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Soft power with a hard edge. EU policy tools and energy security.* [online], 2015. 02. 26. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.]

¹⁷ Kacper Szulecki: *European energy governance and decarbonization policy. Learning from the 2020 strategy.* [online], 2016. 07. 01. Forrás: tandfonline.com [2020. 01. 04.]

¹⁸ European Union: *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 194.* [online], 2008. 05. 09. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 06. 15.]

¹⁹ Az eredeti verziót („szabadon választhat színeket, amíg a választása fekete”) Henry Ford mondta arra a kérdésre válaszolva, hogy miért csak fekete színben gyártanak autókat.

²⁰ *Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans.* [online], 2020. 11. 10. Forrás: berlinprocess.info [2020. 11. 21.]

²¹ Pierre Bocquillon – Eleanor Brooks – Tomas Maltby: *Speak softly and carry a big stick. Hardening soft governance in EU energy and health policies.* [online], 2020. 07. 10. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.]

liberális merkantilistának beállító véleményekkel,²² az Unió klímapolitikája aligha nevezhető liberálisnak, és a merkantilizmus is meglehetősen szerény jelzővé vált.

A DKE-térség fűtőanyag-választását hagyományosan befolyásolják a külső tényezők. Görögország részleges kivételével a régiót a hazai szénbányászatra és az orosz nukleáris, illetve szénhidrogénimportra alapozott termelés dominálta a legutóbbi időkig. A térség országai alapvetően elégedettek ezzel a kombinációval, a közelmúlt, de gyakran még a jelen energiasztratégiái is jellemzően a status quo megőrzése vagy csak az attól való minimális elmozdulás jegyében készülnek. Így a kibocsátás csökkentésének irányába való haladás törekvése korántsem önkéntes, többnyire a nyugati EU-államok szupranacionális klímapolitikájának eredménye.²³ Ugyanakkor ez egy tipikus mintázata a szakpolitikai és a szektorális konvergenciát eredményező folyamatoknak,²⁴ amelyek feloldják és megtörik a már létező függőségi kapcsolatokat. Így bár történetileg a fűtőanyagok import diverzifikációja és/vagy importútvonalai diverzifikációja volt a térségben a függőségi viszonyok megváltoztatásának (vagy fenntartásának és megerősítésének) a jellemző módja,²⁵ a klímapolitikák ugyanilyen következményekkel bírnak. Pusztán az azt képviselő nagyhatalmak, a hatás mélysége, az eszközrendszer és a motivációk mások.

Kifejezetten igaz ez a földgázra. Az Amerikai Egyesült Államok és az EU már mintegy két évtizede igyekszik ellensúlyozni a DKE-térségben az orosz befolyást, amelynek egyik általánosan elfogadott eszköze a földgáz.²⁶ Nagyon sokáig a földgáz – mint a legkisebb kibocsátású fosszilis energiahordozó – „megtűrt” szereplője maradt a klímatervezésnek, úgynevezett „átmeneti fűtőanyagként” tekintettek rá, amelynek fogyasztása időlegesen még nőhet is, segítve ezzel a szennyezőbb szén és olaj gyorsabb kiváltását. Azonban ez az érvelés napjaink uniós diskurzusában hanyatlóban van, leginkább az ilyen beruházásokhoz kapcsolódó útfüggőségi félelmek miatt.²⁷ Minden jövőbeli, a földgáz-infrastruktúrára vonatkozó uniós vita ellenére a földgáz viszonylag gyors kivezetését támogatók köre nő, a szektor lehetőségei pedig folyamatosan szűkülnek.

Mindez alapvetően másképpen jelentkezik Nyugat-Európában, mint a DKE-térségben. A gyors gázkivezetést támogató nyugati és északi uniós államok többnyire érett és bőséges gázinfrastruktúrával rendelkeznek, amely képes a szén- és esetenként a nukleáris kivezetés terheit nagyobb pótlólagos beruházások nélkül magára vállalni. Ehhez képest a DKE-térségben a klímatervek nem eléggé körvonalazottak, a földgáz szerepe esetleges, az infrastruktúrája szegényes, míg a beruházási programjai erősen feltorlódtak. Még most is zajlik a régió földgázpiacainak összekapcsolása, hatalmas tranzitvezetékek

²² Andersen–Goldthau–Sitter (2017) i. m.

²³ John Szabo – András Deák: The CEE Energy Transition. Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Matúš Mišík – Veronika Oravcová (szerk.): *From Economic to Energy Transition. Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan, 2021. 63–96.

²⁴ Katharina Holzinger – Christoph Knill: *Causes and conditions of cross-national policy convergence*. [online], 2007. 02. 17. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.]

²⁵ Margarita M. Balmaceda: *The Politics of Energy Dependency. Ukraine, Belarus, and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto, University of Toronto Press, 2013.

²⁶ Per Högselius: *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York, Palgrave MacMillan, 2013.

²⁷ Jonathan Stern: *Narratives for natural gas in decarbonising European energy markets*. [online], 2019. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2020. 01. 04.]

épülnek napjainkban is.²⁸ A régió földgázszektora jelen állapotában aligha lenne képes érdemi segítséget nyújtani az átmenet során, a Nyugat-Balkánon és Bulgáriában például alig van gázalapú erőművi kapacitás. Ehhez képest az Európai Unió és a kereskedelmi bankok mostanára megszüntették a régió szénprojektjeinek finanszírozását, újabban pedig az előbbi kivonul a gázprojektekből is.²⁹ Ez jócskán megnehezíti a földgáz regionális terjedését, egy olyan helyzetben, amikor a meglévő szén- és nukleáris alapú energiatermelés is erős ellenkezést vált ki bizonyos körökből, illetve jelentős összegeket költöttek már el a gázipari infrastruktúra, de legalábbis a vezetékhálózat fejlesztésére.³⁰

Ez önkéntelenül is feszültségeket kelt egyfelől az EU, másfelől az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország érdekrendszere között. Az előbbi immár ellenzi a földgáz szerepének jelentős növelését. Ehhez képest az Egyesült Államok stratégiája továbbra is számol Európa e részén az orosz földgázfüggés diverzifikációs projektek révén való csökkentésével, és szeretne az újonnan kialakított LNG-exportjának is piacokat találni.³¹ Oroszország pedig máris jelentős forrásokat fektetett a régiós interkonnectivitás növelésébe, a helyi piacokon a Gazprom jelenlétének megerősítésébe, amelytől értelemszerűen üzleti és politikai hasznot is remél.³² E két nagyhatalom számára – és feltehetően a térségbeli országok többsége számára is – az Unió új keletű földgázellenességének geopolitikai aspektusa a meghatározó, addig mindenképpen, amíg maguk nem osztják a külpolitikában a karbonsemlegesség szempontjait. Így az Európai Uniónak a fosszilis energiahordozók felhasználásának területéről történő kivonulását geopolitikai jelentőségre emelkedő cselekménynek tekinthetjük: az így nyíló „térén” is feltétlenül meg kell határozniuk magukat az energetikai szereplőknek.

A nagyhatalmi energiapolitikák és külpolitikai következményeik

Az Európai Unió széniparból való kivonulása visszafordíthatatlan folyamat. Ez nem csupán azt jelenti, hogy az Unió intézményei és kapcsolódó szervezetei, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), az Európai Beruházási Bank (EIB) nem hajlandók szénipari projekteket támogatni.³³ Sokkal fontosabb ennél az a körülmény, miszerint az emisszió-kereskedelmi rendszeren és a szabályozáson keresztül az Unió úgy alakítja át a piaci viszonyokat, hogy azok érvényesülése mellett a szén felhasználása üzleti alapon nem lehetséges. A piaci ellehetetlenülés elvezetett odáig, hogy ma már Európában szénipari projektekre nem szerezhető kereskedelmi banki finanszírozás, így legfeljebb állami vagy állami tulajdonú szereplők próbálkozhatnak – leginkább a profitszerzési szempontoktól

²⁸ Aleksandar Kovacevic: *Towards a Balkan Gas Hub. The interplay between pipeline gas, LNG and renewable energy in South East Europe*. [online], 2017. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2019. 05. 26.]

²⁹ Gokce Mete: *Energy Transitions and the Future of Gas in the EU. Subsidise or Decarbonise*. London, Palgrave Macmillan, 2020.

³⁰ Atanas Georgiev: *Natural gas in the Western Balkans in the framework of the future Energy Community goals for 2030*. [online], 2020. 06. Forrás: bdi.bg [2021. 05. 27.]

³¹ Thane Gustafson: *The Bridge. Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2020.

³² Martin Jirušek – Tomáš Vlček – James Henderson: *Russia's energy relations in Southeastern Europe. An analysis of motives in Bulgaria and Greece*. [online], 2017. 06. 22. Forrás: tandfonline.com [2021. 05. 27.]

³³ Az egyik legutolsó ilyen projektet éppen a Nyugat-Balkánon, Koszovóban finanszírozta a Bizottság, az ország legnagyobb szénéreművének környezetvédelmi modernizációját fejezték be 2019-ben.

eltérő okokból – ilyen egységeket létesíteni vagy fenntartani. Ennek megfelelően az EU szénfogyasztása 2007 és 2019 között 44%-kal csökkent.³⁴

Fáziskéséssel ugyan, de az uniós szabályozás – akár az érintettek akarata ellenére is – érvényesül az EU határain túl is. A hagyományosan szénalapú nyugat-balkáni országok szintén nem kapnak banki finanszírozást, részben az általános piaci folyamatok, részben épp saját EU-csatlakozási ambícióik miatt. Ugyanakkor az uniós „karbonvám” (*Carbon Border Adjustment Mechanism* – CBAM) a közeljövőben megszüntetheti az EU-n belüli magas karbonár okozta kereskedelmeltérítést is, aminek révén az Unió kívüli termelők olcsóbban, karbonár nélkül megtermelt termékeiket az Unió területére juttatták. Így például Bosznia-Hercegovina legnagyobb, EU-ba irányuló exportárucikke a főleg szénerőművekben előállított elektromos áram, amely üzletág jövője így erősen bizonytalan. Ugyanígy az EU CBAM elvileg az uniós importra kivetett magasabb vám-szintek révén szankcionálja majd a belföldi szénfelhasználást is, így ösztönözve többek közt a nyugat-balkáni, nem EU-országok energetikai átmeneteit.

Ugyanakkor a szén kivezetése a nemzeti energiamérlegekből viszonylag széles körű elfogadásra talált. A nemzetközi fejlesztési szervezetek, a Világbank, de akár az amerikai cégek is leállították térségbeli projektjeiket (például Koszovóban), vagy már nem fektetnek azokba jelentős összegeket (Bulgária). Az így támadt űrt időlegesen Kína töltötte be mint hitelező és kivitelező. Mintegy 3 GW-nyi szénerőművi kapacitást érinthetnek a kínai szerződések Boszniában, Szerbiában és részlegesen Montenegróban.³⁵ Ezek nagy része azonban az EU korlátozó szabályozása és jogi viták miatt nem fog megvalósulni. Általában is elmondható, hogy az uniós magatartás szűkíti Kínának a széniparban betölthető szerepét. A 2016-ban átadott, 350 MW-os boszniai stanari szénerőmű alapvetően uniós áramexportra épült, amelyet érzékenyen érinthet a CBAM bevezetése.³⁶ A kínaiak által modernizált szerbiai erőművi blokkokat (Kostolac) épp az uniós és energiaközösségi környezetvédelmi joganyag alapján érték jogi támadások, így azok további folytatása is kétséges.³⁷ Mindez arra utal, hogy a szén kivezetésében az EU jobbra érvényesíteni tudja az akarátát, és – ugyan különböző mértékben, de – korlátozni tudja e fűtőanyag használatát a közvetlen környezetében.

Bár a földgáz kivezetésére vonatkozó uniós szándék a szénhez hasonló ambíciókkal bír, annak folyamata és geopolitikája korántsem lesz ennyire egyértelmű. A 2030-ra vonatkozó éghajlatpolitikai terv szerint az EU földgázfelhasználása több mint 25%-kal csökkenne az eleve alacsony 2015-ös szintről.³⁸ Ilyen arányú fogyasztásvisszafogás jelentős mértékben csökkenti a ma meglévő infrastruktúra kihasználtságát és így feltehetően jövedelmezőségét, valószínűtlenné téve újabb szektorális beruházásokat. Ellentétben a szén- és nukleárisenergia-kivezetés folyamatával, eddig nem merült fel a gázipari szereplők

³⁴ *BP Statistical Review of World Energy, 2020*. [online], 2020. 08. 11. Forrás: bp.com [2020. 07. 19.]

³⁵ Bankwatch (2019) i. m.

³⁶ Interjú 1. Egyetemi professzor, Bosznia-Hercegovina. 2021. 01. 29.

³⁷ Interjú 2. Civil szervezet szakértője, Szerbia. 2021. 02. 26.

³⁸ European Commission: *Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people*. [online], 2020. 09. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.] A dokumentum 2019-hez viszonyítva 33%-os csökkentést feltételez egy évtized alatt.

kártalanítása vagy kompenzálása sem.³⁹ Az EU legfeljebb a meglévő infrastruktúra más gázfajtákra, hidrogénre vagy biogázra való átállítását támogatja.

Ennek megfelelően a legtöbb uniós intézmény megtiltotta új földgázipari projektek befogadását. Mind a 2020-as új TEN-E szabályozási javaslat,⁴⁰ mind a méltányos átállási platform (*Just Transition Fund*)⁴¹ explicit módon tiltja a fosszilis beruházásokat. A beruházásokra vonatkozó úgynevezett osztályozási szabályozás (*Taxonomy Regulations*) tervezetében csak dekarbonizált gáztípusokat említenek a földgáz-infrastruktúra kapcsán.⁴² Az EIB 2021-től kezdődően nem fogad be gázipari fejlesztéseket,⁴³ míg az EBRD fokozatosan szigorítja elbírálási kritériumait, és valószínűleg teljesen kizárja azokat a 2023-as új stratégiájában.⁴⁴ Jelenleg uniós forrásból legfeljebb az Európai Regionális Fejlesztési Alapból szerezhető támogatás gázipari fejlesztésre, de ennek is alaposan korlátozták a hozzáférhetőségét. Akárcsak a szén esetében, a földgázra épülő projektek nincsenek normatívan betiltva, de nem szerezhető rájuk uniós fejlesztési forrás, megtérülésüket fenyegeti a növekvő uniós karbonár és az egyre ellenségesebb szabályozás, miközben az Európai Unió erőteljesen korlátozza a szektornak adható állami támogatásokat. Nem meglepő, hogy az EU-nak a földgáziparból való kivonulása nem aratott osztatlan sikert a tagállamok között. 2020 májusában hét kelet-európai állam és Görögország nyilvánosan ellenezte azt, és kérte a Bizottságot a földgáz további pénzügyi támogatására.⁴⁵

Azonban ellentétben a szén teljes vagy a nukleáris kapacitások néhány országban való kivételével – amelyeket a legtöbb iparági szereplő kivitelezhetőnek tart –, a földgázfogyasztás ilyen gyors csökkentésére vonatkozó tervek vitatottak. Az úgynevezett „híd-” vagy „átmeneti” szerep, illetve a földgáz részleges megtartása mellett érvelnek az iparági lobbik,⁴⁶ valamint több nemzeti energia- és klímaterv, de számos szakmai tanulmány is kételkedik a dekarbonizáció ilyen radikális megvalósíthatóságában.⁴⁷ Ennél is látványosabbak az Európai Bizottságon belüli törésvonalak, amelyek a klíma- és geopolitikai szempontrendszer érvényesítése mentén ütköznek. Az Európai Szomszédságpolitika és a Csatlakozási Tárgyalások Főigazgatósága (DG NEAR), amely hagyományosan a szomszédos országoknak az Unióhoz való politikai közelítéséért felel, sokkal elfogadóbb a földgáz irányában, mint például az Éghajlatpolitikai (DG CLIMA) vagy az Energiaügyi (DG ENER) Főigazgatóság. Ez utóbbiak célja az emissziócsökkentés, valamint a szén-,

³⁹ Interjú 3. Európai szabályozó szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 22.

⁴⁰ European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Regulation*. [online], 2020. 12. 15. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]

⁴¹ European Commission: *Commission welcomes the political agreement on the Just Transition Fund*. [online], 2020. 12. 11. Forrás: ec.europa.eu [2021. 05. 03.]

⁴² European Commission: *Commission Delegated Regulation supplementing Regulation*. [online], 2021. 06. 04. Forrás: ec.europa.eu [2021. 06. 13.]

⁴³ Az eredeti határidő 2020 volt, amelyet az Európai Bizottság kérésére toltak el 2021-re. Lásd BBC: *European Investment Bank drops fossil fuel funding*. [online], 2019. 11. 14. Forrás: bbc.com [2021. 05. 03.]

⁴⁴ Interjú 4. Európai fejlesztési szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 18.

⁴⁵ Euractiv: *Role of natural gas in climate-neutral Europe. Position paper of Bulgaria, Czechia, Greece, Hungary, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia*. [online], 2020. 05. Forrás: euractiv.com [2021. 05. 05.]

⁴⁶ Eurelectric: *Decarbonisation pathways*. [online], 2018. 05. Forrás: cdn.eurelectric.org [2021. 05. 05.]

⁴⁷ Ecofys: *The role of renewable gas in a decarbonised energy system*. [online], 2018. Forrás: gasforclimate2050.eu [2021. 06. 06.]

illetve a fosszilis energia kivezetésének minél gyorsabb végrehajtása, akár a külpolitikai feszültségek növelése és a csatlakozási napirend érdemi sérelme árán is. A két szempontrendszer látványosan konfrontálódott a 9 milliárd euró összegű nyugat-balkáni gazdasági és beruházási terv tárgyalásakor. A DG NEAR által elkészített javaslat a nyugat-balkáni országok igényeit elsődlegesen figyelembe véve számos gázipari projektet tartalmazott. Részben ezért, a Bizottságban is ritka módon, a társintézmények hét vétót emeltek annak tárgyalásakor.⁴⁸ A végső irányelvekbe végül bekerültek földgázipari beruházások, de csak a szénre leginkább ráutalt partnerországokban lehet azokat kivitelezni, szigorú klímapolitikai szempontrendszer mellett.⁴⁹

Az Unión belüli megosztottság és bizonytalankodás nem jellemző a főbb exportőrök szempontrendszerére. Sem az orosz tervekben, sem az amerikai magatartásban nem tükröződnek az uniós fogyasztáscsökkentési törekvések. A Gazprom a meglévő, durván 200 milliárd köbméteres európai exportvolumen 2030-ig való fennmaradásával számol. Az orosz cég érvelésében az EU importigénye nem csökken majd, mivel pótolni kell a visszaeső belső gáztermelést és a megszűnő szén-, illetve atomerőművi kapacitásokat.⁵⁰ Ennél is tovább megy a 2020-ban elfogadott, 2035-ig szóló orosz energiastratégia, amely globálisan a legnagyobb ütemben növekvő bányászott energiahordozóként írja le a földgázt, részben épp a szigorodó környezetvédelmi és klímakövetelmények eredményeképpen.⁵¹ Ugyan az energiastratégia nem részletezi, hogy az orosz exportvolumen-növekedés mely régiókba fog irányulni, de mindenképpen fenntarthatónak véli az EU-ba jelenleg szállított mennyiséget az elkövetkező években is.

Az Egyesült Államok a II. világháborút követően különböző szinteken és formákban részesévé vált az európai energetikai problémakörnek. Az 1970-es évektől kezdődően aktívan ellenezte az orosz földgáz térhódítását, anélkül, hogy közvetlen módon alternatívát tudott volna felkínálni.⁵² Ebben következett be jelentős változás a 2010-es évek folyamán az észak-amerikai palagáz-forradalom és az amerikai LNG-export beindulása révén. Jelenleg az Egyesült Államok mind geopolitikai, mind üzleti megfontolások mentén az orosz gáz európai kiszorításában és saját exportvolumenének növelésében érdekelt.⁵³ Az orosz–amerikai viszony általános romlása mellett ez fokozódó gazdasági hadviseléshez és geopolitikai rivalizáláshoz vezet a két fél között. Ennek megfelelően az Egyesült Államok továbbra is erőteljesen támogatja a diverzifikációt, új földgázszállítási útvonalak kialakítását és azoknak a régiókkal való felcserélését. Az ehhez szükséges, legfőképp pontosan a DKE-térségben hiányzó infrastruktúra kialakítása azonban egyre inkább az EU ellenállásába ütközhet a jövőben.

⁴⁸ Interjú 5. Az Európai Bizottság képviselője. 2020. 12. 03.

⁴⁹ European Commission: *Guidelines for the implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*. [online], 2020. 10. 06. Forrás: ec.europa.eu [2021. 03. 12.]

⁵⁰ Gazprom: *Gazprom Investor Day presentation*. [online], 2020. 02. 11. Forrás: gazprom.com [2021. 05. 06.]

⁵¹ Pravityelsztvo Rosszjizskoj Fegyveracii: *Enyergyicseskaja sztrategyija Rosszjizskoj Fegyveracii na period do 2035 goda*. [online], 2020. 06. 09. Forrás: static.government.ru [2021. 06. 06.]

⁵² Gustafson (2020) i. m.

⁵³ Szimbolikus a 2017-es amerikai, ún. CAATSA-törvény vonatkozó érvelése, amelyben egyszerre irányozzák elő az EU és Ukrajna orosz földgázra való ráutaltságának nemzetbiztonsági okokból való csökkentését, illetve az amerikai munkahelyteremtést és a külpolitikai viszonyok javítását. Lásd U.S. Congress: *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: congress.gov [2018. 01. 04.]

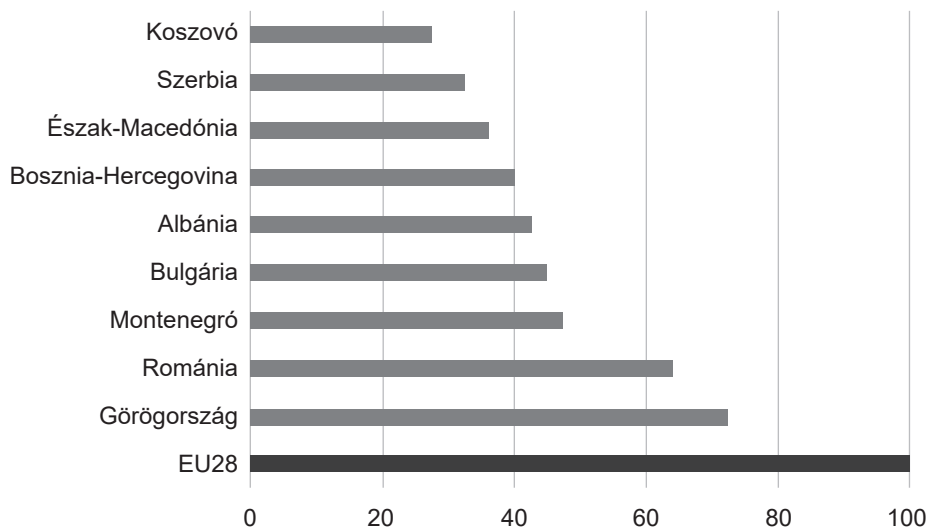
Átugorható-e a földgáz? – A délkelet-európai országok szempontjai

Milyen módon függ össze a DKE-országok földgázhoz való viszonya a változó nagyhatalmi szempontokkal? Ugyan nehéz lenne egy egységes DKE-viszonyrendszert kimutatni, de bizonyos közös vonások jelentős mértékben meghatározzák a reakcióikat. Először is a térség energiaárjai jelentős mértékben elmaradnak az EU átlagától (1. és 2. ábra). A háztartási áramár a Nyugat-Balkánon és Bulgáriában nem éri el az EU-s átlag felét. Annak értéke 2019-ben jellemzően az uniós átlag 28,1%-a (Koszovó) és 77,0%-a (Görögország) között szóródott.⁵⁴ Az energiaszektor vonatkozásában a megfizethetőség mindmáig meghatározó politikai és társadalmi kérdés. Másrészt – az alacsony árszinttől és a rossz üzleti megtérüléstől nem függetlenül – a szocialista tervgazdálkodás megszűnte óta alig történtek befektetések a régió energiaszektorába. Amennyiben eltekintünk a kínaiak által épített boszniai Stanari-erőműtől, 1985-ben létesült utoljára nagyobb szénerőművi egység a Nyugat-Balkánon.⁵⁵ A helyzet csak kevéssel jobb Romániában, főleg néhány gázerőműnek köszönhetően, míg Bulgária ellátása szinte kizárólagosan egy 2011-ben, az amerikai tulajdonosok által modernizált és bővített szénerőműtől, illetve két, 1987-ben és 1991-ben átadott nukleáris bloktól függ. Érdemi nagyberuházások – Görögország kivételével – szinte csak a külső nagyhatalmak által támogatott tranzitprojektek révén érkeztek ezekbe az országokba. A beruházások alacsony szintje és a lakossági árak relatíve alacsonyan tartása érthető volt az 1990-es évek recessziója és/vagy polgárháborúja, illetve az így kialakult kapacitásbőség körülményei között. Ugyanakkor ilyen karakterisztika mellett a régió már nem alkalmas egy beruházásigényes energetikai átmenet végrehajtására. Ahhoz szükség lenne a befektetési környezet átalakítására és több politikai, társadalmi tabu ledöntésére. A régió kedvezőtlen beruházási környezete és a lehetőségek közti ellentétet kellőképpen demonstrálta a romániai offshore gázmező kiaknázásának meghiúsult kísérlete.⁵⁶

⁵⁴ Eurostat: *Electricity prices components for household consumers – Annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

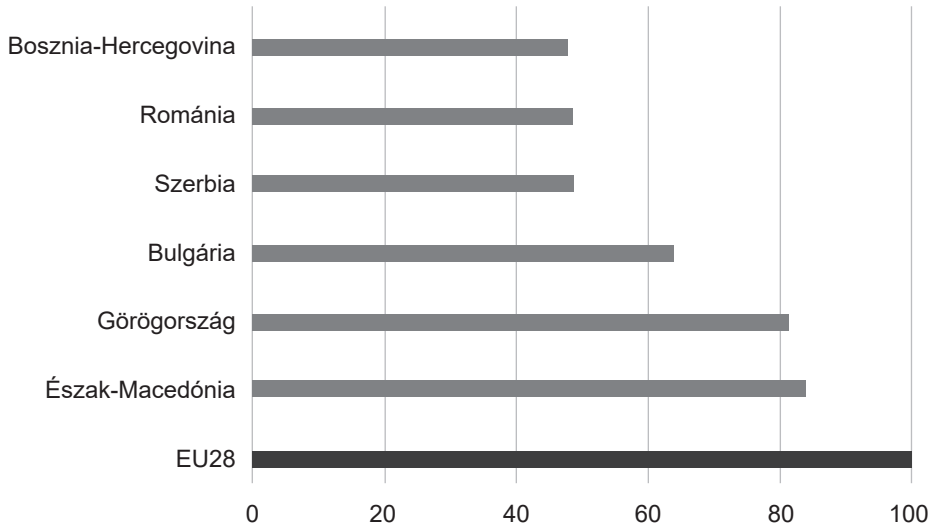
⁵⁵ *Europe Beyond Coal Database*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: beyond-coal.eu [2021. 05. 29.]

⁵⁶ Energy Industry Review: *ExxonMobil to exit from Neptun Deep project*. [online], 2020. 01. 13. Forrás: energyindustry-review.com [2021. 06. 06.]

1. ábra: A közepes (2500–5000 kWh közötti éves fogyasztással rendelkező) fogyasztók áramárjai Délkelet-Európában, 2019 (euróban, EU28 = 100)

Forrás: Eurostat: *Electricity prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

2. ábra: A közepes (20–200 GJ közötti éves fogyasztással rendelkező) fogyasztók földgázárjai Délkelet-Európában, 2019 (euróban, EU28 = 100)

Forrás: Eurostat: *Gas prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 20. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]

A DKE-térség energetikai infrastruktúrája nem egyszerűen elavult, de az esetek többségében elavult szénipari infrastruktúra. Albániát leszámítva a szén még mindig meghatározó egy sor országban. Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Szerbiában 50% körüli a részesedése az energiamixben, míg 30% körül van Észak-Macedóniában, Montenegróban és Bulgáriában. Románia és Görögország két olyan állam, ahol a szén csak mérsékelt szerepet játszik és belátható időn belül kivezethető.⁵⁷ A földgáz szerepe ehhez képest fordított. A régió fogyasztásának durván háromnegyede két szereplőhöz, a majdnem önellátó Romániához és Görögországhoz köthető. Jelentősnek mondható még Szerbia és Bulgária földgázipara, bár itt is alig van például földgázalapú áramtermelés. Nem vagy csak alig használ földgázt az összes többi ország: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia, Koszovó és Montenegró. Éppen ezért a mai körülmények között nehéz elképzelni a gyors szénkivezetést és emissziócsökkentést masszív földgázipari beruházások nélkül. Mind a DG ENER, mind az Energiaközösség Titkársága megosztott abban a kérdésben, hogy képesek-e ezek az országok „átugrani a földgázt”, egyből dekarbonizálva a ma még szénalapú energiamixeket.⁵⁸

Ennek ellenére vagy talán éppen ezért a legtöbb térségbeli ország ódzkodik érdemi lépéseket tenni az energiaátmenet irányába. Azonban az ilyen, a status quo fenntartására vonatkozó szakpolitikai igényeket felülírják egyéb, ennél erősebb tényezők. Az EU-tagállamokban a klímapolitika és az emissziókereskedelem teremt minden korábbinál jelentősebb lépéskényszert, Albániában és Koszovóban a gyorsan növekvő kereslet képez beruházási kényszert. Észak-Macedóniában kimerülőben vannak a versenyképes alapon kibányászható szénlelőhelyek, míg Bosznia-Hercegovinának kell leginkább szembesülnie az uniós karbonvámokkal. Tulajdonképpen egyedül Szerbia az, amely valamilyen szinten reziliens, és amelynek meglévő energetikai rendszere akár középtávon is feszültségek nélkül fenntartható a mai rendszerben. Ugyanakkor az erősödő dinamika ellenére a legtöbb ország energetikai tervezése nem vesz tudomást a változó körülményekről. Például Koszovó annak ellenére akar továbbra is a helyi szénvagyonra alapozva erőművet építeni, hogy ehhez nem lehet beruházókat találni.⁵⁹ Bulgária 2020-ban készült energiastratégia-tervezete 2045-ig számol a mostani szén–nukleáris tandem fenntartásával és a megújuló energiák majdnem teljes negligálásával.⁶⁰ Éppen ezért – ellentétben eredeti szándékukkal – ezek az energetikai tervek és stratégiák inkább bizonytalanságot, semmint bizonyosságot teremtenek a jövőt illetően.

Ez az a szakpolitikai környezet, amelybe a külső finanszírozók és így a nagyhatalmi érdekek be tudnak lépni. A térség energiapolitikai döntéseit nem feltétlenül vagy kizárólag a belső fejlesztési igények, hanem a külső donorkok által rendelkezésre bocsátott források határozzák meg. A finanszírozhatóság szempontja miatt vált például a hagyományosan külpolitika-mentes, jellemzően hazai bázison és technológiával elérhető szénszektor EU–Kína alapú geopolitikai üggyé. Ehhez képest a többi szektor, a földgázhoz kapcsó-

⁵⁷ Eurostat: *Complete energy balances*. [online], 2021. 06. 06. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 07.]

⁵⁸ Interjú 5 és Interjú 6–7. Az Energiaközösség képviselői. 2020. 11. 25. és 2020. 12. 04.

⁵⁹ Bankwatch: *The energy sector in Kosovo*. [online], é. n. Forrás: bankwatch.com [2021. 06. 06.]

⁶⁰ Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria: *Proekt „Sztrategija za usztrojstvo energijno razvítie na Republika Balgarija do 2030 godina sz horizont do 2050 godina”*. [online], 2020. Forrás: parliament.bg [2020. 11. 25.]

lódó vagy a nukleáris iparágak már eleve sokkal magasabb szintű külső elköteleződést kívántak a múltban is. Az EU kivonulásával ezek a fejlesztések sokkal inkább geopolitikai térbe kerülnek át. A térség földgázhálózata enyhén szólva is hiányos, miközben mostantól fogva az is fokozottan kérdéses, kik fogják annak megépítését finanszírozni. A nukleáris szintéren eleve meghatározó a projekthez nyújtott ipari hitel mértéke. Romániában és Bulgáriában aktív versengés zajlik kínai, amerikai, orosz és európai cégek részvételével, ezeket a küzdelmeket döntő mértékben az ajánlathoz csatolt hiteljavaslat fogja eldönteni. A külső donorok érdemben befolyásolják a DKE-térség energiapolitikai döntéseit, a fejlesztések gyakran sokkal inkább függenek a rendelkezésre bocsátott forrás feltételrendszerétől, mint az energiapolitika által elképzelt eredeti célkitűzéstől.

Mindehhez azonban arra is szükség lenne, hogy a földgáz potenciális exportőrei az EU kivonulását követően fokozottabban finanszírozzák a helyi infrastruktúraépítést. Oroszország és az Egyesült Államok eddig nem voltak hajlandók saját, közvetlen érdekeiket meghaladó módon forrást nyújtani a helyi fejlesztésekhez. A térség messze legnagyobb donorai az EU és annak intézményei, tagállamai. Jellemző, hogy 2017-ben a nyugat-balkáni régió közvetlen tőkebefektetéseinek 70,5%-a érkezett az EU-ból, míg az Egyesült Államok 1,2%-ot, Oroszország 4,6%-ot tudhatott maga mögött.⁶¹ Nem valószínű, hogy ez sokkal másképp lenne a fejlesztési hiteleknel és támogatásoknál. Éppen ezért az EU gázipari kivonulása sok vonatkozásban hasonló a korábbi szénipari döntésekhez, amelyek akkor egyfajta „geopolitikai rést” nyitottak a kínai befolyásnak. Amennyiben az EU nyújtotta alacsony karbonintenzitású megoldások nem képesek teljes mértékben helyettesíteni a szenet, ezek az országok kénytelenek lesznek kedvezőtlenebb feltételek mellett elfogadni alternatív donoroktól földgázipari beruházásokat, e gyakorlat minden konfliktusával és következményével egyetemben.

Ez már csak azért is újszerű lenne, mert a térség kormányai – leszámítva Görögországot és a belső tartalékokban gazdag Romániát – ódzkodnak a földgáztól. A megfizethetőségi aggályokon túlmenően kívülről rájuk erőltetett fűtőanyagként tekintenek rá, amely sok külpolitikai problémával jár, és amelyre egyébként jelen körülmények között nem is nagyon van szükségük. Így például a 2014-ben átadott, Szarajevótól délre épített gázvezetéket a mai napig nem vették használatba, mert nincs rá helyi kereslet.⁶² Koszovó régebb óta tervezi első földgázvezetékének megépítését, de a helyi tervezés egyelőre csak egy 100 MW-os kapcsolt erőművet kíván arra rákötni, amely nyilvánvalóan elégtelen lenne a megtérüléséhez.⁶³ Szerbia messze elmaradt a 2016-os energiastratégiájában megjelölt, amúgy igen szerény gázfejlesztési céljaitól.⁶⁴ Mindez azt a látszatot erősíti, mintha „át lehetne ugrani” a földgázt, és az energiaátmenetnek eleve egy alacsony kibocsátású állapotot kellene megcéloznia.

⁶¹ Amat Adarov et al.: *Foreign investments mostly robust despite global downturn. Shift into services.* [online], 2019. Forrás: wiiw.ac.at [2021. 05. 16.]

⁶² Interjú 1. i. m.

⁶³ Interjú 8. Szabályozási szakértő, Koszovó. 2020. 12. 16.

⁶⁴ Ministry of Mining and Energy of the Republic of Serbia: *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030.* [online], 2016. Forrás: meemp-serbia.com [2021. 04. 23.]

Mindazonáltal a földgáz iránti közöny a „menetrendtartó” megújulók, a nap- és a szénergia iránt érzett erősen ellenséges attitűddel társul. Ezeket jobb esetben csak a meglévő alapterhelési kapacitásokon felüli forrásként fogadják el, rosszabb esetben teljes egészében tiltják azok telepítését. Semmi esetre sem gondolkodnak az alaperőművi állomány azokkal való teljes kiváltásán. Így például Bulgária a legutóbbi időkig gyakorlatilag ellehetetlenítette a nap- és szénergia termelését.⁶⁵ Az alaperőművi kapacitásokhoz való görcsös ragaszkodásnak racionális gyökerei vannak, nevezetesen a lakosság körében a villamos energiának fűtési célokra való felhasználása. Bulgáriában a fűtésre használt energia 38,5%-a áram,⁶⁶ míg Szerbiában a háztartások 20,1%-a használ erre a célra villamos energiát,⁶⁷ de hasonló a helyzet például Koszovóban és részlegesen Albániában, Montenegróban is. Ez azt jelenti, hogy a fogyasztási csúcsok télen vannak, rendszerint kora este, amikor a nap- és esetenként a szénergia sem hozzáférhető. Így ezekben az időszakokban meglehetősen hosszan kell magas terhelést felmutatni, amire jelenleg szénkapacitások vannak üzembe állítva, szezonális kihasználtsággal. Így is jelentős a csúskapacitás-hiány, aminek 2017 telén már tanúja is volt a régió.⁶⁸ Mindez azt is igényelné, hogy ezek az országok legalább szezonális jellegű gázkapacitásokat hozzanak létre, azonban ez a változó uniós álláspont mentén egyre nehezebben kivitelezhető.

Párhuzamos gázpolitikai életrajzok: Bulgária, Görögország, Észak-Macedónia és az EU gázpolitikája

Bulgária, Görögország és Észak-Macedónia markánsan különböző időszakokban és feltételek mellett hozták létre gáziparukat. Míg Bulgária a KGST keretei és kizárólagos szovjet orientáció mellett kezdte el annak kiépítését, Görögország pedig az ezredforduló környékén létesített egy már eleve diverzifikált portfóliót, addig Észak-Macedónia még alig tette meg az első lépéseket a földgáz felé. Bulgária esete egy klasszikus KGST-történet. A helyi nyersanyagkincs korlátozott volta miatt és a szovjet olaj kiváltására Moszkva nagyon hamar alternatív fűtőanyagok bevezetését szorgalmazta az országban. Így jött létre az 1970-es évek folyamán a bolgár nukleáris és földgázipar, kizárólagosan szovjet technológiára és importra támaszkodva. Ezt a függést erősítette a nagyobb volumenű szovjet gáztranzit megkezdése az 1980-as évektől, illetve közvetve az 1990-es évek privatizációs folyamata is, amikor jelentős energiaipari egységek, például a térség legnagyobb kőolaj-finomítója is orosz tulajdonba került. Így az EU liberalizációs erőfeszítéseinek egy diverzifikálatlan, de már kialakult és beágyazott ipari hátteret kellett volna megreformálniuk.

Ehhez képest a görög gázpiac kialakulása egybeesett az uniós liberalizáció és az orosz–nyugati gázipari rivalizálás időszakával. Görögország elsőként Oroszországból importált földgázt Bulgárián keresztül 1997-ben, de ezt nagyon hamar követte a Revithoussa LNG-importterminál üzembe helyezése 1999-ben. Így a görög vevők a nemzetközi LNG-

⁶⁵ Interjú 9. Energiatermelői érdekképviselet, vezető, Bulgária. 2021. 01. 03.

⁶⁶ Georgi Komitov – Violeta Rasheva – Ivan Binev: *Determining the expenses for heating of a residential building using different energy sources*. [online], 2019. Forrás: iopscience.iop.org [2021. 06. 07.]

⁶⁷ *Serbia*. [online], é. n. Forrás: keepwarmeurope.eu [2021. 06. 11.]

⁶⁸ Interjú 10. Egyetemi professzor, Bulgária. 2020. 11. 25.

piacokra támaszkodva már a kezdettől fogva diverzifikálhatták az ellátásukat, a Gazprom sosem tudott piaci erőfölényt kialakítani náluk a helyi gázüzletágban.⁶⁹ Kedvező földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően Athén még változatosabbá tehetette földgázellátását a TANAP–TAP vezetékrendszernek köszönhetően, amely azeri gázt szállít Olaszországba, többek közt Görögország északi részén keresztül. Bulgáriával ellentétben a görög gázpiac már eleve az EU előírásainak megfelelően épült ki, sosem voltak érdemi ellátásbiztonsági dilemmái. A helyi gázipari nagyvállalatoknak vagy akár a politikai elit tagjainak nem kellett érdemben elköteleződniük egyetlen beszállító felé sem, Görögország megőrizhette gázipari autonómiáját.

Észak-Macedónia gázipari fejlődése épphogy csak megkezdődött. Az ország 1997-ben Bulgárián keresztül kapcsolódott hozzá a nemzetközi gázhálózathoz, amelyen át kisebb volumenű orosz gázt importál napjainkban is. Ugyanakkor Észak-Macedónia üzletileg kiaknázható szénvagyona kimerülőben van, a 2020-as évek végére várhatóan jelentősen csökken a termelés, így az energiapolitikának kritikus döntéseket kell hoznia viszonylag hamar. Az importált szén és a megújuló energia mellett a földgáz is egy lehetséges opció, amint azzal a kormányzati stratégiák is számolnak.⁷⁰ Ez utóbbi esetben egy már diverzifikált és liberalizált versenypiacra léphetne be az ország, élvezve annak minden előnyét, ideértve az alacsony árakat, a rugalmasságot és a több lábbon állást. Ehhez azonban ki kellene építenie a szükséges hálózati infrastruktúrát: a nagynyomású vezetékeket mindenképpen, de komolyabb fejlesztésekhez az erőművi és az elosztóhálózatot is. A vonatkozó tervek alapján az első lépés az EU és az Egyesült Államok által is támogatott, a TAP görögországi szakaszához csatlakozó összekötő vezeték lenne, ezt követhetné elvileg a helyi hálózat fejlesztése és egy Koszovó, esetleg akár Albánia irányába építendő további vezeték.

A már meglévő infrastruktúra döntően meghatározta, hogy ezek az országok miként viselkednek az EU – Egyesült Államok – Oroszország fémjelzte nagyhatalmi térben. Bulgária egyértelműen és látványosan „csataterállammá” vált a 2000-es éveket követően. A kizárólagosan orosz orientációjú infrastrukturális rendszere, EU-tagsága, földrajzi elhelyezkedése és jelentősége, illetve belső, politikai megosztottsága mind hozzájárult ehhez. Ugyanakkor ez nem volt újdonság, Bulgária hagyományosan a nemzetközi szinten is vitatott és geopolitikailag kényes energetikai projektek otthona. Jelen témánkhoz legközelebb a Déli Áramlat orosz gázvezetékprojekt körüli 2012–2014-es nemzetközi konfliktus áll. Ebből az EU szabályozói és az Egyesült Államok nyílt politikai nyomásának hatására Szófia végül kihátrált, az utolsó utáni pillanatban a projekt leállítására kényszerítve Moszkvát.⁷¹ Korábban az EU-csatlakozás során a hatból négy nukleáris blokkot le kellett már állítania a kozloduji telephelyen a Bizottság követelésére. A nukleáris kérdésben meglévő feszültségeket tovább élte, hogy a leállított blokkok pótlására 2006-ban Szófia egy új egység építésére szerződött az orosz Atomsztrójeporttal, Belenében. A rosszul előkészített,

⁶⁹ Julian Bowden: *SE Europe gas markets. Towards integration*. [online], 2019. 10. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 03. 16.]

⁷⁰ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia: *The Strategy for Energy Development of the Republic of North Macedonia until 2040. Final draft for public consultations*. [online], 2019. 10. Forrás: economy.gov.mk [2021. 02. 28.]

⁷¹ Jonathan Stern – Simon Pirani – Katja Yafimava: *Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?* [online], 2015. 01. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 01. 13.]; Jack Sharples: *The shifting geopolitics of Russia's natural gas exports and their impact on EU–Russia gas relations*. [online], 2016. 03. 25. Forrás: tandfonline.com [2021. 02. 28.]

átgondolatlan és politikailag sem teljes mértékben támogatott projekt négy évvel későbbi lemondása jelentős pénzügyi veszteséggel járt – csak a már legyártott berendezésekért a bolgár GDP durván 1%-ának megfelelő összeget kellett kifizetni, és a bolgár fél szerint ennél is többet költöttek a meg nem valósult építkezés előkészítésére.⁷²

Ezzel szemben Görögország a DKE-térségbeli csővezetékes megoldások közötti rivalizálás egyik legnagyobb haszonélvezőjévé vált. Athén a térség LNG- és azeri gázkapuja-ként pozícionálta magát, tudatosan előmozdítva az Egyesült Államok és az EU szektorális törekvéseit. Jellemző, hogy a görög hálózatüzemeltető (TSO) nyíltan lobbizik a Gazprom által ellenőrzött úgynevezett Transzbalkán vezeték megfordítása mellett, ami lehetővé tenné például Ukrajna számára az LNG és az azeri gáz importját.⁷³ Ugyanakkor jelentős befektetések is áramlottak a helyi hálózatba (TAP), javítva az országon belüli hálózati lefedettséget, növelve a tranzitbevételeket és viszonylagosan olcsóvá téve a földgázt az országon belül. Görögország kései gázpiaci érkezése határozottan az előnyére vált, minden tekintetben az uniós liberalizáció egyik eminens tanulója. Ehhez képest Észak-Macedónia a legutóbbi időkig nem mérlegelte érdemben a gázipari fejlesztéseket.

A földgáz kapcsán kialakult politikai gazdaságtani és geopolitikai háttér nagyban befolyásolta azt, hogy ez az energiahordozó milyen szerepre törhetett az adott országban. Bulgária a posztkommunista átmenetek egyik klasszikus esete, aminek eredményeképpen a 2019-es energiafogyasztás az 1990-esnek csak a kétharmadát teszi ki. Ennek megfelelően Szófia az elmúlt 30 évben csak minimális befektetéseket eszközölt az átviteli, elosztói és erőművi rendszereibe. Az így megtakarított összegek jobbára a lakosság és kisebb mértékben az ipari fogyasztók zsebébe kerültek az alacsony árak révén. Ezzel szemben Görögországban a várható magas növekedés bővületében egészen a 2008-as válságig intenzív befektetési tevékenység folyt, leginkább a gázszektorban. Az új erőművek és hálózati elemek kiépítését nemcsak a szektor kedvező ellátásbiztonsági és liberalizált volta segítette, hanem az olajtermékek viszonylag széles körű használata is úgy a fűtésben, mint esetenként a villamosenergia-termelésben. Észak-Macedónia ismételt a mozdulatlan szektorális szereplő, ahol a fogyasztás nagyjából stagnált, illetve enyhén csökkent, viszont eddig nem volt szükség érdemi beruházásokra sem.

Nem meglepő, hogy a három ország eltérően reagált az EU klímapolitikai kezdeményezéseire is. Görögország eleve jelentős potenciállal rendelkezik a megújulók terén, így azok infrastruktúrájának kiépítése viszonylag olcsó. Ugyanakkor a görög válság eredményeképpen a teljes energiakereslet 26%-kal, a villamosenergia-fogyasztás pedig 24%-kal zuhant, és nem tűnik igazán úgy, hogy a későbbiekben ez a volumen újra nőne. Ennek megfelelően elérhetővé vált a szén kivezetése, kiváltképp, ha fenntartják a megújulókból és a gázszektorba való beruházási szinteket. Görögország 2113 MW-nyi lignitkapacitást vont ki a termelésből, és a maradék egységeket is le fogják állítani 2023-ig.⁷⁴ Az így támadt esetleges űrt a megújuló–földgáz tandem tölti be, amely a görög energia- és klímatervezésében változó arányokkal ugyan, de 2030-ig egyeduralmukodóvá válik a görög

⁷² Nuclear Engineering: *Bulgaria weighs merits of Belene NPP or Kozloduy extension*. [online], 2016. 11. 03. Forrás: neimagazine.com [2021. 06. 15.]

⁷³ Interjú 11. Vállalati felsővezető, Görögország. 2020. 12. 13.

⁷⁴ *Europe Beyond Coal Database* (2021) i. m.

villamosenergia-rendszerben.⁷⁵ Ennek megfelelően jelenleg is négy kombinált ciklusú erőművi beruházás (CCGT) van előkészületi vagy építési fázisban. Ahogy az 5,2 GW-nyi gázkapacitás okán az egyik interjúalany is megfogalmazta, „Görögország belépett a földgázkorba”.⁷⁶

Ellentétben például Bulgáriával és a legtöbb kelet-európai volt KGST-állammal, Görögországban a 2008-as válság – amely nagyságrendileg megegyezett a volt szovjet blokk tranzíciós krízisével – nem vezetett az energetikai befektetések felfüggesztéséhez. Pár év szünetet követően a görög kormányzat tudatosan folytatta az alacsony karbonintenzitású termelésre való átmenetet. Ez leginkább azért vált lehetségessé, mert Görögország képes volt rövid idő alatt strukturális értelemben felzárkózni a nyugat-európai energiámixekhez, kiépíteni egy olyan gázipart, amelynek segítségével a megújulókat továbbra és nagyobb arányban is integrálhatók a hálózatba. Ehhez szükség volt arra, hogy mind geopolitikailag, mind szabályozói és versenyszinten kiegyensúlyozott gázszektort tudjon létrehozni. Ilyen feltételek mellett azonban az EU mostani kihátrálása a gázipar támogatása mögül alig érinti Görögországot. Athén olyan időszakban építette ki gáziparát, amikor azt még jelentős EU-, EBRD- és EIB-támogatások mellett tehetette meg, a jövőben már csak kisebb kiegészítésekre lesz szükség. Ennyiben a görög földgáz a klasszikus „híd-” vagy „tranzíciós” szerepet tölthette be.

Ezzel szemben Bulgáriában a földgáz a torlódott átmenet egyik áldozatának tűnik. A földgáz korábbi elterjedését a belső feltételeken túlmenően akadályozta a kérdésben meglévő geopolitikai konfliktus, a diverzifikációra való várakozás és az energiaátmenet megkezdésének állandó halogatása. A bolgár energiapolitikai tervezés szinte minden ponton szembemegy az európai uniós fősodor elképzeléseivel: a következő 20 évben nem kívánják hiteles módon növelni a megújulókat szerepét, nem látszanak energiahatékonysági beruházások, a szén csak vontatottan vezetnék ki, miközben minden ellentmondást az amúgy nem haladó nukleáris fejlesztések révén kívánnak áthidalni.⁷⁷ Ahhoz, hogy ez sikerüljön, az uniós karbonártnak alacsonyan kellene maradnia, Bulgáriának meg kellene tudnia hosszabbítani a Bizottságtól kapott derogációkat, és a legalább 10 milliárd eurós nukleáris fejlesztéseket sürgősen meg kellene kezdenie. Mindeközben az ország fenn kívánja tartani az EU egyik legalacsonyabb lakossági árrendszerét, és nem világos, hogy mire tudná költeni az Unió által az energiaátmenetre neki nyújtott támogatásokat. Nem véletlenül jellemezte az egyik interjúalany a bolgár energia- és klímatervet a „kormány kívánságlistájaként”,⁷⁸ amely a jövőbeli pálya helyett inkább az energiapolitika jelenkori kötöttségeit fémjelzi.

Ennyiben az EU fosszilis kivonulása további nehézségeket teremt egy lehetséges bolgár energiaátmenet számára. Pár évvel ezelőtt Szófia még nyugodtan megkezdhetett volna egy göröghöz hasonló, dinamikus megújuló-földgáz programot. Azonban ezt már akkor is megnehezítette a Déli Áramlat lemondása miatti konfliktusos viszony a Gazprommal, az azeri betáplálás még bizonytalan és a gázpiac gyengén liberalizált volta, valamint

⁷⁵ Government of Greece: *National Energy and Climate Plan*. [online], 2019. Forrás: ec.europa.eu [2020. 12. 20.]

⁷⁶ Interjú 12. Vállalati felsővezető, Görögország. 2021. 01. 13.

⁷⁷ Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria (2020) i. m.

⁷⁸ Interjú 13. Szakértő, Bulgária. 2020. 11. 30.

az amerikai–orosz viszony mentén megosztott belpolitika. Ezeket a kérdéseket mára már mérsékelten rendezték ugyan, de az EU továbblépni látszik. A közeljövőben nagyon nehéz lesz az amúgy leginkább kézenfekvő európai forrásokból pénzt szerezni a gázipar fejlesztéséhez, így elvileg vagy lemondanak arról, vagy kénytelenek lesznek újra a nehezebb utat választani, és Moszkvához vagy Washingtonhoz fordulni. Mindeközben az EU által vizionált „csak megújulók” program teljes mértékben elutasított, és középtávon nem is nagyon kivitelezhető Bulgáriában. Így az ország egy, a múltban nem kívánt alternatívát látszik elveszteni, és az átmenet újra perspektíva nélkül marad.

Észak-Macedónia ebben az összevetésben a szélesebb értelemben vett nem EU-tag DKE-országokat képviseli, ahol az átmenet ösztönzői gyengék, a kibocsátásnak nincs ára, és ahol a fűtőanyag-választás és a geopolitikai orientáció viszonylag szabad. Észak-Macedónia annyiban különleges, hogy a status quo fenntarthatósága erősen kérdőjeles az ország 2019-es energiamixének 36,5%-át adó szénvagyonnak a következő 10–15 évben várható kimerülése miatt. A 2019-es nemzeti energiastratégia tervezete⁷⁹ már ebből a helyzetből indul ki, és három eltérő fejlődési pályát vizionál. Ugyanakkor ennél is fontosabb, hogy a tervezet első alkalommal hangsúlyosan is figyelembe veszi az EU klímapolitikai célkitűzéseit, és az Energiaközösségben, illetve azon túlmenően igyekszik integrálni a Szkopje által tett vállalásokat. A tervezet által is preferált változat a zöld átmenet, amely magában foglalja a szén kivezetését és az EU kibocsátási-kereskedelmi rendszerének (*EU Emissions Trading System* – EU ETS) a bevezetését 2030-ig. De az átmenet becsült költségei is jelentősek, 9,4 és 17,5 milliárd euró (a 2019-es észak-macedón GDP durván 75 és 140%-a) közé teszik azt 2040-ig.⁸⁰ Ebben benne van a gázszállító hálózat kiépítése mintegy 323,1 millió euróból (a GDP 3,6%-a) 2025-ig, illetve opcionálisan a nemzeti elosztórendszer fejlesztése 241 és 745 millió euró közti összegből.⁸¹

Mindez arra utal, hogy Szkopje még elfogadtathatja néhány fejlesztési projektjét az EU gázfejlesztési támogatásainak amúgy záródó kapujában. Ugyanakkor ellentétben például Bulgáriával, Szkopje fejlődési pályája nem teljesen kötött. Az energiastratégia is inkább csak sejteti a jövőbeli fejlődési irányokat, de lényegét tekintve inkább tekinthető egy döntéselőkészítési dokumentumnak, amelyben minden lehetőség szerepel. Így például Észak-Macedónia szénimport révén megőrizheti erőműveit, amennyiben nem kap kellő támogatást gázfejlesztési és/vagy vízerőművi projektjeihez, vagy fejlesztheti csak a megújulóakra alapozott potenciálját, megőrizve minden mást. Az Unióhoz való szakpolitikai konvergencia így erősen feltételes, egyszerre táplálkozik az éppen Európa-barát kormányzati attitűdből és az uniós fejlesztési források iránti természetes vonzódásból. Ennyiben a gázfejlesztések finanszírozása is alku tárgya lehet úgy az Európai Bizottsággal – megújulóprojektekért vagy klímapolitikai vállalásokért cserébe –, mint Oroszországgal vagy az Egyesült Államokkal.

⁷⁹ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia (2019) i. m.

⁸⁰ Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia (2019) i. m. 16.

⁸¹ EBRD: *Gas distribution network in North Macedonia*. [online], 2020. Forrás: ebrd.com [2020. 05. 18.]

Kitekintés

Mi lesz a DKE-térség energiapolitikájának meghatározó vonulata: az orosz–amerikai geopolitikai rivalizálás, vagy az Európai Unió fémjelezte klímapolitikai törekvések? A kérdés felvetésénél el kell kicsit vonatkoztatni a múlttól. Az 1990-es évek közepe óta az Európai Unió térségbeli politikáját a stabilitási és felzárkóztatási szempontok határozták meg. Ennek jegyében viszonylag bőkezű és elnéző magatartást tanúsított a legtöbb kérdésben. A Nyugat-Balkánon az uniós csatlakozási követelményeket csak nagyon mérsékelten kérték számon, és még az EU-tag Görögország vagy Bulgária esetében is sokszor adtak különféle derogációkat. Mindeközben a térségbeli országok viszonylag jelentős forrásokat kaptak, amelyek ugyan nem voltak elegendők az integrációs követelmények teljesítéséhez, de minden más vonatkozásban meghaladták az Unió szomszédságára költött forrásokat. Az uniós energiapolitikai liberalizáció folyamata is hasonló jegyeket hordozott, formai és intézményi követelmények teljesítéséért cserébe adott forrásokat. Inkább volt mézes-madzag, és alig-alig furkósbot.

Ehhez képest az Unió klímapolitikája mai ambíciói mellett egy teljesen más minőséget fémjelez. Az energiaátmenet folyamata évtizedes távlatban a nemzeti GDP-k több százaléka rugó beruházási programokat feltételez, amelyeket leginkább az EU-ban domináns nyugat-európai elképzelések mentén lehetne végrehajtani és kivitelezni. Az EU-hoz nem tartozó országok számára is mind normatív módon (szófiai nyilatkozat, 2020), mind egyoldalú kényszerítő eszközökkel (EU CBAM) valamilyen szintű politikai alkalmazkodást generál. Az eddigi magatartás alapján az EU a klímapolitikában kifejezetten hegemon, nagyhatalmi politikát folytat, sokkal erőteljesebb alkalmazkodást vár el, mint korábban. Kevésbé mosolygós, sokkal zordabb arc ez, mint amit a múltban megszoktunk.

Természetesen nem tudható, hogy ez a kísérlet mennyire lesz sikeres. Egy sor kihívás áll az energiaátmenet előtt. Bizonyításra vár, hogy a kibocsátás 2030-ig tervbe vett 55%-os csökkentésének kísérlete működik-e, és nem okoz jelentős piaci zavarokat magukban az EU-magállamokban is. Ezt követően még nincs garancia arra, hogy a jelentősebb széniparral, de gyenge gáziparral és -hálózati rendszerekkel rendelkező kelet-európai országok is képesek venni ezt az akadályt. Biztosnak kellene lenni abban, hogy a nemteljesítés szankcionálható, illetve nem tudjuk, hogy mi történik, ha pár nemzetállam szembefordul a 2030-as klímatervvvel. Végezetül pedig ott van egy sor egyéb szak- és általános politikai aspektus, amelyek miatt a Bizottságnak vagy éppen a Tanácsnak feltételezhetően engedményeket kell majd tennie az éghajlatpolitikai fronton.

Azonban mindezek figyelembevételével is nagyon erős a regionális napirendre gyakorolt hatás. Az orosz–amerikai geopolitikai rivalizálás mellett mindig opció volt valamilyen szintű kimaradás vagy kihátrálás. Ehhez képest az energiaátmenet logikája az EU-n belül egyáltalán nem teszi lehetővé, de azon kívül is egyre nehezíti az el nem köteleződést és a passzivitást. A geopolitikai szintéren majdnem mindig meg lehetett próbálkozni kompenzálni a kárvallott felet. Ehhez képest az uniós klímapolitikában a kényszerítő eszközök jelentős része automatikus (például az EU ETS), illetve nem nagyon van ellenkező fél, akit ki lehetne engesztelni. Végezetül: míg az energiapolitikai döntések kezdő kérdése geopolitikai volt a 2000-es években (mit szólnak ehhez Moszkvában vagy

Washingtonban, formálisan megfelel-e az Unió piacszervezési jogának?), addig az új viszonyok közt inkább a klímapolitikai szempontok kerülnek előtérbe (lehet-e ilyen fűtőanyagokat most bevezetni, kapható-e rá versenyképes finanszírozás?). Mindezekből kifolyólag az uniós klímapolitikának minden esélye megvan arra, hogy az elkövetkező években az orosz–amerikai geopolitikai versengéshez hasonló politikaformáló tényezővé váljon a DKE-térségben.

Felhasznált irodalom

- Adarov, Amat – Mahdi Ghodsi – Gábor Hunya – Olga Pindyuk: *Foreign investments mostly robust despite global downturn. Shift into services*. [online], 2019. Forrás: wiiw.ac.at [2021. 05. 16.]
- Andersen, Svein – Andreas Goldthau – Nick Sitter: *Energy Union. Europe's New Liberal Mercantilism?* London, Palgrave Macmillan, 2017. Online: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-59104-3>
- Baev, Pavel – Indra Overland: *The South Stream versus Nabucco pipeline race. Geopolitical and economic (ir) rationales and political stakes in mega-projects*. [online], 2010. 09.27. Forrás: onlinelibrary.wiley.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2010.00929.x>
- Balmaceda, Margarita M.: *The Politics of Energy Dependency. Ukraine, Belarus, and Lithuania Between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto, University of Toronto Press, 2013.
- Balmaceda, Margarita M.: *Differentiation, materiality, and power. Towards a political economy of fossil fuels*. [online], 2018. 05. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.10.052>
- Bankwatch: *Chinese-financed coal projects in Southeast Europe*. [online], 2019. 04. 09. Forrás: bankwatch.org [2021. 06. 09.]
- Bankwatch: *The energy sector in Kosovo*. [online], é. n. Forrás: bankwatch.com [2021. 06. 06.]
- BBC: *European Investment Bank drops fossil fuel funding*. [online], 2019. 11. 14. Forrás: bbc.com [2021. 05. 03.]
- Bocquillon, Pierre – Eleanor Brooks – Tomas Maltby: *Speak softly and carry a big stick. Hardening soft governance in EU energy and health policies*. [online], 2020. 07. 10. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1080/1523908X.2020.1792860>
- Bonneuil, Christophe – Jean Baptiste Fressoz: Termocén: a szén-dioxid politikatörténete. In Balogh Róbert (szerk.): *Táj, ember, tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába*. Budapest, ELKH BTK Történettudományi Intézet, 2021. 251–271.
- Bowden, Julian: *SE Europe gas markets. Towards integration*. [online], 2019. 10. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 03. 16.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784671488>
- BP Statistical Review of World Energy, 2020. [online], 2020. 08. 11. Forrás: bp.com [2020. 07. 19.]
- EBRD: *Gas distribution network in North Macedonia*. [online], 2020. Forrás: ebrd.com [2020. 05. 18.]
- Ecofys: *The role of renewable gas in a decarbonised energy system*. [online], 2018. Forrás: gasforclimate2050.eu [2021. 06. 06.]
- Energy Industry Review: *ExxonMobil to exit from Neptun Deep project*. [online], 2020. 01. 13. Forrás: energy-industryreview.com [2021. 06. 06.]
- Euractiv: *Role of natural gas in climate-neutral Europe. Position paper of Bulgaria, Czechia, Greece, Hungary, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia*. [online], 2020. 05. Forrás: euractiv.com [2021. 05. 05.]
- Eurelectric: *Decarbonisation pathways*. [online], 2018. 05. Forrás: cdn.eurelectric.org [2021. 05. 05.]
- Europe Beyond Coal Database. [online], 2021. 04. 20. Forrás: beyond-coal.eu [2021. 05. 29.]
- European Commission: *Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people*. [online], 2020. 09. 17. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]
- European Commission: *Guidelines for the implementation of the Green Agenda for the Western Balkans*. [online], 2020. 10. 06. Forrás: ec.europa.eu [2021. 03. 12.]
- European Commission: *Commission welcomes the political agreement on the Just Transition Fund*. [online], 2020. 12. 11. Forrás: ec.europa.eu [2021. 05. 03.]

- European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Regulation*. [online], 2020. 12. 15. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 05. 03.]
- European Commission: *Commission Delegated Regulation supplementing Regulation*. [online], 2021. 06. 04. Forrás: ec.europa.eu [2021. 06. 13.]
- European Union: *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 194*. [online], 2008. 05. 09. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 06. 15.]
- Eurostat: *Gas prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 20. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Electricity prices components for household consumers – Annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Electricity prices for household consumers – Bi-annual data*. [online], 2021. 05. 27. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 06.]
- Eurostat: *Complete energy balances*. [online], 2021. 06. 06. Forrás: appsso.eurostat.ec.europa.eu [2021. 06. 07.]
- Gazprom: *Gazprom Investor Day presentation*. [online], 2020. 02. 11. Forrás: gazprom.com [2021. 05. 06.]
- Georgiev, Atanas: *Natural gas in the Western Balkans in the framework of the future Energy Community goals for 2030*. [online], 2020. 06. Forrás: bdi.bg [2021. 05. 27.]
- Goldthau, Andreas – Nick Sitter: *Soft power with a hard edge. EU policy tools and energy security*. [online], 2015. 02. 26. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1080/09692290.2015.1008547>
- Government of Greece: *National Energy and Climate Plan*. [online], 2019. Forrás: ec.europa.eu [2020. 12. 20.]
- Gustafson, Thane: *The Bridge. Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2020. Online: <https://doi.org/10.4159/9780674243842>
- Holzinger, Katharina – Christoph Knill: *Causes and conditions of cross-national policy convergence*. [online], 2007. 02. 17. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1080/13501760500161357>
- Högselius, Per: *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York, Palgrave MacMillan, 2013.
- Högselius, Per – Arne Kaijser: *Energy dependence in historical perspective. The geopolitics of smaller nations*. [online], 2019. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.12.025>
- Jirušek, Martin – Tomáš Vlček – James Henderson: *Russia's energy relations in Southeastern Europe. An analysis of motives in Bulgaria and Greece*. [online], 2017. 06. 22. Forrás: tandfonline.com [2021. 05. 27.] Online: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2017.1341256>
- Komitov, Georgi – Violeta Rasheva – Ivan Binev: *Determining the expenses for heating of a residential building using different energy sources*. [online], 2019. Forrás: iopscience.iop.org [2021. 06. 07.] Online: <https://doi.org/10.1088/1757-899X/595/1/012046>
- Kovacevic, Aleksandar: *Towards a Balkan Gas Hub. The interplay between pipeline gas, LNG and renewable energy in South East Europe*. [online], 2017. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2019. 05. 26.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784670757>
- Kuzemko, Carolina – Andrew Lawrence – Matthew Watson: *New directions in the international political economy of energy*. [online], 2019. 01. 28. Forrás: tandfonline.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1080/09692290.2018.1553796>
- Larson, Aaron: *Three big players work together on Bulgarian nuclear plant*. [online], 2020. 06. 25. Forrás: powermag.com [2021. 06. 09.]
- Maltby, Tomas: *European Union energy policy integration. A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism*. [online], 2013. 04. Forrás: sciencedirect.com [2021. 02. 28.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.031>
- Mete, Gokce: *Energy Transitions and the Future of Gas in the EU. Subsidise or Decarbonise*. London, Palgrave Macmillan, 2020. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-32614-2>
- Ministry of Energy of the Republic of Bulgaria: *Projekt „Sztrategija za usztojcsivo energijno razvitie na Republika Baltarija do 2030 godina sz horizont do 2050 godina”*. [online], 2020. Forrás: parlament.bg [2020. 11. 25.]

- Ministry of Economy of the Republic of North Macedonia: *The Strategy for Energy Development of the Republic of North Macedonia until 2040. Final draft for public consultations*. [online], 2019. 10. Forrás: economy.gov.mk [2021. 02. 28.]
- Ministry of Mining and Energy of the Republic of Serbia: *Energy Sector Development Strategy of the Republic of Serbia for the period by 2025 with projections by 2030*. [online], 2016. Forrás: meemp-serbia.com [2021. 04. 23.]
- Nuclear Engineering: *Bulgaria weighs merits of Belene NPP or Kozloduy extension*. [online], 2016. 11. 03. Forrás: neimagazine.com [2021. 06. 15.]
- Overland, Indra: *The geopolitics of renewable energy. Debunking four emerging myths*. [online], 2019. 03. Forrás: sciencedirect.com [2021. 06. 09.] Online: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.10.018>
- Pravityelsztvo Rosszjjszkoy Fegyveracii: *Enyergyicseszakja sztratyegija Rosszjjszkoy Fegyveracii na period do 2035 goda*. [online], 2020. 06. 09. Forrás: static.government.ru [2021. 06. 06.]
- Serbia. [online], é. n. Forrás: keepwarmeurope.eu [2021. 06. 11.]
- Sharples, Jack: *The shifting geopolitics of Russia's natural gas exports and their impact on EU–Russia gas relations*. [online], 2016. 03. 25. Forrás: tandfonline.com [2021. 02. 28.] Online: <https://doi.org/10.1080/14650045.2016.1148690>
- Siddi, Marco: *The Southern Gas Corridor. Challenges to a geopolitical approach in the EU's external energy policy*. [online], 2017. 03. Forrás: fia.fi [2021. 03. 04.] Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25886.95049>
- Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans. [online], 2020. 11. 10. Forrás: berlinprocess.info [2020. 11. 21.]
- Stern, Jonathan – Simon Pirani – Katja Yafimava: *Does the cancellation of South Stream signal a fundamental reorientation of Russian gas export policy?* [online], 2015. 01. Forrás: oxfordenergy.org [2021. 01. 13.]
- Stern, Jonathan: *Narratives for natural gas in decarbonising European energy markets*. [online], 2019. 02. Forrás: oxfordenergy.org [2020. 01. 04.] Online: <https://doi.org/10.26889/9781784671280>
- Szabo, John – András Deák: The CEE Energy Transition. Recurring Fifty-Year-Old Dynamics? In Matúš Mišík – Veronika Oravcová (szerk.): *From Economic to Energy Transition. Three Decades of Transitions in Central and Eastern Europe*. London, Palgrave Macmillan, 2021. 63–96. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-55085-1_3
- Szulecki, Kacper: *European energy governance and decarbonization policy. Learning from the 2020 strategy*. [online], 2016. 07. 01. Forrás: tandfonline.com [2020. 01. 04.] Online: <https://doi.org/10.1080/14693062.2016.1181599>
- U.S. Congress: *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*. [online], 2017. 08. 02. Forrás: congress.gov [2018. 01. 04.]

Hivatkozott online interjúk

- Interjú 1. Egyetemi professzor, Bosznia-Hercegovina. 2021. 01. 29.
- Interjú 2. Civil szervezet szakértője, Szerbia. 2021. 02. 26.
- Interjú 3. Európai szabályozó szervezet felsőszintű képviselője. 2020. 12. 22.
- Interjú 4. Európai fejlesztési szervezet felsőszintű képviselője. [2020. 12. 18.]
- Interjú 5. Az Európai Bizottság képviselője. 2020. 12. 03.
- Interjú 6–7. Az Energiaközösség képviselői. 2020. 11. 25. és 2020. 12. 04.
- Interjú 8. Szabályozási szakértő. Koszovó. 2020. 12. 16.
- Interjú 9. Energiatermelői érdekképviselő, vezető, Bulgária. 2021. 01. 03.
- Interjú 10. Egyetemi professzor, Bulgária. 2020. 11. 25.
- Interjú 11. Vállalati felsővezető, Görögország. 2020. 12. 13.
- Interjú 12. Vállalati felsővezető, Görögország. [2021. 01. 13.]
- Interjú 13. Szakértő, Bulgária. 2020. 11. 30.

Szabó Hedvig¹ – Dobák Imre²

Az információs társadalom nemzetbiztonsága³

A tanulmány a társadalom – infokommunikációs környezet – nemzetbiztonság összefüggéseibe kíván betekintést engedni, felölelve többek között az innováció kiemelt szerepét, valamint a technológiai környezet egyre jobban érezhető hatásait. Kitér az államok oldaláról megjelenő válaszlépésekre, valamint az egyes országok biztonságpolitikai gondolkodásában is hangsúlyossá váló, a különböző platformokon keresztül beszűrődő veszélyekkel szembeni biztonsági szempontokra. Ismertetésre kerül az innováció hazai nemzetbiztonsági szférában való megjelenése és az egyre fontosabb innovációs struktúrák szerepe. Kulcskérdésként vizsgálatra érdemes az innováció mai jelentősége, a globális infokommunikációs szereplők működése és a mögöttük álló technológiai fejlődés, amely hatással lehet egy adott ország (nemzet)biztonságára.

Kulcsszavak: nemzetbiztonság, innováció, infokommunikáció, technológia

National Security of the Information Society

The aim of the study is to provide an insight into the increasingly complex context of the social – info-communication environment – national security, including the key role of innovation and the increasing effects of the technological environment. It addresses the responses from the states and the security aspects of the threats posed by the various platforms, which are also highlighted in the security thinking of countries. The emergence of innovation in the Hungarian security sphere and the role of increasingly important innovation structures will be described. As a key issue, it is worth examining the importance of innovation nowadays, the importance of global info-communication actors and the technological development behind them, which may have an impact on the security of a given country.

Keywords: national security, innovation, infocommunication, technology

Bevezetés

Minden állam kiemelten kezeli a biztonságához köthető területeket, amelyek felölelik a nemzetbiztonsági gondolkodás körét is. A nemzeti szintű biztonságért felelős intézményrendszerek számos elemből tevődhetnek össze,⁴ alapvető szereplői közé tartoznak

¹ Szabó Hedvig a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat főigazgatója. E-mail: nbsz@nbsz.gov.hu

² Dobák Imre a Nemzeti Közszerződési Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetének egyetemi docense. E-mail: dobak.imre@uni-nke.hu

³ A munka a TKP2020-NKA-09 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a „Tématerületi Kiválósági Program 2020” pályázati program finanszírozásában valósult meg.

⁴ Lásd Dorith Kool – Tim Sweijts: A Security Sector Assessment Framework. In Dorith Kool et al.: *The Good, the Bad, and the Ugly. A Framework to Assess Security Sectors' Potential Contribution to Stability*. Hague, Centre for Strategic Studies, 2020. 22–37.

a rendvédelmi és fegyveres szervek, többek között a nemzetbiztonságért felelős szolgálatok is. Tevékenységüket a 20. századhoz képest egy jelentősen megváltozott biztonsági és technológiai környezetben látják el, és feladatrendszereik is kitágultak az elmúlt évtizedekben. A felgyorsuló fejlődés kihat a nemzetbiztonsági feladatok ellátását érintő információs és kommunikációs technológiákra (IKT), a digitális térbe áthelyeződő „eszközök” kiszolgáltatottságára és ennek kapcsán a mindennapok során alkalmazott megoldások „kiberbiztonságára”, de idesorolhatók a kiberbűnözés növekvő jelensége, a kibertér terroristacélú felhasználása vagy akár az egyes államok működését célzó, nem kívánt „befolyásoló” jelenségek is.

Általános érvényű megállapítás, hogy a nemzetbiztonsági feladatok elválaszthatatlannak az általános technológiai környezettől, különös tekintettel annak infokommunikációs szegmensétől. Ennek fejlődését jól jelzik az ITU⁵ statisztikai adatai,⁶ amelyek alapján 2020 végén globálisan több mint 4 milliárd volt az internethasználók száma, szemben az öt évvel ezelőtti 3 milliárddal. Napjainkra a városi területeken a háztartások mintegy 72%-a már rendelkezik internet-hozzáféréssel, igaz, ezzel szemben a Föld számos régiójában még mindig rendkívül alacsonynak tekinthető az internet elérésének lehetősége. Az ITU által közzétett becslés alapján az elmúlt években sajátosan alakult a mobiltelefon-előfizetések száma is. Amíg 2019-ben 100 lakosra még 108 mobiltelefon-előfizetés jutott, addig 2020 közepére ez a szám 105-re csökkent, azonban a fejlett országokban még továbbra is növekedést láthatunk. A mobilkommunikációs megoldások jelentőségét egy másik statisztikai adatforrás⁷ is alátámasztja, amely szerint a népesség több mint 96%-a rendelkezett valamilyen okostelefonnal.

A technológiák gyors fejlődésébe bepillantva is azt láthatjuk, hogy amíg például 2010-ben az 5,3 milliárd mobiltelefon-előfizetőből 940 millióra volt tehető a 3G platform felhasználóinak száma,⁸ 2020 közepére az előfizetések száma már 8,15 milliárd⁹ volt, és az év végére a Föld lakosságának 85%-át fedte le a 4G hálózat (amely arány Európában 97% feletti volt).¹⁰ A közösségimédia-platformokat tekintve, a 2021 januárjában 4,2 milliárdos aktív közösségimédia-felhasználói szám az előző év elejéhez képest több mint 13%-os növekedést jelentett.¹¹ A változás szembetűnő, a háttérben már ott van az a fiatalabb generáció, amely életének elválaszthatatlan része az internet, az arra épülő szabad információelérés és -továbbítás lehetősége. Minden három közösségimédia-felhasználóból két fő a 35 év alatti korosztályból kerül ki.¹² Az ITU adatai alapján 2019 végén globális átlagban a fiatalok közel 70%-a (a fejlett országokban szinte minden fiatal) használta az internetet.

⁵ *International Telecommunication Union* (Nemzetközi Távközlési Egyesület).

⁶ *Facts and Figures 2020. Measuring digital development.* 4–7. [online], 2020. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]

⁷ Simon Kemp: *Digital 2021. Global Overview Report – DataReportal – Global Digital Insights.* [online], 2021. 01. 27. Forrás: datareportal.com [2021. 05. 12.]

⁸ *The World in 2010.* [online], 2010. 10. 20. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]

⁹ *ITU Statistics. Key ICT indicators for developed and developing countries, the world and special regions (totals and penetration rates) table.* [online], 2021. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]

¹⁰ *Facts and Figures (2020)* i. m. 2.

¹¹ Kemp (2021) i. m. 4.

¹² Simon Kemp: *Social Insights.* [online], 2020. 12. Forrás: datareportal.com [2021. 05. 12.]

Tényként megállapítható, hogy a korszerű IKT-megoldások gyors terjedése azt eredményezte napjainkra, hogy a társadalom valamennyi szereplője az infokommunikációs eszközökre alapozza számos mindennapos tevékenységét, legyen az a munka, a tanulás vagy a szórakozás területe. A széles körű használat, a felhasználók igénye, a versenytársak fejlődése újabb és újabb megoldások keresésére ösztönözte a piaci szereplőket, elfogadhatatlanná téve a statikus szemléletet az IKT-szektorban. Továbbá a technológia felhasználói folyamatosan új, jobb, gyorsabb megoldásokat, szolgáltatásokat várnak el a technológia előállítóitól, így az innovációs megfelelés szükségszerűen a cégek stratégiájává vált. Ezt támasztja alá, ha megnézzük a Boston Consulting Groupnak a világ 50 leginnovatívabb gazdasági társaságáról készített felmérését, ahol az első tíz cég között hét technológiai vállalat található (Apple, Alphabet, Microsoft, Samsung, Huawei, Facebook, IBM), valamint három fogyasztási cikket forgalmazó vállalat, amelyek tevékenysége azonban megkérdőjelezhetetlenül technológiai (Amazon, Alibaba, Sony).¹³ A 21. században az innovációs fejlettség egyenes összefüggésben áll a cég vagyoni értékével, a használt márka értékével. Így nem meglepő módon – a brit Brand Finance piackutató és üzleti tanácsadó vállalat 2021-es „Global 500” ranglistája szerint – az Apple a legértékesebb márka a világon, de az Amazon, a Microsoft és a Facebook is az első tíz helyen szerepel.¹⁴

Az a világtendencia, hogy az üzleti életben azok a cégek kerülnek lépéselőnybe, amelyek technológiát és innovációt alkalmaznak, a biztonsági szektort is változásra kényszerítette. Azon, a bevezetőben már jelzett tényen túl, hogy a nemzetbiztonsági feladatok elválaszthatatlanok az általános technológiai környezettől, érdemes azt is leszögeznünk, hogy a gyorsuló IKT-fejlődés abból a szempontból is hatott a biztonsági területre, hogy olyan, új típusú fenyegetések jelentek meg, amelyek pár évtizede még nem léteztek, és az információs társadalom technológiája nélkül nem jöttek volna létre. A technológiai fejlődés ezzel együtt azonban nem eredményezte azt, hogy a régi típusú fenyegetések megszűntek volna. A biztonsági szféra így az infokommunikációs társadalomban két kihívással is szembesül. Egyrészt az új típusú biztonsági fenyegetésekkel, másrészt, hogy mind az új, mind a régi fenyegetések már egy folyamatosan fejlődő technológián alapulnak. Ennek megfelelően érdemes vizsgálnunk azt a kérdést is, hogy a technológiai környezet megváltoztatta-e a nemzetbiztonsági szervekkel kapcsolatos alapvető elvárásokat.

A nemzetbiztonsági szféra kapcsolata az infokommunikációs társadalommal

A 21. század nemzetbiztonsága ugyanannak az elvárásnak kell megfeleljen, amelynek már évszázadok óta: a döntéshozókat kell ellátni információkkal, ami alapján a törvényes működési rend fenntartható, az állam szuverenitása biztosítható és az állampolgár biztonsága garantálható. Azonban a 21. században teljesen más környezetben kell elérni ezeket a célokat, mint a történelem folyamán eddig bármikor. Szinte közhelyszerűen hat,

¹³ Carman Ang: *Ranked. The 50 Most Innovative Companies*. [online], 2020. 07. 17. Forrás: visualcapitalist.com [2021. 05. 12.]

¹⁴ *Global 500 2021. Brand Finance. The annual report on the most valuable and strongest global brands*. [online], 2021. 01. Forrás: brandirectory.com [2021. 05. 12.]

hogy a gyorsan változó világban új kihívások jelentek meg, és a szolgálatoknak már úgy kell szembenézni ezekkel, mi több válaszokat adni rájuk, hogy nem állnak rendelkezésre a megoldáshoz szükséges jól bevált sémák, amelyekhez fordulni lehetne. Így a változó világ, a változások sebességének növekedése önmagában kikényszerítette a szolgálatoktól, hogy alkalmazkodva a velük szemben megjelenő elvárásokhoz új módszereket, metódusokat kezdjenek el alkalmazni.

A változásokhoz való alkalmazkodás nem szüntette meg azt az igényt, hogy a nemzetbiztonsági szféra rendeltetésénél fogva, a feladatainak ellátásához szükséges információ megszerzésének érdekében – jogi felhatalmazás alapján – az állampolgárok szabadságjogait (a szükségesség-arányosság elvét érvényesítve) korlátozhatja. Az infokommunikációs társadalomban a változások ugyanakkor megkövetelték a biztonsági szervektől, hogy alkalmazkodjanak a kihívásokhoz és találják meg azokat a módszereket, amelyekkel ugyanolyan hatékonysággal hajthatják végre a feladataikat, mint az ipari társadalom korában. A különböző országok szolgálatait történelmi tapasztalataik, kultúrájuk alapján különböző megoldásokhoz nyúltak.

A szolgálatok általában két megközelítést alkalmaznak arra, hogy az infokommunikációs társadalomban is végre tudják hajtani a feladatukat az információ, különösen a technikai információ megszerzésének érdekében.

1. Jogszabályalkotás (amely jogszabályalkotás alatt nem az állam, a nemzetbiztonsági szervek jogkörét, feladatait, továbbá eljárásainak garanciáit szabályozó tevékenységét, hanem a titkos információgyűjtés lehetőségeit megteremtő tevékenységét értjük).
2. Technológia (az információgyűjtésre alkalmas technológia alkalmazása).

Bármelyik megközelítés alkalmazása esetén a társadalom, az állam, a gazdaság szereplőinek viszonyrendszerében elmozdulás következik be, aminek célja az, hogy a nemzetbiztonsági érdekek érvényesíthetőek legyenek, de egyben az elmozdulás új helyzetet is teremt a képességek/kitettségek tengelyén, amit folyamatosan értékelni kell, és ha szükséges, ismételten kiigazításokat kell tenni.

Jogszabályalkotás

Az állam a nemzetbiztonsági szervek feladatainak végrehajtása érdekében jogszabályokat alkot, amelyek alapján lehetőség nyílik arra (ezt az állam teremti meg mesterségesen a jogszabályok által), hogy a szolgálatok végre tudják hajtani titkos információgyűjtő tevékenységüket. Ezek a jogszabályok általában a gazdasági szereplőket kötelezik arra, hogy olyan fejlesztéseket hajtsanak végre, amelyek lehetővé teszik a nemzetbiztonsági szervek számára a titkos információk megszerzését, összegyűjtését.¹⁵ A jogalkotási módszer alkalmazásának megvannak az előnyei, így a nemzetbiztonsági feladatok végrehajtásakor a privát szféra is érintetté válik. Ez egyrésztől tehermentesíti a nemzetbiztonsági szektort,

¹⁵ Az európai példák mellett hazánkban az elektronikus hírközlésről szóló jogszabály említhető, amely 2003-ban (2003. évi C. törvény az elektronikus hírközlésről) kötelezte a hírközlési szolgáltatókat, hogy a törvényes lehallgatáshoz szükséges fejlesztéseket hajtsák végre.

amely részéről kevesebb humán és anyagi erőforrás közvetlen bevonását igényli a feladatok színvonalas teljesítése. Másrészt hátrányként jelentkezhet, különösen hosszabb távon vizsgálva, hogy a technológiai innováció „kiszervezése” – amely a példát nézve nem a szolgáltatóknál, hanem a privát szférában jelentkezik – milyen képesség növekedését jelenti a gazdasági szférában, és esetlegesen milyen típusú kitettség növekedését a nemzetbiztonsági szféra vonatkozásában.¹⁶

Technológiaalkalmazás

A szolgáltatók a megfelelő, rendelkezésre álló technológiákkal hajtják végre az információgyűjtést, nem pedig a jogszabállyal kötelezett gazdálkodó szervezetek végzik el azt helyettük. Ami nem jelenti azt, hogy ne működne a vegyes modell (a valóságban ez működik a leginkább), amikor a jogszabály bizonyos kötelezettségek előírása által támogatást nyújt a szolgáltatók által használt technológiák alkalmazásához. A technológiai megközelítés során – a jogszabályi megközelítéssel ellentétben – az állam nem jogszabállyal kötelezi a gazdálkodó szervezeteket a nemzetbiztonsági fejlesztések végrehajtására, hanem a szolgáltatók (a gazdasági élet szereplői gyanánt) megrendelőként, vásárlóként jelennek meg, és piaci alapon vesznek igénybe fejlesztést mint üzleti szolgáltatást. Ebben a megközelítésben az egyik legfontosabb kérdés, hogy a szolgáltatók ki által fejlesztett technológiát használnak, ahol a két lehetséges opció a saját fejlesztésű, illetve a vásárolt technológiák alkalmazása.

A saját fejlesztés valamennyi szolgáltató számára fontos feladat maradt, de az IKT-szektor fejlődése eljuttatta oda a szolgáltatókat, hogy kizárólag saját fejlesztéssel (legalábbis, ha nem innovációs nagyhatalom szolgáltatóról beszélünk) nem tudják hatékonyan megoldani feladataikat, és az államok szolgálatai kisebb-nagyobb mértékben, az IKT-szektor fejlődésével párhuzamosan egyre inkább igénybe veszik minősített beszállítók fejlesztéseit/termékeit. Természetesen továbbra is vannak olyan területei az információgyűjtésnek és az információvédelemnek, amelyeken a szolgáltatók saját fejlesztésű technológiát használnak, szigorú biztonsági szempontok figyelembevételével. Az, hogy melyik állam, mennyire él a privát szektorbeli lehetőségekkel, függ gazdasági, kulturális hagyományaitól.

A változó környezet általános jellemzői

A nemzetbiztonsági gondolkodás változó környezethez való alkalmazkodását számos, az ágazaton túlmutató sajátosság és tendencia jellemzi, amelyek érvényesülésére a nemzetközi szinten láthatunk példákat:

A nemzetbiztonság szereplői számára egyre fontosabbá válnak a társadalmi, ipari, tudományos kapcsolatrendszerek, ezek kialakítása és fenntartása. A biztonság komplex megközelítésében előtérbe kerül a nem állami, informális biztonsági szereplőkkel

¹⁶ Bács Zoltán György: Innováció és nemzetbiztonság a 21. században. In Ruzsonyi Péter (szerk.): *Közbiztonság. Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III.* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 959–971.

való közös gondolkodás szükségessége, az innováció és az azt biztosító struktúrák alkalmazása.¹⁷ Az innováció nagy, nemzetközi üzleti szereplői mellett teret nyernek a kisebb K+F szereplők, amelyek közül kiemelhetők például a mesterséges intelligencia területén a technológiai startup-vállalkozások, amelyek földrajzi értelemben jól behatárolható térségekre (például Észak-Amerika, Kína, Európa és Izrael területére)¹⁸ koncentrálnak. A felértékelődő kapcsolatok okai között látható, hogy a technológiai fejlődés jelen van mind a katonai, mind a civil területeken, amelyek között nincs egyértelmű választóvonal, és kölcsönösen hatással vannak egymás fejlődésére.¹⁹ A fejlesztési irányok mögött ugyanakkor közvetlenül megjelenik a gazdasági érdekszféra is, ahol az államok partnerként tekinthetnek a külső üzleti és „akadémiai” tudományos szereplőkre. Ennek folyamatai nem új keletűek, már a 20. században számos példát láthatunk az egyetemi tudósok eredményeinek kereskedelmi hasznosítására.²⁰ Amíg az Egyesült Államok, illetve az EU esetében e folyamatok erőteljesebben támaszkodnak a nem állami szereplőkre, addig Kína, illetve Oroszország esetében a fokozottabb kormányzati megjelenést figyelhetjük meg.

- Továbbra is jelen van a (nemzet)biztonsági rendszerekkel szembeni bizalom hiánya. Ennek mértéke a demokráciáktól az autokratikus államokig széles skálán mozoghat, így a társadalmi „érzékenységhez” igazodva eltérő megközelítéseket láthatunk a korszerű technológiáknak a biztonság szolgálatába való állítása terén is.²¹ Talán legegyszerűbb példaként a globális pandémia kérdése emelhető ki. Mivel a világvárvány egyaránt sújtja az országokat, így az annak kezelése során szolgálatba állított új „biztonsági célú technológiák, megoldások” megválasztása jól jelezheti éppen ezek társadalmi elfogadottságának mértékét, valamint a (nemzet)biztonsági kihívások egyéb területein is lehetséges jövőbeli szerepét. Míg egyes országokban a járvány terjedésének megfékezése érdekében megkerülhetetlen megoldásként tekintettek az IKT-környezet biztosította új megoldásokra, addig más országokban az egyének döntésének szabadsága, valamint az adatvédelem fokozott szerepe került előtérbe.
- Jól látható azonban az a folyamat is, amely a kibertér „határainak ismeretlensége” és így szabályozatlansága révén a profitorientált globális szereplők térnyerését eredményezte. Mindez kétélű fegyver, hiszen a korszerű technológiák által biztosítható előnyök közvetve számos „függőséget” is eredményeznek. A globális technológiai cégek megoldásainak használatához köthető, korábban elképzelhetetlen mértékű adatmennyiség akaratlanul is az adott egyén, csoport, társadalom vagy állam működésének lenyomatát jelentheti, amelyek képviselői addig nem látott

¹⁷ Hazánk esetében ezt támasztja alá az NKFIH TKP 2021 Nemzetvédelem, nemzetbiztonság alprogramja is. Lásd *Téma-területi Kiválósági Program 2021*. [online], 2021. 05. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 05. 12.]

¹⁸ *Artificial Intelligence – A strategy for European startups*. [online], 2018. Forrás: rolandberger.com [2021. 05. 12.]

¹⁹ Anthony H. Cordesman – Grace Hwang: *U.S. Competition with China and Russia. The Crisis-Driven Need to Change U.S. Strategy*. Center for Strategic & International Studies, 2020. 138.

²⁰ Jon Agar: The central debates on science and innovation. In *Science Policy under Thatcher*. London, UCL Press, 2019. 67.

²¹ Dobák Imre: Társadalom – technológiai környezet – nemzetbiztonság. In Ruzsonyi Péter (szerk.): *Közbiztonság. Fenn tartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 959–971.

vitákat generálhatnak a tudomány, az etika, a jog vagy akár a biztonság különböző szinterein.²² Amíg a digitalizáció – többek között rendkívüli gazdaságformáló hatása miatt – a technológiai fejlettségért vívott küzdelem fontos területe, addig a polgárok szintjén alkalmazott „túlzott megfigyelések” gyakran az ellenvélemények visszaszorításának lehetőségétől való félelmet erősítik.

- A biztonságpolitikai szaktanulmányok egyre gyakrabban hangsúlyozzák azon, nem állami szereplők jelentőségét, amelyek biztonságpolitikai, határokon átnyúló befolyásoló hatásával az egyes államoknak számolniuk kell. E szereplők mögöttes szándékainak, képességeinek, biztonságra gyakorolt hatásainak valós súlya nehezen meghatározható. Tevékenységük közvetlen hatással van a világról szóló ismereteinkre, napi információinkra, környezetükben összpontosul a technológiai fejlődés új irányainak jelentős része. A társadalom széles rétegeit megszólító képesség, valamint az ehhez kapcsolódó kétélű felelősség különös szerepet jelent, főként a közösségi média platformjai számára, ahol a szabad hozzáférés, az információtovábbítás szabadsága eddig nem látott etikai kérdéseket hozott felszínre.
- A média témakörére tekintve, az erőszakos tartalmak korlátozásának kérdéseit láthatjuk, amelyekre ezek a szereplők is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek. Számos szolgáltató, így például a Google már szkenneli a gyermekek szexuális kizsákmányolásához kapcsolódó anyagokat, azonban ennek gyakorlati formái szintén vitákat generálhatnak. Példaként az Apple által bejelentett, a gyermekekkel történő szexuális visszaélésekre irányuló fotók feltöltésének felismerésére szolgáló megoldás említhető, amely a keresést már a felhasználó telefonján megkezdené.²³ A magánszféra védelmét hangsúlyozók oldaláról az ügyféloldali szkennelés egyfajta kezdetként értelmezhető, és ellentmondhat a korábban még hangoztatott, a magánszféra védelmében alkalmazott titkosítás fontosságának. Tényként kezelhetjük, hogy az adatok védelmét biztosító megoldások egyrésztől szolgálhatják a magánszféra fokozottabb védelmét, ugyanakkor egy-egy biztonsági esemény (például terrorcselekmény) kapcsán a nemzetbiztonsági szervezeteket komoly feladat elé állíthatják, de technikai nehézséget okozhatnak a káros tartalmak automatizált felismerése során is.
- Amíg a témakörben született tanulmányok egy évtizeddel ezelőtt még csak a kibertér egyre erősödő szerepére hívták fel a figyelmet, addig napjainkra már egyértelművé vált, hogy jelentősége a biztonság szempontjából alapvető tényezővé vált.²⁴ A NATO által is hadszíntérként értelmezett kibertérben napról napra jelennek meg új K+F megoldások, főként az Egyesült Államok, Kína és Oroszország haditechnikai, illetve nemzetbiztonsági ágazatához sorolható területeken. A hadviselés szempontjából a kibertér és a mesterséges intelligencia terrénumának jelentősebb szereplői ma az Egyesült Államokhoz, Oroszországhoz, Kínához és kisebb mértékben

²² Dobák (2020) i. m. 18.

²³ Tonya Riley: *Apple's new solution to combat child abuse imagery could radically shift encryption debate*. [online], 2021. 08. 06. Forrás: cyberscoop.com [2021. 09. 12.]

²⁴ Krasznay Csaba: Kiberbiztonsági kompetencia hálózatok Európában – K+I+F-lehetőségek a következő évtizedben. *Scientia et Securitas*, 1. (2020), 1. 43–48.

az Európai Unióhoz kapcsolhatók.²⁵ Egyes tanulmányok²⁶ a technológiai fölény kapcsán a nukleáris fegyverek nagyhatalmi birtoklásával látnak hasonlóságot, ahol egy „információs ernyő” létrehozása és bizonyos technológiák szövetségesekkel történő megosztása segítheti elő ennek a fölénynek a megtartását.

- A technológiai fölényért vívott küzdelemben a kulcstechnológiák (az IKT területhez kapcsolódva például az 5G és a mesterséges intelligencia) kérdései napjainkra már stratégiai szinten vannak jelen, és fejlődési irányaik hosszabb távon hatást gyakorolnak a biztonságpolitikai viszonyokra (így például az európai viszonylatban a kulcstechnológiák körében megfigyelhető kínai térnyerés már az Egyesült Államok stratégiai érdekeit is érzékenyen érintheti).²⁷ A fejlődés kapcsán egyrészt a fő kérdés az, hogy ezen technológiák milyen gyorsan válnak meghatározóvá a különböző iparágak tevékenységében, valamint milyen mértékben érintik majd az egyes nemzetek kritikus infrastruktúráját. Másrészt, értékteremtő képességekkel alapvető módon befolyásolhatják a következő évtizedek gazdaságának és kiberbiztonsági fejlődésének irányait, ahol az előrejelzések alapján 2035-re Kína, az USA, Japán, Németország, Dél-Korea, Franciaország és Nagy-Britannia szerepe válhat meghatározóvá.²⁸ (Több tanulmány is a várható kínai erőfölényt emeli ki, Peking modern információs és kommunikációs technológiái révén nemcsak a saját, hanem más országok lakosságának megfigyelésére és ellenőrzésére is képessé válhat.)²⁹
- A fejlődésben meghatározóvá válnak a korszerű technológiák nemzeti és nemzetközi stratégiai irányai. Az egyik ilyen megállíthatatlanul fejlődő terület a mesterséges intelligencia, amely már most is látható eredményeinek köszönhetően egyre fontosabb tényezőként van jelen a biztonsági és – a témakörben csak néhány évre visszatekintő – stratégiai gondolkodásban. Az első nemzeti mesterségesintelligencia-stratégiát a kanadai kormány adta ki 2016-ban,³⁰ majd a szabályozást megelőző ütemben fejlődő technológiai terület kezelésének stratégiai szintű dokumentumait több ország is elkészítette. A technológiai téren globális nagyhatalomnak tekinthető Kína 2017-ben adta ki saját nemzeti szintű mesterségesintelligencia-stratégiáját,³¹ az EU 2019 áprilisában adta közre etikai iránymutatását a megbízható mesterséges intelligencia³² témakörében, egyfajta etikai keretet biztosítva a rohamosan fejlődő terület európai jövőjéhez. Hazánk *Mesterséges Intelligencia Stratégiája*

²⁵ Benjamin Fricke: *Artificial Intelligence, 5G and the Future Balance of Power*. [online], 2020. 01. 01. Forrás: jstor.org [2021. 09. 12.]

²⁶ Mariel Borowitz: An Interoperable Information Umbrella. Sharing Space Information Technology. *Strategic Studies Quarterly*, 15. (2021), 1. 129.

²⁷ Luis Simón – Linde Desmaele – Jordan Becker: Europe as a Secondary Theater? Competition with China and the Future of America's European Strategy. *Strategic Studies Quarterly*, 15. (2021), 1. 107.

²⁸ Frank Umbach: *EU Policies on Huawei and 5G Wireless Networks Economic Technological Opportunities vs. Cybersecurity Risks*. [online], 2020. Forrás: jstor.org [2021. 05. 12.]

²⁹ Fricke (2020) i. m. 18.

³⁰ Peter Engelke: *AI, Society, and Governance. An Introduction*. [online], 2020. 03. 01. Forrás: jstor.org [2021. 05. 12.]

³¹ Graham Webster et al.: *Full Translation. China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan'*. [online], 2017. 08. 01. Forrás: newamerica.org [2021. 06. 07.]

³² *Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence*.

2020-ban jelent meg,³³ a témakör azonban az EU szintjén is még csak a jogalkotási fázis kezdeti szakaszánál jár.³⁴ A társadalom számára pozitív hatásai mellett vizionált negatív hatásai széles tudományos közeget készítenek társadalmi szintű vitára akár a tudományos, a technikai, a politikai vagy humanista oldalról megközelítve.³⁵ Jelen van ebben a korszerű technológiák szélesebb köre iránti általános bizalmatlanság is, a globális biztonságpolitikai erőviszonyok módosulásától való félelem, a társadalom működése során keletkező nagy mennyiségű adat „etikátlan” felhasználásával való szembesülés vagy akár az egyre nagyobb mértékben digitalizálódó társadalom manipulálhatóságának tapasztalata. Nemzetbiztonsági szempontból még megválaszolatlan kérdés, hogy a mesterséges intelligencia hogyan fogja „támogatni” a kibertérben megjelenő illegális tevékenységeket, felhasználhatják-e majd azokat számítógépes támadásokra, vagy éppen az illegális tevékenységek elleni küzdelem és a kiberbiztonság erősítése terén kaphatnak majd kiemelt szerepet. A nemzetbiztonság vs. megfigyelés témakörét érintve a nemzetközi szakirodalmak az arcfelismerési technológiákat, valamint egyes, biztonsági szempontból érzékeny területeken a személyek azonosítását, viselkedésük figyelemmel kísérését emelik ki példaként, ahol az állami szereplők már széles körben alkalmaznak különböző megoldásokat.

- Az európai biztonsági kérdések sokszínűségéhez kapcsolódik az Egyesült Államok – Kína – EU, illetve Oroszország viszonylatában hangsúlyossá váló technológiai kulcselem, az ötödik generációs mobilhálózati technológia (5G) kérdésköre. Ez a technológia szakértők szerint alapjaiban változtathatja meg a biztonságot és a gazdasági fejlődés számos elemét, hiszen az információtovábbítás gyorsaságának és adatátviteli kapacitásának növekedésével lehetővé teszi a tárgyak internetje (IoT), valamint egyéb intelligens megoldások tömeges térhódítását, használatát. A fejlődés ütemére utal, hogy „az előrejelzések szerint az internetre csatlakoztatott eszközök száma 2025-től kezdődően eléri az 50 milliárdot”.³⁶ Ugyanakkor e változások korábban nem látott mértékű és komplexitású kiberbiztonsági kockázatokat, sebezhetőségeket is eredményeznek, amelyeknek már nemzetbiztonsági összefüggései vannak. Prognosztizálható ugyanakkor az is, hogy hosszabb távon a jelzett technológiai versenyben előnybe kerülő országok vélhetően nagyobb súllyal lesznek képesek formálni a korszerű technológiák fejlődését, ami hatással lehet az érdekeiket alacsonyabb szinten képviselni tudó országok biztonságára is. Kína példája ebből a szempontból sajátosnak tekinthető, hiszen amíg alapvető elzárkózást tapasztalhatunk esetében a nyugati globális infokommunikációs technológiai cégek platformjai előtt, addig a számára meghatározó 5G szabad, globális szintű térnyerésében érdekelt.

³³ 1573/2020. (IX. 9.) Korm. határozat Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiájáról, valamint a végrehajtásához szükséges egyes intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, (2020), 202. 6356.

³⁴ Auer Ádám: Gondolatok a mesterséges intelligencia egyes polgári jogi kérdéseiről. *Scientia et Securitas*, 2. (2021), 1. 108.

³⁵ Engelke (2020) i. m. 24.

³⁶ *5G – Fifth generation of mobile technologies*. [online], 2019. 12. Forrás: itu.int [2021. 06. 08.]

A fentiekkel összhangban, a nemzetközi szintésre kitekintve eltérő (nemzet)biztonsági gondolkodással, nemzeti szintű intézményrendszerekkel, valamint a biztonságot szolgáló technológiákba vetett társadalmi bizalommal találkozhatunk. Közös elemnek az innováció felértékelődő szerepe, továbbá a technológiai környezet fejlődéséhez köthető külső hatások, tendenciák tekinthetők, amelyek hosszabb távon mindenképpen hatással lesznek térségünk és az egyes országok biztonságára, valamint azok nemzetbiztonsági intézményi szereplőinek tevékenységére.

Európa és Magyarország az innovációs versenyben

Az Európai Unió minden évben értékeli saját innovációs helyzetét.³⁷ A 2021-es vonatkozó dokumentum a következő megállapításokat teszi:

„Globális értelemben az EU jobban teljesít, mint Brazília, Dél-Afrika, India, Kína és Oroszország, azonban lemaradásban van Ausztráliához, Dél-Koreához, az Egyesült Államokhoz, Japánhoz és Kanadához képest. 2014 és 2021 között az EU javított relatív pozícióján hat globális versenytársával szemben: az Ausztráliához és Kanadához viszonyított teljesítménybeli lemaradása csökkent, ugyanakkor a Brazíliához, Dél-Afrikához, Indiához és Oroszországhoz viszonyított teljesítménybeli előnye nőtt. Az EU relatív pozíciója azonban romlott négy globális versenytársával szemben: a Dél-Koreához, az Egyesült Államokhoz és Japánhoz viszonyított teljesítménybeli lemaradása nőtt, a Kínához viszonyított teljesítménybeli előnye pedig csökkent.”³⁸

Az eredmények jelentős részben a kutatásra fordított összegektől függnnek, és a pénzügyi adatokat vizsgálva az Európai Unióban „évente kutatás-fejlesztésre fordított összeg az Egyesült Államokétól a GDP 0,8%-ával, Japánétól pedig a GDP 1,5%-ával marad el”.³⁹

E tendenciák megváltoztatása céljából az EU létrehozta az Innovatív Unió koncepcióját. Az Innovatív Unió végső célja, hogy Európa bekerüljön a világ innovációs nagyhatalmai közé (az Egyesült Államok és Kína mellé). Ennek érdekében megvalósítandó feladat, hogy az innovatív ötletek társadalmazása előtt ne legyenek adminisztratív akadályok, valamint szorgalmazza, hogy az innovációs szereplők közötti kollaboráció mind nemzeti, mind nemzetközi szinten megerősítést nyerjen. Az Innovatív Unió koncepciójának megvalósítása érdekében 2021-ben indították el a Horizont Európa⁴⁰ programot, amelynek egyértelmű célja növelni az EU versenyképességét, segíteni a stratégiai prioritások megvalósítását. A stratégiai prioritások a következők:

³⁷ Vö. *European innovation scoreboard 2021*. [online], 2021. 06. 28. Forrás: ec.europa.eu [2021. 09. 02.]

³⁸ *EIS 2021. Executive summary*. [online], 2021. 07. 22. Forrás: ec.europa.eu [2021. 08. 12.]

³⁹ Frédéric Gouardères – Albane Keravec: *Innovációs politika*. [online], 2021. 06. Forrás: europarl.europa.eu [2021. 08. 06.]

⁴⁰ *Javaslat az Európai Bizottság és Tanács Rendeletének megalkotására a Horizont Európa kutatási és innovációs keretprogramról, valamint részvételi és terjesztési szabályainak megállapításáról*. [online], 2018. 06. 07. Forrás: europarl.europa.eu [2021. 08. 06.]

- nyílt tudomány (25,8 milliárd eurós költségvetés);
- globális kihívások és ipari versenyképesség (52,7 milliárd eurós költségvetés);
- nyílt innováció (13,5 milliárd eurós költségvetés).⁴¹

Az Európai Unió a tagállamok vonatkozásában kidolgozott egy értékelési rendszert is az innovációs teljesítmény mérésére, amely több indikátorból áll, és a következő területekre állapított meg mérőszámokat: az állami és privát szféra által támogatott oktatási rendszer, a megfelelő kutatási környezet, a hatékony partnerség a gazdasági élet és az akadémiai szektor között, az innovációbarát üzleti környezet és nem utolsósorban a meglévő/fejlődő erős digitális infrastruktúrák és digitális képességek.

Az Unió minden évben az Innovációs Eredménytáblában foglalja össze a kulcsmutatók alapján összeállított uniós innovációs teljesítményi rangsort. Az eredménytábla alapján⁴² az innovációs rangsor élén Svédország áll, mögötte a skandináv és a nyugat-európai országok mint a vezető vagy erős innovátorok csoportja. Magyarország a szerény innovátorok csoportjába tartozik (Romániával, Bulgáriával, Litvániával, Lengyelországgal és Szlovákiával együtt), összesített innovációs mutatójának értéke az uniós átlag 67,9%-át éri el. Ha az innováció dinamikáját⁴³ vizsgáljuk, a 2014-es évet véve bázisnak (ez volt az előző uniós költségvetési ciklus első éve), az Unió 12,5%-kal növelte innovációs teljesítményét, kiugró eredménnyel Észtország (36%-kal) és Ciprus (33%-kal) fejlődött a leginkább, Magyarország (6%-os erősödéssel) az Unió országok közül Romániát, Bulgáriát, Litvániát, Szlovákiát előzte meg a fejlődés ütemét tekintve.

2020 és 2021 között az innovációs eredménytábla adatai alapján Magyarország a digitalizáció (szélessávú internet elterjedtsége), valamint az ipari szereplők kutatás-fejlesztési tevékenységének kormányzati támogatása terén erősödött. A kormányzati támogatás erősödését támasztja alá az is, hogy a magyar Kormány az innovációs ökoszisztéma fejlesztése érdekében, a meglévő szervezetrendszer keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) vezetésével 2020-ban Laboratóriumok kialakítását kezdte meg több, innovatív megközelítést igénylő támogatási területen. A Nemzeti Laboratóriumok finanszírozására az NKFIH 2020. évi költségvetésében 14,095 milliárd forint állt rendelkezésre, 2021-ben 15,123 milliárd forint.⁴⁴

A témakört ismertető forrás megfogalmazza, hogy a Nemzeti Laboratóriumok rendszerének célja, hogy egy teljesen új megközelítést hozzon a tudományos gondolkodásba. Olyan tudásközpontok kialakításáról van szó, amelyek „együttműködésen alapuló, dinamikus színteret biztosítanak”⁴⁵ a kutatások számára. A megvalósítandó vízió szerint

⁴¹ *Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a Horizont Európa kutatási és innovációs keretprogram létrehozásáról, valamint részvételi és terjesztési szabályainak megállapításáról.* [online], 2018. 06. 07. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 08. 06.]

⁴² EIS (2021) i. m.

⁴³ *European and Regional Innovation Scoreboards 2021 – Questions and Answers.* [online], 2021. 06. 21. Forrás: ec.europa.eu [2021. 08. 12.]

⁴⁴ *A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2021. évi költségvetésének szöveges indokolása.* [online], 2020. Forrás: parlament.hu [2021. 06. 07.]

⁴⁵ Bencze Áron: *Aktivizálták az innovációs ökoszisztéma szereplőit.* [online], 2021. 08. 02. Forrás: innoteka.hu [2021. 08. 20.]

egy tématerület „hazai szakmai műhelyei koncentrálnak ezekben a tudományos csomópontokban, azzal az elérendő céllal, hogy a tevékenységükből származó gazdasági, társadalmi és környezeti eredményeket hazai és nemzetközi környezetben egyaránt hasznosítani”⁴⁶ lehessen.

A Nemzeti Laboratórium fő célkitűzései:

- „egy adott tématerület hazai szakmai műhelyeinek koncentrációja;
- globális kihívásokra nemzetközi szinten választ adni képes képességek kialakítása, továbbfejlesztése;
- kutatási eredmények gazdasági, környezeti, kormányzati hasznosítása (tudás-transzfer).”⁴⁷

A 2020-as évben a következő tématerületeket határozták meg, amelyekben a Laboratóriumok kutatási-fejlesztési céllal megkezdhették a működésüket:⁴⁸

- ipar és digitalizáció;
- kultúra és család;
- egészség;
- biztonságos társadalom és környezet.

A tématerületek meghatározásánál az NKFIH figyelembe vette a társadalom legfontosabb szegmenseit, amelyekben az innováció alapvető elvárás a fejlődés érdekében. A negyediként említett kutatási-fejlesztési tématerület a biztonságos társadalmat és környezetet állította a központba, ezzel is hangsúlyozva, hogy a kormányzat felismerte és elvárja, hogy az állam biztonsági szervei képesek legyenek a globális kihívásokra nemzetközi szinten választ adni, aminek kulcsa az infokommunikációs társadalmakban a folyamatos innováció.

Hazai nemzetbiztonsági innovációs struktúrák

Valamennyi szolgálat célja, hogy az általa alkalmazott titkos információgyűjtéssel kapcsolatos megoldások technikailag fejlettek legyenek és minél kevésbé ismertek az arra nem jogosultak előtt. Ezeket a célokat meg lehet valósítani vásárlással is, hiszen a hadiipari és kettős felhasználású termékeknek/technológiáknak önálló iparága alakult ki.

A védelmi ipar a különböző országokban különböző fejlettségi szinten áll, azonban kijelenthetjük, hogy az elmúlt években Magyarországon „kiemelt nemzeti és gazdaságstratégiai célként került megjelenítésre, hogy Magyarország a közép-európai régió meghatározó védelmi ipari központjává váljon”⁴⁹ Ennek vannak hagyományai Magyarországon, hiszen a rendszerváltás óta több modern hadiipari cég működik nálunk, továbbá 2021-ben a hazai védelmi ipar következő szintre lépését jelentette, hogy az Innovációs

⁴⁶ Bencze (2021) i. m.

⁴⁷ *Nemzeti Laboratóriumok Program*. [online], 2021. 01. 05. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 05. 12.]

⁴⁸ Nemzeti Laboratóriumok Program (2021) i. m.

⁴⁹ *Palkovics László szakmai irányítása alá kerülnek a védelmi iparhoz kapcsolódó állami cégek*. [online], 2021. 06. 04. Forrás: portfolio.hu [2021. 08. 03.]

és Technológiai Minisztérium irányítása alatt a Kormány létrehozta a Nemzeti Védelmi Ipari Innovációs Zrt.-t.

A hadiipartól⁵⁰ célszerű bizonyos szempontból megkülönböztetnünk a nemzetbiztonsági jellegű ipart, amelyben az előállított technológiák felhasználási célja jelentős különbséget mutat, de egyéb jellemzőiben is vannak eltérések. A nemzetbiztonsági ipar nagyobb hasonlóságot mutat a polgári iparral, mintegy átmenetet képezve a polgári és hadiipar között. Habár a nemzetbiztonsági iparnak Magyarországon is vannak gyökerei, a kezdeti lépéseken túl még nem jellemző a nemzetbiztonsági szektorra a hadiiparhoz hasonló dinamikus fejlődés, amelynek fejlettségi szakaszában már valódi nemzetbiztonsági iparról lehetne beszélni.

Az infokommunikációs társadalom kihívásainak való megfelelés, a diszruptív technológiák megjelenése a 2020-as évek elején megmutatta, hogy a nemzetbiztonsági közösségnek újabb kihívással kell szembenéznie. Az IKT-szektor fejlődési üteme exponenciálisan növekszik, és a nemzetbiztonsági szervezetek által alkalmazott eddigi megközelítések (jogalkotás, technológiaalkalmazás) már nem nyújtják azt az eredményességet, amelyet egy évtizeddel ezelőtt. A nemzetbiztonsági közösség az eddig alkalmazott megközelítések mellett új irányok feltérképezését kezdte meg. A szolgálatok célja egyszerű – ez nem változott az ipari társadalmak kora óta – az információgyűjtési képesség fenntartása/fokozása az újonnan megjelent technológiák esetében is.

Mindennek alapján felmerül a kérdés, hogy milyen technológiákkal kell szembenéznie a nemzetbiztonsági szférának 2021-ben. Az iparági szakértők szerint⁵¹ a kvantumszámítástechnika, a 3D nyomtatás, a felhőalapú alkalmazások (a többszintű felhő kérdései), az Ipar4.0 projektek, az automatizáció, a robotika és a mesterséges intelligencia azok a kihívások, amelyek meghatározzák a gazdasági élet szereplőinek fejlesztéseit, amelyeket azután a társadalom hasznosít. Továbbá az 5G, valamint a dolgok internetjének (IoT) a mindennapi életben való megjelenése mind a mennyiségi, mind a minőségi kihívások szempontjából arra ösztönzi a szolgálatokat, hogy ők is olyan módszereket vezessenek be, amelyek eddig nem nyertek szisztematikus felépítést a nemzetbiztonsági kollaborációk rendszerében. Ma már tényként kijelenthető, hogy az új IKT-k (például 5G, IoT) megjelenése lépésre kényszerítette a szolgálatokat, és már az innovációs ökoszisztémában megjelenő állandó szereplőként lehet rájuk tekinteni.

Innovációs struktúrák

Chris Anderson fogalmazta meg az innovációról:

„Az innováció az emberek között történik. Minél jobban bevonódnak emberek a különböző témákba, minél nyitottabbak a különböző szintek egymásra, annál gyakoribb

⁵⁰ A témakörhöz lásd Petkovich Tamás: A hadiipar fejlesztési lehetőségei Magyarországon. *Katonai Logisztika*, 24. (2016), 1. 54–87.

⁵¹ Lásd többek között Krasznay (2020) i. m.; Robin Mansell: Adjusting to the digital. Societal outcomes and consequences. *Research Policy*, 50. (2021), 9. 1–10.

a szikra, és annál jobb innováció születik. Nem kell mást tenni, mint kitárni a kapukat, és teret adni az embereknek.”⁵²

Az innovációs szemlélet nemcsak mérőföldkő, de egyben szükségszerű lépés, amely azért jelent új megközelítést a nemzetbiztonsági munkában, mert a szervezeteknél kezdetektől fogva érvényesülő alapelv, a zártság, a titkosság újragondolását jelenti most, ami egyben alkalmazkodás az infokommunikációs társadalom kihívásaihoz.

Az a változás, hogy Magyarországon a nemzetbiztonsági szféra az innovációs ökoszisztéma tagjává vált, szakmai szükségszerűség volt, mert az innovációs folyamat (tudás létrehozása – technológiafejlesztés – sikeres bevezetés)⁵³ legegyszerűbb megvalósítása így vált lehetővé 2020-ban, amikor az NKFIH létrehozta a Nemzeti Laboratóriumok programot, amelynek keretében 17 Nemzeti Labor jött létre. A „Biztonságos társadalom és környezet” tématerületen hat laboratórium kezdte meg működését a biztonsági kérdések széles spektrumán, így a termőföldbiztonságtól a nukleáris hulladék kezelésének kérdésein át előtérbe kerültek azok a jövőnket meghatározó kérdések, amelyeket az innovációs térben szükséges és ideális kezelni. (Nemzeti Lézeres Transzmutációs Központ, Nemzeti Agrártechnológiai Laboratórium, Nanoplazmonikus Lézeres Fúzió Kutatólaboratórium, Éghajlatváltozás Multidiszciplináris Nemzeti Laboratórium).

A biztonsági témakörök között egyértelmű volt, hogy a nemzetbiztonsági kérdéseknek is helyük van a laboratóriumok között, ezek sem maradhatnak ki a programból, hiszen az innováció szükségszerűvé vált a szolgálatok számára. Így két laboratórium is – a Biztonsági Technológiák Nemzeti Laboratóriuma és az Infokommunikációs és Információtechnológiai Nemzeti Laboratórium – napjaink nemzetbiztonsági kihívásainak kutatását tűzte zászlajára.

A Biztonsági Technológiák Nemzeti Laboratóriuma⁵⁴ Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiáját⁵⁵ követve a technológiaalapú biztonság három pillérének – intézménybiztonság, településbiztonság és kiberbiztonság – integrált kutatását és a kapcsolódó innovációt célzó programokat helyezte fókuszába, aminek keretében nemzetstratégiai fontosságú alapkutatásokat végez a migráció, az energiabiztonság, a kiberbiztonság, a katasztrófavédelem és a klímavédelem területén. A Biztonsági Technológiák Nemzeti Laboratóriumának megvalósítója a Nemzeti Közszerződési Egyetem.

Az Infokommunikációs és Információtechnológiai Nemzeti Laboratórium (Infolab)⁵⁶ célja elsősorban az, hogy az egyes technológiák – különösen az új generációs mobiltechnológiák (5G, 6G), a mesterséges intelligencia, a kvantum-számítástechnika – fejlesztésével létrejövő eredményekkel együtt megjelenő biztonsági kihívások ismertek és egyértelműek legyenek a szolgálatok előtt, másodsorban, hogy a biztonsági kérdésekre már

⁵² Chris Anderson: *Az innovációról*. [online], 2017. 05. 13. Forrás: citatum.hu [2021. 07. 04.]

⁵³ *Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. [online], 2018. Forrás: oecd-ilibrary.org [2021. 07. 16.]

⁵⁴ *Nemzeti Laboratóriumok bemutatása*. [online], 2021. 01. 07. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 07. 15.]

⁵⁵ *A 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról*. [online], 2020. 04. 21. Forrás: net.jogtar.hu [2021.08. 16.]

⁵⁶ Nemzeti Laboratóriumok bemutatása (2021) i. m.

a megjelenésük időszakában megszülessenek a válaszok is. Ezzel is lehetőséget adva arra, hogy a szolgálatok a retrospektív szemlélet helyett a prospektív megközelítést alkalmazzák tevékenységük nagyobb részében. Az Infolab meghatározta főbb kutatási irányait, amelyek a következők:

- „az alapnyilvántartások és a nemzeti adatvagyon nyilvántartásokhoz kapcsolódó szakrendszerek szemantikai interoperabilitásának kapcsolódása MI technológiákhoz;
- a közigazgatási szakrendszerek elektronikus (automatikus) együttműködését megteremtő köztes réteg kapcsolódása az adaptív megoldásokhoz;
- az ügyintézési eljárások formális leírása és gépi reprezentáció;
- a nemzeti adatvagyon védelméhez szükséges K+F;
- a mesterséges intelligencia (MI) alkalmazásának kutatása a kibervédelem területén;
- kiberképességek fejlesztésének támogatása (észlelés, felderítés, reagálás);
- protokollok és titkosítási algoritmusok sebezhetőségének vizsgálata, kvantumkommunikáció.
- 5G vonatkozású kibervédelmi kutatások⁵⁷

Az Infolab megvalósítója a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat (NBSZ) és az IdomSoft Informatikai Zártkörűen Működő Részvénytársaság (Idomsoft) konzorciumi formában. Az Infolab létrehozása mérföldkőnek tekinthető a nemzetbiztonsági szolgálatok magyarországi történetében, mert ez az első lépés, amikor egy technológiát alkalmazó nemzetbiztonsági szolgálat teljes transzparenciával jelenik meg az innovációs ökoszisztémában. Cél azokban az alap- és alkalmazott kutatásokban való részvétel, amelyek a nemzetbiztonsági szolgálat fejlesztési céljait segítik az alapfeladatok végrehajtása érdekében. A széles körű együttműködésben az egyetemi, kutatói közösségek, az iparági szereplők, valamint az NBSZ is aktív szerepet vállal a kitűzött célok megvalósítása érdekében. Az InfoLab, hasonlóan a többi laboratóriumhoz, 2020-ban jött létre, és 2021-ben már szintet tudott lépni a kollaboráció kérdésében, amikor a konzorciumon belül létrehozta a Biztonságos Digitális Társadalom Innovációs Klasztert (BDTIK),⁵⁸ amelyek együtt intézményes színteret képeznek a kutatási eredmények társadalmi, gazdasági és környezeti hasznosításának együttműködéséhez.

A Laboratórium működése öt évre tervezett, és az elmúlt év tapasztalata megmutatta, hogy a kutatási célkitűzéseken túli sikereket is el lehet érni az önálló prioritásként kezelt tudományos együttműködések erősítése tekintetében, így a Laboratóriumok aktívan tudják érvényesíteni Chris Anderson innovációs szemléletét, amely szerint „nem kell mást tenni, mint kitárni a kapukat, és teret adni az embereknek”.⁵⁹

⁵⁷ Nemzeti Laboratóriumok bemutatása (2021) i. m.

⁵⁸ *A Biztonságos Digitális Társadalom Innovációs Klaszter alakuló ülése*. [online], 2021. 07. 27. Forrás: idomsoft.hu [2021. 07. 12.]

⁵⁹ Anderson (2017) i. m.

Összegzés

Összességében jól látható, hogy a globális infokommunikációs környezet innovációs folyamatai a nemzetbiztonsági ágazat technikai fejlődésének különböző útjait is jelentősen befolyásolják. A nemzetbiztonsági szervezeteknek – a hagyományos technológiákhoz sorolható információgyűjtési képességeik megtartása mellett – illeszkedniük kell a kor kihívásaihoz, követniük kell a nemzetközi technológiai cégek által diktált gyorsuló ütemet, és folyamatosan figyelemmel kísérni a nemzet biztonságát szolgáló új típusú biztonsági technológiákat. Mindez értelemszerűen nem kötődik csupán egyetlen technológiához, hanem a környezet komplex folyamatainak és irányainak nyomon követését és az ágazati innovációk kiemelt jelentőségének felismerését igényli.

Egyértelmű a szakértők széles körével: a mesterséges intelligencia megoldásai és az 5G hálózati technológia, geopolitikai és gazdasági fölényt biztosítva, alapvetően módosíthatják a globális erőviszonyokat a következő évtizedekben az infokommunikáció terén.⁶⁰ Mindez érinteni fogja a technológiai versenyben élre kerülő nagyhatalmak gazdasági ágazatait, a katonai eszközrendszereik modernizációját és nemzetbiztonsági vonatkozásban azon megoldások fejlődését is, amelyek hatással vannak a társadalom biztonságára. Ennek mentén válik jelentőssé a technológiák nemzeti szintű rendelkezésre állása, a tanulmányban tárgyalt kutatás-fejlesztés kiemelt szerepe, az innováció és az idegen kézben lévő technológiák nemzetbiztonsági szemléletű megközelítése.

A hazai nemzetbiztonsági ágazat a Nemzeti Biztonsági Stratégiával⁶¹ összhangban figyelmet szentel a kor információtechnológiai kihívásainak, amelyek nem pusztán az információk megszerzésének irányait jelentik, hanem felölelik a digitális eszközökre épülő társadalom működését veszélyeztető tényezők elleni védekezést, valamint a kutatás-fejlesztés kiemelt szerepét is. Mint a Stratégiában is megfogalmazódik, „[h]azánk biztonsága megkívánja, hogy a kulcsfontosságú területeken – mint például a kibervédelem, a mesterséges intelligencia, az autonóm rendszerek, a biotechnológia – kiemelt figyelmet fordítsunk a kutatás-fejlesztésre és annak védelmi összetevőjére”.⁶²

A globalizált információs társadalom valamennyi szereplőjének (legyen az akár állami, akár piaci) meg kell küzdeni azzal az általános jelenséggel, hogy sem a közigazgatás, sem a gazdálkodó szervezetek normál működésének fenntartásához már régen nem elegendő az üzletmenet folytonosságához és az üzembiztonság fenntartásához szükséges beruházások megtétele. A sikeres létükhöz és fejlődésükhöz aktív szerepet kell vállalniuk az innovációs ökoszisztémában, kihasználva az ebből adódó lehetőségeket és vállalva az ezzel járó kötelezettségeket. Egyértelmű célkitűzése a magyar államnak, hogy a társadalom egyes szereplői elérjék innovációs tevékenységükben a kritikus tömeg mennyiségi mutatóit is, a teljes társadalom innovációs tevékenysége átlendüljön a holtpontra és Magyarország bekerüljön a vezető innovációs államok sorába. A nemzetbiztonsági szolgálatoknak feladatrendszerükből és a velük kapcsolatos elvárásokból adódóan élen járónak kell lenni ebben az innovációs tevékenységben.

⁶⁰ Fricke (2020) i. m. 18.

⁶¹ A 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. i. m.

⁶² A 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. i. m. 106. pont.

Felhasznált irodalom

- 5G – *Fifth generation of mobile technologies*. [online], 2019. 12. Forrás: ITU [2021. 06. 08.]
- A Biztonságos Digitális Társadalom Innovációs Klaszter alakuló ülése*. [online], 2021. 07. 27. Forrás: idomsoft.hu [2021. 07. 12.]
- Agar, Jon: The central debates on science and innovation. In *Science Policy under Thatcher*. London, UCL Press. 2019. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv8xnfk4>
- Anderson, Chris: *Az innovációról*. [online], 2017. Forrás: citatum.hu [2021. 07. 04.]
- Ang, Carman: *Ranked. The 50 Most Innovative Companies*. [online], 2020. 07. 17. Forrás: visualcapitalist.com [2021. 05. 12.]
- Artificial Intelligence – A strategy for European startups*. [online], 2018. Forrás: rolandberger.com [2021. 05. 12.]
- Auer Ádám: Gondolatok a mesterséges intelligencia egyes polgári jogi kérdéseiről. *Scientia et Securitas*, 2. (2021), 1. Online: <https://doi.org/10.1556/112.2021.00010>
- Bács Zoltán György: Innováció és nemzetbiztonság a 21. században. In Ruzsonyi Péter (szerk.): *Közbiztonság. Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.
- Bencze Áron: *Aktivizálták az innovációs ökoszisztéma szereplőit*. [online], 2021. 08. 02. Forrás: innoteka.hu [2021. 08. 20.]
- Borowitz, Mariel: An Interoperable Information Umbrella. Sharing Space Information Technology. *Strategic Studies Quarterly*, 15. (2021), 1. 116–132.
- Cordesman, Anthony H. – Grace Hwang: *U.S. Competition with China and Russia. The Crisis-Driven Need to Change U.S. Strategy*. Center for Strategic & International Studies, 2020.
- Dobák Imre: Társadalom – technológiai környezet – nemzetbiztonság. In Ruzsonyi Péter (szerk.): *Közbiztonság. Fenntartható biztonság és társadalmi környezet tanulmányok III*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020. 959–971.
- EIS 2021. Executive summary*. [online], 2021. 07. 22. Forrás: ec.europa.eu [2021. 08. 12.]
- Engelke, Peter: *AI, Society, and Governance. An Introduction*. [online], 2020. 03. 01. Forrás: jstor.org [2021. 05. 12.]
- European and Regional Innovation Scoreboards 2021 – Questions and Answers*. [online], 2021. 06. 21. Forrás: ec.europa.eu [2021. 08. 12.]
- European innovation scoreboard 2021*. [online], 2021. 06. 28. Forrás: ec.europa.eu [2021. 09. 02.]
- Facts and Figures 2020. Measuring digital development*. [online], 2020. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]
- Fricke, Benjamin: *Artificial Intelligence, 5G and the Future Balance of Power*. [online], 2020. 01. 01. Forrás: jstor.org [2021. 09. 12.]
- Global 500 2021. Brand Finance. The annual report on the most valuable and strongest global brands*. [online], 2021. 01. Forrás: brandirectory.com [2021. 05. 12.]
- Gouardères, Frédéric – Albane Keravec: *Innovációs politika*. [online], 2021. 06. Forrás: europarl.europa.eu [2021. 08. 06.]
- ITU Statistics. Key ICT indicators for developed and developing countries, the world and special regions (totals and penetration rates) table*. [online], 2021. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]
- Kemp, Simon: *Digital 2021. Global Overview Report – DataReportal – Global Digital Insights*. [online], 2021. 01. 27. Forrás: datareportal.com [2021. 05. 12.]
- Kemp, Simon: *Social Insights*. [online], 2020. 12. Forrás: datareportal.com [2021. 05. 12.]
- Kool, Dorith – Tim Sweijts: A Security Sector Assessment Framework. In Dorith Kool et al.: *The Good, the Bad, and the Ugly. A Framework to Assess Security Sectors' Potential Contribution to Stability*. Hague, Centre for Strategic Studies, 2020. 22–37.
- Krasznay Csaba: Kiberbiztonsági kompetencia hálózatok Európában – K+I+F lehetőségek a következő évtizedben. *Scientia et Securitas*, 1. (2020), 1. 43–48. Online: <https://doi.org/10.1556/112.2020.00007>
- Mansell, Robin: Adjusting to the digital. Societal outcomes and consequences. *Research Policy*, 50. (2021), 9. 1–10. Online: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2021.104296>
- Nemzeti Laboratóriumok bemutatása*. [online], 2021. 01. 07. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 07. 15.]
- Nemzeti Laboratóriumok Program*. [online], 2021. 01. 05. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 05. 12.]

- Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation.* [online], 2018. Forrás: oecd-ilibrary.org [2021. 07. 16.] Online: <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
- Palkovics László szakmai irányítása alá kerülnek a védelmi iparhoz kapcsolódó állami cégek.* [online], 2021. 06. 04. Forrás: portfolio.hu [2021. 08. 03.]
- Petkovich Tamás: A hadiipar fejlesztési lehetőségei Magyarországon. *Katonai Logisztika*, 24. (2016), 1. 54–87.
- Riley, Tonya: *Apple's new solution to combat child abuse imagery could radically shift encryption debate.* [online], 2021. 08. 06. Forrás: cyberscoop.com [2021. 09. 12.]
- Simón, Luis – Linde Desmaele – Jordan Becker: Europe as a Secondary Theater? Competition with China and the Future of America's European Strategy. *Strategic Studies Quarterly*, 15. (2021), 1. 90–115.
- Tématerületi Kiválósági Program 2021.* [online], 2021. 05. Forrás: nkfi.gov.hu [2021. 05. 12.]
- The World in 2010.* [online], 2010. 10. 20. Forrás: www.itu.int [2021. 05. 12.]
- Umbach, Frank: *EU Policies on Huawei and 5G Wireless Networks Economic Technological Opportunities vs. Cybersecurity Risks.* [online], 2020. Forrás: jstor.org [2021. 05. 12.]
- Webster, Graham – Rogier Creemers – Paul Triolo – Elsa Kania: *Full Translation. China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan'.* [online], 2017. 08. 01. Forrás: newamerica.org [2021. 06. 07.]

Jogi források

- A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2021. évi költségvetésének szöveges indokolása.* [online], 2020. Forrás: parlament.hu [2021. 06. 07.]
- Javaslat az Európai Bizottság és Tanács Rendeletének megalkotására a Horizont Európa kutatási és innovációs keretprogramról, valamint részvételi és terjesztési szabályainak megállapításáról.* [online], 2018. 06. 07. Forrás: europa.eu [2021. 08. 06.]
- Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a Horizont Európa kutatási és innovációs keretprogram létrehozásáról, valamint részvételi és terjesztési szabályainak megállapításáról.* [online], 2018. 06. 07. Forrás: eur-lex.europa.eu [2021. 08. 06.]
- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról.* [online], 2020. 04. 21. Forrás: net.jogtar.hu [2021.08. 16.]
- 1573/2020. (IX. 9.) Korm. határozat Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiájáról, valamint a végrehajtásához szükséges egyes intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, (2020), 202. 6356.

Etl Alex¹

Biztonságpercepció Kelet-Közép-Európában²

Gyakori jelenség, hogy a biztonságpolitikai fókuszunkat túlzottan is a globális folyamatokra és a nagyhatalmi versengésre irányítjuk, miközben megfeledkezünk közvetlen régióink helyzetéről. Különösen igaz ez talán Magyarországra, ahol néha hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni a kelet-közép-európai térség jelentőségét hazánk biztonságpolitikáját illetően. És bár a biztonságpercepció vizsgálata egyre inkább szerves részét képezi a biztonságpolitikai kutatásoknak, csak elvétve találunk olyan munkákat, amelyek a térségünk államainak percepcionális folyamatait tárták volna fel. Olyanra pedig az 1990-es évek óta nem volt példa, hogy egy átfogó kutatás keretében ne csak a régió egy-egy országának biztonságpercepcióját, hanem a szélesebb értelemben vett kelet-közép-európai térség percepcióját vizsgálják. Napjainkig a legutóbbi kísérlet erre vonatkozóan a Brown Egyetem 1992-ben és 1993-ban elvégzett projektje volt, amely során az egyetem – helyi kutatóközpontok, köztük az SVKI jogelődjének, a Stratégiai és Védelmi Kutatóintézetnek a közreműködésével – vizsgálta a magyar, a cseh, a szlovák, a lengyel, a német, az orosz és az ukrán biztonságpercepció sajátosságait.³ Hiába van szó tehát hazánk közvetlen térségéről, a rendelkezésünkre álló empirikus adatok mégis hiányosak és kissé elavultak.

Éppen ezért is olyan örömteli, hogy a Stratégiai Védelmi Kutatóintézet 2017–2018 során egy nemzetközi projekt keretében, komparatív módon vizsgálta a kelet- és közép-európai országok biztonságpercepciójának és biztonságpolitikai folyamatainak alakulását.⁴ Az Ausztria,⁵ Horvátország,⁶ Magyarország,⁷ Csehország,⁸ Szlovákia,⁹ Szerbia,¹⁰ Ukrajna,¹¹

¹ Etl Alex a Nemzeti Közszerzői Jogi Központ Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: etl.alex@uni-nke.hu

² Csiki Varga Tamás (szerk.): Security perception and security policy in Central Europe, 1989–2019. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1.

³ A kutatás eredményeit lásd Leslie Walaska Baxter – Mark Kramer – Richard Smoke: Security for Europe. The Report of a Brown Project. *The Brown Journal of World Affairs*, (1994), 1. 145–162. A magyar nyelvű kutatási jelentéshez lásd Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet: Kutatóprogram az európai biztonságról. *Védelmi Tanulmányok*, (1994), 3.

⁴ Csiki Varga Tamás: Security perception and security policy in Central Europe, 1989–2019. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 1–8.

⁵ Molnár Tamás Levente: The security perception and security policy of Austria, 1989–2017. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 66–79.

⁶ Szerencsés László: Security perception in Croatia since the declaration of independence. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 114–128.

⁷ Budai Ádám: The security perception and security policy of Hungary, 1989–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 9–22.

⁸ Zdeněk Kříž: The security perception and security policy of the Czech Republic, 1993–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 38–52.

⁹ Tomáš Čížik: Security perception and security policy of the Slovak Republic, 1993–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 23–37.

¹⁰ Aleksandar Vanchoski: The security perception and security policy of Serbia. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 129–143.

¹¹ Hennadiy Maksak: The security perception and security policy of Ukraine, 1991–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 53–65.

Románia¹² és Lengyelország¹³ percepciójának sajátosságait elemző, Csiki Varga Tamás szerkesztésében elkészült munka bizonyítja, hogy a régió államainak biztonságpolitikai folyamatai jóval heterogénebbek, mint azt a külső szemlélők általában feltételezik, így például azok stratégiai kultúrája és Oroszországhoz való viszonya is jelentős különbségeket mutat a rendszerváltások időszakát követő 30 évet vizsgálva.

Módszertani szempontból a kutatás Arnold Wolfers objektív–szubjektív biztonságfelosztását követi, és a biztonságpercepciót elsősorban a társadalmi szinten, közvélemény-kutatásokra támaszkodva közelíti meg, emellett azonban a percepciót a politikai diskurzus bizonyos elemeinek szemügyre vételén és a biztonságpolitikai dokumentumok elemzésén keresztül is vizsgálja. Ezzel tehát a munka túllép a hagyományos, társadalmi szintű biztonságpercepció-vizsgálaton, és a kutatás fókuszát a szakpolitikai elit szintjére is kiterjeszti. A kutatás a biztonságpercepciót alapvetően széles értelemben elemzi, és annak részeként/lenyomataként kezeli az egyes országok nemzetközi politikai ambíciószintjét is. (Például az adott állam biztonságpolitikai célkitűzéseit, külpolitikai szerepfelfogását, viszonyulását a fegyveres erők alkalmazásához, katonai műveletekben való részvételi hajlandóságát stb.). Ugyanígy a külpolitikai orientációt (például az adott állam viszonyulását a különböző nemzetközi szervezetekhez – elsősorban a NATO-hoz és az EU-hoz). Nem kevésbé a biztonságpolitikához kapcsolódó különböző szakpolitikai kérdéseket az országon belül (például a védelmi kiadások alakulását és a képességfejlesztést).

Bár földrajzi értelemben a kelet-közép-európai országok közel fekszenek egymáshoz, az elmúlt évtizedek biztonságpolitikai kihívásai – köztük a pénzügyi és világgazdasági válság; Oroszország katonai beavatkozása Ukrajnában és destabilizációs tevékenysége a szélesebb régióban; a menekült- és migrációs válság; vagy akár a nemzetközi terrorizmus terjedése – mégis eltérő módon érintették őket, és más-más percepció kialakulásához vezettek. E folyamat kezdőpontja pedig a Szovjetunió összeomlása és a bipoláris rendszer felbomlása volt, ami a térség államait eltérő módon érintette és eltérő – alapjaiban is különböző – pályákra terelte. A két szélsőségesen eltérő példa e tekintetben Csehszlovákia és Jugoszlávia: míg előbbi esetében az államalakulat felbomlása békés keretek között maradt és az euroatlanti integrációs folyamat sikeresen lezárult 2004-re, addig utóbbi esetében a felbomlási folyamat véres konfliktusba torkollott, ami aztán az integráció elhúzódtásához és akadozásához vezetett. Az ehhez hasonló strukturális különbségek pedig heterogén biztonságpolitikai folyamatok és jelentős percepcionális különbségek kialakulásához vezettek a régió országai között.

A kutatás során azonosított egyik legfontosabb ilyen különbség a két nagy geopolitikai irány, amelynek mentén a térség országainak biztonságpercepciói strukturálódnak. Az egyik a „keleti” stratégiai irány, amely mindenekelőtt Oroszország és a Fekete-tenger térsége felől számít a fő biztonságpolitikai kihívásokra, és elsősorban Lengyelországot és Romániát jellemzi. Ez ráadásul mindkét ország esetében kiegészül az Egyesült Államokkal fenntartott stratégiai partnerség kiemelt szerepével is. A másik, a térség or-

¹² Alexandra Sarcinschi: Security perception and security policy in Romania since the 1989 Revolution. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 96–113.

¹³ Milena Palczewska: The security perception and security policy of Poland, 1989–2017. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 80–95.

szágainak többségét jellemző „nyugat-balkáni” megközelítés, ami az elsődleges fókuszát a déli irányból kiinduló – többnyire nem-katonai – fenyegetésre helyezi. Náluk pedig az Egyesült Államokkal kialakított bilaterális kapcsolat sem tekinthető olyan súlyúnak, mint a keleti irányra fókuszáló államok esetében.

A kutatás bizonyítja azt is, hogy a NATO- és EU-csatlakozások jelentősen befolyásolták az egyes országok nemzetközi szerepvállalását és ambíciószintjét. Így például gyakori motívumként jelenik meg a régióban az a sajátosság, hogy a csatlakozás előtt álló országok növelik védelmi kiadásait és nemzetközi szerepvállalásukat, ugyanakkor a csatlakozást követően ez a folyamat megszakad, és helyette jellemzően a védelmi kiadások csökkentése következik be (amit néha – például Magyarország esetében – a nemzetközi műveletekhez való nagyobb hozzájárulás ellensúlyoz).

A régió államainak heterogén biztonságpercepciója és biztonságpolitikája rámutat arra is, hogy milyen lehetőségek és kihívások állnak a regionális szintű biztonságpolitikai együttműködések előtt. A strukturális különbségek (amelyek például Lengyelország esetében jelentős méretbeli eltérésekkel is kiegészülnek) egyfelől jól jelzik, hogy a kelet-közép-európai államok nem feltétlenül állnak készen a regionális, stratégiai partneriségek kialakítására, ugyanakkor a kis lépések politikája mentén fokozatosan elmélyülhet az együttműködés a biztonságpolitika bizonyos területein is, ahogyan ez például a V4-ek között zajlott a menekült- és migrációs válság kezelése vagy az olyan katonai projektek, mint a V4 EU Harccsoport létrehozása kapcsán.

Összességében a *Defense & Security Analysis* című folyóirat gondozásában és Csiki Varga Tamás szerkesztésében megjelent munka a térség biztonságpolitikájával foglalkozó közösség régi adósságát törleszti, hiszen egy olyan, empirikus szintű hiányosságot pótol, amelynek pótlása hazánk biztonsága szempontjából is meghatározó jelentőségű. A komparatív szemléletmód pedig lehetőséget teremt arra is, hogy határainkon túl is betekintést nyerjünk a térség biztonságpolitikai dinamikájába, ezáltal jobban megértve közvetlen szomszédaink és regionális partnereink biztonságpolitikai gondolkodását és stratégiai szemléletmódját. A kiadvány elolvasása éppen ezért határozottan ajánlott mindenkinek, aki érdeklődik Kelet-Közép-Európa biztonságpolitikai folyamatai iránt.

Felhasznált irodalom

- Budai Ádám: The security perception and security policy of Hungary, 1989–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 9–22. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831225>
- Csiki Varga Tamás: Security perception and security policy in Central Europe, 1989–2019. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 1–8. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831224>
- Čížik, Tomáš: Security perception and security policy of the Slovak Republic, 1993–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 23–37. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831228>
- Kříž, Zdeněk: The security perception and security policy of the Czech Republic, 1993–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 38–52. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831231>
- Maksak, Hennadiy: The security perception and security policy of Ukraine, 1991–2018. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 53–65. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831232>
- Molnár, Tamás Levente: The security perception and security policy of Austria, 1989–2017. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 66–79. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831234>

- Palczewska, Milena: The security perception and security policy of Poland, 1989–2017. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 80–95. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831237>
- Sarcinschi, Alexandra: Security perception and security policy in Romania since the 1989 Revolution. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 96–113. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831239>
- Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet: Kutatási program az európai biztonságról. *Védelmi Tanulmányok*, (1994), 3.
- Szerencsés, László: Security perception in Croatia since the declaration of independence. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 114–128. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831241>
- Vanchoski, Aleksandar: The security perception and security policy of Serbia. *Defense & Security Analysis*, 37. (2021), 1. 129–143. Online: <https://doi.org/10.1080/14751798.2020.1831243>
- Walaska Baxter, Leslie – Mark Kramer – Richard Smoke: Security for Europe. The Report of a Brown Project. *The Brown Journal of World Affairs*, (1994), 1. 145–162.

Dunay Pál¹

Recenzió Gazdag Ferenc *Három évtized magyar külpolitikája (1989–2018)*² című könyvéről

Emberöltőnyi idő telt el a rendszervált(oz/tat)ás óta, nem lehet vitás, megérett az idő arra, hogy egy magyar szakértő összefoglalja 30 év külpolitika történetét, megírja, mi is történt, miként függenek össze az események, melyek a tartós hatást gyakorló folyamatok, és melyek a kérészéletűek. Aligha lehet valaki jobb helyzetben, hogy ezt megtegye, mint Gazdag Ferenc, aki több pozícióból is megfigyelhette, mi és hogyan történt. Az elmúlt 30 esztendőben egyetemi tanárként, kutatóként, rövid ideig pedig a Külügyminisztérium főosztályvezetőjeként láthatta, miként alakul az ország külpolitikája.

A tárgy egyik vagy másik aspektusáról sok értékes munka jelent meg. Túlnyomórészt azonban vagy a személyes vélemény üt át erősen, vagy az a pozíció, amelyet a szerző betöltött, végül pedig jó pár preskriptív elemzés is megjelent. Utóbbiak ugyan abból indulnak ki, mi történt, de munkájuk oda fut ki, miként kellene alakulnia a magyar külpolitikának a következőkben. Ráadásul bármit is gondolnak, mondanak, írnak kutatók és elemzők a magyar külpolitikáról, az beleütközik abba, hogy minden magyar értelmiséginek van véleménye arról, miként alakult Magyarország sorsa az elmúlt három évtizedben, és meggyőződése azt illetően, ebben milyen szerepet játszottak a nemzetközi kapcsolatok. Ez pedig magától értetődően kiterjed az egyetemi hallgatókra is, akik ugyan kevesebb személyes tapasztalattal rendelkeznek, de ez nem zárja ki, hogy véleményt alkossanak. Gazdag Ferenc törekvése eltér a fentiektől: Megírta a magyar külpolitika-történet MA-kurzusoknak szánt első egyetemi tankönyvét.³ Ezzel külön kategóriába helyezte munkáját. Természetesen részben eltérő elvárások fogalmazódnak meg egy tankönyvvel, mint egy tudományos monográfiával szemben.

Egy tankönyv számos kihívással néz szembe egyidejűleg. 1. Kiegyensúlyozottnak kell lennie, ami éppen a fent említettek miatt nem könnyű. 2. Tanulhatónak kell lennie. 3. Megvitathatónak kell lennie, hiszen az MA-hallgatóktól elvárható, hogy kritikusan tekintsenek a tárgyra és képesek legyenek véleményüket tanulmányaik során – elsősorban a tankönyv segédelmével – további ismeretekkel gazdagítani.

Ami immáron a könyv tartalmát illeti, a szerző bevallottan arra törekszik, hogy egyensúlyt tartson a különböző álláspontok között. Ezt az erőfeszítést támogatja a kötet forráskezelése, amennyiben Gazdag Ferenc egyaránt felhasználja egymástól eltérő

¹ Dunay Pál a George C. Marshall Európai Biztonsági Tanulmányi Központ NATO- és európai biztonsági kérdések professzora, az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének egyetemi docense. E-mail: p.dunay@osce-academy.net

² Gazdag Ferenc: *Három évtized magyar külpolitikája (1989–2018)*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

³ Megjegyzendő, hogy született már tankönyv, amely kiterjed a magyar külpolitika rendszervált(oz/ta)tás utáni történetének egy részére. Lásd Győri Szabó Róbert: *A magyar külpolitika 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011. Ebből a monográfiából azonban csak mintegy 70 oldal (325–396) foglalkozik azzal az időszakkal, amelynek Gazdag Ferenc egész könyvét szenteli.

meggyőződést valló szerzők munkáit. Nemcsak az helyeselhető, hogy így tesz, hanem az is, hogy törekszik elsődleges forrásokat felhasználni. Azok egy része esetében gondot okoz, hogy a nyilvános hivatalos források nem objektivitásukról ismerhetők meg, hiszen általában többféle közönséghez szólnak, és befolyásoló szerepük van. A külpolitikai elemzéssel foglalkozók, de talán a szélesebb olvasóközönség tagjai is sajnálhatják, hogy Gazdag Ferenc – egyébiránt érthetően – nem követi pontos lábjegyzetekkel a forrásokat, amiért részben kompenzál a terjedelmes irodalomjegyzék.

Bizonyára lesznek olyanok, akik kifogásolják, hogy a szerző nem kezdi könyvét kiterjedt elméleti alapvetéssel, hanem a nemzetközi rendszerre vonatkozó néhány megjegyzéssel jelzi preferenciáját. E sorok írója nem tartozik azok közé, akik ezt nagyon bánják, hiszen az elméletek átfogó érvényességük megtartása, kohéziójuk megőrzése érdekében folyamatosan tesznek engedményeket, a külpolitika alakítói pedig éppen nem elméleti megfontolások alapján hozzák meg döntéseiket. Ehelyett Gazdag megalkotja saját „koordináta-rendszerét”, és azt *posztmodern kisállami realizmusként* jellemzi (16). Posztmodern, amennyiben a katonai erő nem szerepel eszközei között, leszámítva a nemzetközi műveletekben való részvétellel történő legitimációszerzést. Kisállami, amennyiben tudomással rendelkezik eszközeinek korlátozottságáról, még ha a „kisállamiság” mögül időről időre elő is tűnik a regionális közép-hatalmiság igénylése a maga számára. Ezt Gazdag cseppet sem bánja, mert látnivaló módon elítélő véleménye van a „merjünk kicsik lenni” Kovács László külügyminiszter nevéhez kapcsolódó nézetéről. A kifejezés „realizmus” elemével lehet talán a legtöbb értelmezési probléma. Az első kérdés az, hogy a szerző e *terminus technicust* a szó hétköznapi értelmében használja, vagy a nemzetközi kapcsolatok tudományának szellemében? Amennyiben az utóbbi vonatkozásban, akkor fontos lenne tisztázni, miféle realizmusra gondol: Klasszikusra vagy strukturálisra, s ha az utóbbi keretben tájékozódik, akkor offenzív vagy defenzív-e az a realizmus, amelyet a magyar külpolitika alapjaként azonosít. Mivel olyan államról van szó, amelyik több regionális szervezet tagjaként politizál, csatlakozását megelőzően pedig magatartását az azokhoz történő csatlakozásra törekvés határozta meg, aligha lehet tagadni, hogy a nemzetközi szervezetek szerepe fontos, és azt sem, hogy a nemzetközi rendszer megszabja Magyarország mozgásterét. Ennek keretében lehet értelmezni a mozgásteret. Amennyiben elfogadjuk, hogy az elmúlt 30 évben Magyarország realista alapon politizált, akkor érdemes lett volna tovább vizsgálni az egyes kormányok eltérő „realizmusát”. Természetesen eltérő helyzetek különböző megközelítést követelhetnek. Nevezetesen egy olyan időszakban, amikor az ország elsődleges külpolitikai célja a nyugati integrációkhoz történő csatlakozás volt, az offenzív realizmus aligha lehetett a külpolitikai tevékenység alapja. (És nem is volt.) A szervezetekhez történt csatlakozás után ez az opció már könnyebben tűnt megvalósíthatónak, és kétségtelen, hogy 2010 óta Magyarország az offenzív realizmus szellemében folytatja külpolitikáját. A partikuláris (nemzetinek nevezett) érdekmaximalizálás bírálatának nem itt van a helye. Annyit azért hadd vessek föl: milyen lenne az a világ, ahol minden állam offenzív strukturális realista politikát folytatna?

A szerző mindezt az országot a „centrum-periféria” megkülönböztetés mentén elhelyezve végzi el (11–12). Az aligha lehet kérdéses, hogy a hidegháború idején Magyarország a periférián helyezkedett el. Az sem lehet kétséges, hogy a nyugati integráció a centrum

felé törekvésnéként is leírható. Gazdag Ferenc megállapítja, hogy az ország a centrum perifériájára jutott. Azt azonban már – talán a tankönyv korlátozott céljai miatt – nem veti fel, helyes-e az a politika, amely nem tesz meg minden erőfeszítést annak érdekében, hogy a centrum centruma felé haladjon tovább. Például úgy, hogy minden olyan integrációs kerethez csatlakozik, amely tovább lendíthetné abba az irányba (itt mindenekelőtt az euróövezettől való elzárkózás ötlük fel). További kérdés persze az is, mennyiben centrum Nyugat-Európa és mennyiben merülhet föl az, hogy Magyarország egy nálánál sokkalta fejlettebb nyugati félperifériához közeledik. Ennek meggondolása rendkívül fontos lenne, mert részben indokolhatná a 2010-es évek többvektorú nemzetközi politikáját. Vagy esetleg éppen ellenkezőleg.

Gazdag Ferenc rendkívül alapos munkát végzett. Ebben a könyvben tényleg szinte minden ott van, amit tudnunk kell Magyarország külpolitikájának rendszervált(oz/tat) ás óta eltelt három évtizedéről. Mivel a szerző történész, azt is lehet mondani, hogy besorolta magát a pozitivista jelenkori történetírás kiválóságai közé. Munkáját rendkívüli adatgazdagság jellemzi. Egyensúlyt tart a biztonságpolitika, a tradicionális külpolitika és a nemzetközi gazdasági vonatkozások között. Az adatok rendkívül gazdag tárháza nem teszi majd könnyűvé a hallgatók helyzetét, hiszen a felvonultatott információk bősége alapján egy alapos vizsga könnyedén „vérfürdővé” változtatható. De ez nem a recenzió problémája. Az ő feladata az, hogy megállapítsa, hol vannak a kötet értékei és hol – már ha vannak – az esetleges fogyatékoságok. És ebből az összehasonlításból az értékek és az eredmények túlsúlyával kerül ki a könyv.

Gazdag Ferenc fontos kérdéseket vet föl, és gyakran különféle válaszadási lehetőségeket is megismertet velük kapcsolatban. Így bemutatja a lehetséges magatartási stratégiákat (18–21). Láthatólag közelebb áll véleményéhez Magyarországnak az a törekvése, hogy középhatalomként pozícionálja magát, igényeket megfogalmazva partnereivel, mindenekelőtt regionális partnereivel és szomszédaival szemben. Ezzel állítja szembe a Kovács László nevével fémjelzett külpolitika időszakát 1994–98 között, amikor is Magyarországnak „sem igényei, sem érdekei” nem voltak a térségben (21). Lehetne ezt a nézetet túlzónak tekinteni és azon az alapon bírálni vagy éppen arra hívni föl a figyelmet, hogy nem a magyar kormány hátrált ki a visegrádi együttműködésből, hanem Václav Klaus cseh miniszterelnök üresítette ki időlegesen a csoportot. Fontosabb azonban az, hogy a korábban idézett, tényszerűen esetleg helytálló megjegyzés kiragadja a Horn-kormány hivatali idejének külpolitikáját a történelmi összefüggésből. Nem lehet ugyanis úgy tenni, mintha nem tudnánk: az Antall- és Boross-kormány külpolitikája azzal a kockázattal járt, hogy a Nyugat lelassítja Magyarország NATO-csatlakozását, kiveszi az országot a bővítés első köréből egy olyan helyzetben, amikor még távolról sem volt biztos, hogy az első kört második követi. Ezt a magyar politikai vezetés tárgyalásaiból 1995 februárjától kezdve pontosan tudta. A Horn-kormány beárzta ezt a kockázatot, és úgy döntött, az úgynevezett „három prioritáson” belül egy időre mindent alárendel a nyugati, NATO- és EU-integráció elérésének. Nem szerencsés összekeverni ezt azzal, mit gondolt a Horn-kormány a regionális együttműködésről és a határon túli magyarság érdekeinek képviseléről általában. Utóbbi tekintetben lehetnek esetleg indokolt fenntartások, de ezek nem teszik kétségessé az 1994–98 közötti külpolitikai stratégia sikerét. Magyarország

mind a NATO-hoz, mind az EU-hoz az első keleti bővítés keretében csatlakozhatott, amiért az annak érdekében dolgozó kormányt csak köszönet illetheti.

A könyv egyik legnagyobb és egyben legkétségesebb sikere az, hogy külön tartja egymástól a kül- és a belpolitikát. Siker ez, hiszen enélkül a közelmúlt magyar külpolitikájának története nem lett volna megírható, ugyanakkor ez a megközelítés kétségeket is ébreszt, hiszen a kettő között nagyon szoros az összefüggés, és egyáltalán nem érdektelen, melyek azok a pontok, amelyek esetében a szerző mégis szükségesnek tartja, hogy visszalépjen a belügyek mezejére. Ezek közül én a legfontosabbnak azt tartom, hogy Gazdag Ferenc nem tesz egyértelmű különbséget a demokrácia materiális és eljárási (processzuális) megközelítése között. Imígyen pedig minden kormány legitim, amely megfelel a hatalom megszerzése és megtartása demokratikus és törvényes eljárási feltételeinek. A szerző itt hivatkozhatott volna az EBESZ választás-megfigyelőinek 2014-ben és 2018-ban az országgyűlési választásokról leszűrt következtetéseire, amelyek egybevágóan állapították meg, hogy hazánkban a választások szabadok voltak, de nem tisztességesek (*free, but not fair*). Márpedig a demokrácia materiális megközelítése szerint egy kormánynak folyamatosan kell megszereznie és megőriznie a demokratikus legitimitációt.

A szerző felveti azt a problémát, miszerint ellenzéki politikai erők rendszeresen igyekeznek befolyásolni az EU különböző szerveit – érthető módon – a magyar kormány ellen. Egyetértek Gazdag Ferencel abban, hogy a hazai politikai viszonyokat Magyarországon kell megváltoztatni. Hadd jegyezzem meg azonban, hogy mindig történtek kísérletek Brüsszel bevonására a belpolitikába. Mivel Magyarországot az elmúlt 32 évből 20 esztendeig konzervatív erők kormányozták, a baloldali és liberális erők gyakrabban voltak abban a helyzetben, hogy felhívják az ország partnereinek figyelmét a kormány fogytékosságaira. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a konzervatív erők ne tették volna ugyanezt, amikor ellenzékben voltak. Lehet persze, hogy ezt a megállapítást nem áll módomban nevekkel és dátumokkal megtámogatnom, pedig lennének rá adatok. A másik ide kívánczoló megjegyzés az, hogy a szerzőnek a fenti megállapítás érvényességéből ki kellene rekesztenie az Európai Parlamentet (EP). Nevezetesen azért, mert amióta csak az EP képviselőit közvetlenül választják (1979), ők politikai irányzatok szerint csoportosulnak, s ebben az értelemben nem Magyarországot képviselik, mert ott nincsenek nemzeti delegációk. Szívük joga, hogy egy másik politikai értékrendet megtestesítő csoport nézeteit vitassák, ellenezzék, lett légyen az bármelyik tagállamhoz (akárha a sajátjukéhoz) is köthető.

Gazdag Ferenc főlemlíti az úgynevezett D-209-es ügyet, amikor is Medgyessy Péter akkori miniszterelnökről kiderült, hogy az állambiztonság elhárítási részlegének (III/II) dolgozott a Pénzügyminisztériumban az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején. A szerző főlemlíti, hogy ez kormányválságot okozott az MSZP és az SZDSZ (a koalíció két alkotóeleme) között, s arra hivatkozik, hogy az SZDSZ-eseknek azért is volt ez elfogadhatatlan, mert az állambiztonság folyamatosan zaklatta a párt egykoron a demokratikus ellenzékhez tartozó tagjait. Meg kell jegyezni, hogy

1. A magyar ellenzék zaklatásának nem volt külpolitikai vonatkozása.⁴ 2. A demokratikus ellenzék a Belügyminisztérium belső elhárítási, III/III részlege zaklatta és nem az elhárítás (III/II). 3. A legfontosabb viszont ebben az ügyben az, hogy Medgyessy Péter a Pénzügyminisztérium Magyarországnak a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő csatlakozásán dolgozó részlegénél tevékenykedett. Az egész folyamatot nagy fokú titkosság lengte körül, és megalapozott volt a félelem: ha az előkészületek kitudódnak, a szovjet vezetés megpróbálhatja azt megakadályozni. Az aggodalom odáig terjedt, hogy Magyarország ma már Moszkvában élő akkori washingtoni nagykövétét sem értesítették előzetesen a csatlakozási dokumentumok aláírására az amerikai fővárosba érkező magyar kormányküldöttség látogatásáról. Ez az ügy nem leli helyét a könyvben, pedig érdemes lenne egyszer és mindenkorra le is zárni, méghozzá úgy, hogy a mítoszok helyét elfoglalják a tények. Mondanom sem kell, hogy ez nem jelenti Medgyessy Péter kormányfői tevékenységének bárminemű értékelését.

A kötet jól mutatja azt, hogy Magyarországon a védelmi kiadások általában akkor nőnek vagy nőnek gyorsabban, amikor konzervatív kormány van hivatalban. Ennek a kérdésnek különösen azóta van jelentősége, amióta Magyarország a NATO tagja, s e jelentőség még csak tovább nőtt a szervezet 2014-ben Walesben elfogadott döntése fényében, miszerint 2024-re minden tagállam bruttó hazai termékének legalább 2%-át fogja védelemre költeni. A szerző a magyar védelmi kiadásokat a KSH adataival bizonyítja (például a 145. oldalon). A különbségek időnként jelentősek. A szerző a 2001-es évet illetően a KSH adatai alapján 1,81%-ra teszi a GDP-arányos védelmi kiadásokat, míg a Világbank szerint az abban az évben 1,57% volt. Másutt az Országgyűlés által közzétett adatokra hagyatkozik (291), amelyek azonban a NATO védelmi kiadási adataira épülnek. Úgy vélem, szerencsésebb lett volna mindvégig a NATO védelmi kiadásokra vonatkozó adatait használni, hiszen ezeket a szövetség maga is azon az alapon állapítja meg, miként teljesíti vállalt kötelezettségeit egy tagállam. Márpedig azok nem vágnak egybe a KSH által közölt adatokkal, még ha az általános tendenciát nem teszik is kérdésessé.

Azoknak, akik rózsaszín szemüveggel olvassák Gazdag Ferenc könyvét, felkelti a figyelmét egy érdekes apróság. Az a törekvése, hogy terminológiájában is igyekezzen semleges maradni, többnyire sikerrel jár, egy helyen viszont biztosan megbicsaklik. Ez pedig a szerzőnek az MSZMP-re – MSZP-re – Munkáspártra vonatkozó egyenetlen szóhasználata. Természetesen lehet az MSZP-t az MSZMP utódpartjának nevezni (például a 87. oldalon), s ez 1989-ben, majd pedig még egy ideig biztosan helytálló volt. Ma azonban az MSZP tele van olyan tagokkal és vezetőkkel, akik már csak életkoruk miatt sem lehetnek az MSZMP tagjai. Akkor mitől lenne a párt utódpart? De a szerző következetlensége itt nem ér véget. Mint ismeretes, a Munkáspárt is az MSZMP utódpartja, de azt is tudjuk, hogy a Munkáspártban gyűlt össze az a kis csoport, amelynek a politikája elutasította az EU-tagságot és sok más is. Gazdag helyesen említi, hogy ez a csoport a Szovjetunióval,

⁴ Ez a megjegyzés némiképpen pontatlan, hiszen a maroknyi demokratikus magyar ellenzék jól megállapítható módon oszlott két részre. Azokra, akik „megkötötték üzletüket” az állambiztonsággal és cserébe mozgásszabadságot nyertek, és azokra, akik ezt nem tették meg, aminek következtében mozgásterük Magyarországon belülre korlátozódott.

majd annak megszűnése után az Oroszországgal való szövetség fenntartása mellett tette le voksát. Aztán persze Thürmer Gyuláék fordítottak a köpönyegen, s az orosz-barátság mellett elismerték az EU-csatlakozás szükségességét, de útjuk a politikai jelentéktelenség felé mindig is megkérdőjelezhetetlen maradt. A szerző azonban éppen a Munkáspárt kapcsán említ szocialista hagyományt (145), holott a szocialista-szociáldemokrata hagyományt éppen nem a Munkáspárt testesítette meg, hanem az MSZP, ahol az egykori MSZMP-tagok közül a progresszívebb erők gyülekeztek.

Terminológiai és tartalmi értelemben egyaránt szerencsétlennek tartom, hogy a szerző „erőteljesen nemzeti beállítottságú” (145) pártnak nevezi a MIÉP-et. Az a párt ugyanis, amelynek elnöke Magyarország számára gazdasági „élettér” szükségességéről értekezett elhíresült dolgozatában, nem erőteljesen nemzeti beállítottságú, hanem fasiszta párt, mert átveszi a náci terminológiát.

Rengeteg apróságra lehetne még felhívni a figyelmet, ahol a könyv vagy pontatlan, vagy kisebb-nagyobb mértékben illúziókra épül. Az utóbbi kategóriába tartozik, hogy valaha is volt esély egy kiscsoportos EU-bővítésre (129). Természetesen Magyarország valaha jobban teljesített sok más vele együtt az EU-hoz csatlakozó államnál, de ha dinamikusan nézzük a folyamatot, akkor ez a nézet már jóval kevésbé megalapozható. Számos állam azóta már nem csupán utolérte Magyarországot, hanem több tekintetben le is hagyta. Ugyanígy, amikor a szerző az akkor még Jugoszlávia részét képező Horvátországnak történő kézfegyver- és lőszerszállításra úgy hivatkozik, mint amit „a szerb napilapok kaptak fel” (110), enyhén szólva is pontatlan. Magyarország egy fontos partnere ekkor meghamisított magyar vámnyilatkozat másolatát mutatta be a magyar hatóságoknak. Lehet persze azt mondani, hogy ez a stratégiai segítségnyújtás szükséges volt, de az, hogy hazánk súlyosan sértette a nemzetközi jogot, aligha tagadható.

Össességében megnyugtató, hogy Gazdag Ferenc olyan magyar külpolitika-történetet írt, amely még akkor is megállja a helyét, ha fel-felsejlik belőle a szerző – mondanom sem kell, az én politikai preferenciáimtól távol eső – értékvallása. Fontos, hogy a nézetkülönbségek ellenére lehessen eszmét cserélni arról, mi is történt az országban, amelynek polgárai vagyunk.

Számunk szerzői

Deák András a Nemzeti Közszerológati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa.

Dobák Imre a Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézetének egyetemi docense.

Dunay Pál a George C. Marshall Európai Biztonsági Tanulmányi Központ NATO- és európai biztonsági kérdések professzora, az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének egyetemi docense

Etl Alex a Nemzeti Közszerológati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa.

Felméry Zoltán az Nemzeti Közszerológati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

Jórárt Krisztián a Nemzeti Közszerológati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézet külső munkatársa és a Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola hallgatója.

Kása Bálint a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola doktorjelöltje.

Nagy Milada okleveles nemzetközi kapcsolatok elemző, biztonságpolitikai szakértő, főiskolai docens, a Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar oktatója.

Pintér Tibor a Szegeci Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetének PhD-hallgatója.

Pénzváltó Nikolett a Migrációkutató Intézet, valamint a Nemzeti Közszerológati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutatóintézet kutatója.

Szabó Hedvig a Nemzetbiztonsági Szakszerológat főigazgatója.

Szabó John a Közép-európai Egyetem (CEU) Környezeti Tudományok és Politika Tanszékének PhD-jelöltje és az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos segédmunkatársa.

Weiner Csaba az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa.

A Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle kötelezi magát a publikálás etikai normáinak magas szintű betartására. Annak érdekében, hogy a folyóirat olvasói a legmagasabb minőségi elvárásoknak eleget tevő kiadványt olvassák, a következő etikai normákat és célokat határozzuk meg:

A szerkesztők feladatai

A szerkesztők a publikálásra szánt kéziratokról kötelesek pártatlan, tárgyilagos kettős-vak szakértői véleményt készíttetni. A szerkesztők biztosítják a kéziratok, illetve az ahhoz kapcsolódó valamennyi információ publikálás előtti bizalmas megőrzését. A szerkesztők munkáját a főszerkesztő koordinálja. A *Nemzet és Biztonság* nem tolerálja a plagizálás bármely formáját, és más etikátlan magatartást sem.

A szerkesztő köteles a szerzők felé mindenkor biztosítani az esélyegyenlőséget, és kizárólag a leadott anyag minősége és kutatási eredményei alapján eldönteni, hogy mely szövegek kerülnek publikálásra. A szerkesztők továbbá lehetőséget biztosítanak a szerző számára, hogy reagáljon a művével kapcsolatban esetleg felmerülő kifogásokra, illetve javítsa a kifogásolt részeket. Többszerzős publikációk esetében a szerkesztőség a szerzőket egyenrangú felekként kezeli, minden egyéb tényezőtől függetlenül. A szerkesztők a leadott, de végül nem publikált anyagokat saját kutatásban nem használják fel, kivéve, ha erre a szerző kifejezetten engedélyt ad.

A lektorok feladatai

A *Nemzet és Biztonsághoz* benyújtott anyagokat anonim lektorok véleményezik, és a szövegeket bizalmasan kezelik. A bírálatok elkészítése során a legfőbb szempont az objektív szakmai megítélés, és a szerző személye semmilyen módon nem befolyásolja a folyamatot. A lektoroknak ugyanakkor kötelessége jelezni a főszerkesztő irányába, ha a szerző bármilyen szerzői jogi sértést követett el vagy plagizált. A lektorok a leadott anyagokat szövegesen értékelik, melyben jelzik a kifogásolt elemeket és a javítandó részeket, illetve eldöntik, hogy az adott kéziratot javasolják-e publikálásra. A lektori vélemények figyelembevételével a főszerkesztő dönt arról, hogy végül mely anyagok kerülnek publikálásra.

A szerzők kötelességei

A szerzők kötelesek a kutatási eredményeiket pontosan és objektíven bemutatni, világosan feltüntetve azok jelentőségét. A kéziratokat a folyóirat szerzői útmutatójában közölt kritériumoknak és a nyelvtani, illetve stilisztikai szabályoknak megfelelő minőségben kérjük elküldeni. A leadott anyagokban kérjük továbbá a szerző nevének és munkahelyének feltüntetését. A tanulmányok a szerzők saját szakmai eredményeit és meggyőződését tükrözik, amelyek nem azonosíthatók más személyek vagy szervezetek állásfoglalásaival, és nem sérthetik más személyek jogait. Ha a szerző a leadást követően jelentős hibát észlel vagy bizonyos elemek idejétmúlttá válnak, akkor saját felelőssége a szerkesztők értesítése és az anyag javításában való közreműködés vagy a visszavonás. A leadott kéziratok más folyóiratokban történő megjelentetése súlyos etikai vétség. A leadott és elfogadott szövegekhez kapcsolódó valamennyi jog a szerzőé, de az első közreadás joga a folyóiraté. Amennyiben bármilyen jogsértésre kerülne sor, az azzal kapcsolatos jogi lépések megtétele a szerző felelőssége.

Tartalom

FELMÉRY ZOLTÁN: Helyzetértékelés	2
JÓJÁRT KRISZTIÁN: A Biden-adminisztráció első fél évének Oroszország-politikája	3
KÁSA BÁLINT: A líbiai erőviszonyok alakulása és az aktívan érdekelt külső szereplők kilátásai	16
NAGY MILADA: A kínai „okosváros”-eszközök biztonsági kockázatai	27
PINTÉR TIBOR: „Mégfogyva bár, de törve nem...” avagy az ADF túlélésének és megújulásának dinamikája	36
PÉNZVÁLTÓ NIKOLETT: „Tagadható” háborúk?	50
DEÁK ANDRÁS – SZABÓ JOHN – WEINER CSABA: Energiapolitikai versengés új felállásban Délkelet-Európában	70
SZABÓ HEDVIG – DOBÁK IMRE: Az információs társadalom nemzetbiztonsága	93
ETL ALEX: Biztonságpercepció Kelet-Közép-Európában	111
DUNAY PÁL: Recenzió Gazdag Ferenc Három évtized magyar külpolitikája (1989–2018) című könyvéről	115